LINDHOLM
RESTAURERING AB
tekniska och antikvariska projektörer

NORRA PORTEN

F D ÖGON- OCH ÖRONKLINIKEN MED TILLBYGGNAD SAMT BOSTADSHUS FÖR SKÖTERSKOR

Gröna stråket 5, 7, 9, 11 & 13

DOKUMENTATION OCH KULTURHISTORISK BESKRIVNING

SAHLGRENSKA SJUKHUSET/MEDICINAREBERGET DEL 4

Göteborg 2018-05-25

Johanna Lange
Anna Rodin

LINDHOLM
RESTAURERING AB

Drottninggatan 29
41114 GÖTEBORG
TEL: 031-336 09 40

E-POST:
johanna@lindholm-restaurering.se
anna@lindholm-restaurering.se
HEMSIDA:
www.lindholm-restaurering.se

Innehåll

Inledning **6**

Uppdragsbeskrivning *7*

Upplägg och disposition *7*

Material och metoder *8*

Läsanvisningar *9*

Begrepp och förhållningssätt *12*

Gällande kulturhistorisk värdering och lagstiftning **13**

Bevarandeprogrammet för Göteborg *13*

Skydds- och varsamhetsbestämmelser enligt Plan- och bygglagen *14*

Detaljplan *17*

Historik **18**

Områdets framväxt *18*
Sahlgrenska sjukhuset i Änggården 18
Vårdinrättningar utmed Per Dubbsgatan (Medicinareberget) 20
Sjukvårdens framväxt 22

Utbyggnad av sjukhuset *24*
Ögon- och öronkliniken (Byggnad 5102) 26
Exteriör 26
Interiör 29
Bostadshus för sköterskor (Byggnad 5101) 37
Exteriör 37
Interiör 40
Tillbyggnad av öron- och ögonkliniken (Byggnad 5185) 45
Exteriör 45
Interiör 47
Konstruktion 50
Förändringar 52
Arkitektur och byggnadsteknik 54
Ernst Torulf 54
Ragnar Ossian Swensson 56
Mandus Leonard Mandelius 56
Material och byggnadsteknik under 1930-50-tal 58

Byggnadsbeskrivning och antikvarisk bedömning (Byggnad 5102) **60**

Exteriör *60*
Sammanfattning 60

Interiör *69*
Sammanfattning 69
Trapphus 72
Plan 0-5 73
Plan 00 76
Rum 00.001-00.053 78
Plan 01 82

Rum 01.001-01.052 84
Plan 02 88
Rum 02.001-02.055 90
Plan 03 94
Rum 03.001-03.054 96
Plan 04 100
Rum 04.001-04.056 102
Plan 05 106
Rum 05.001-05.032 108
Översiktlig teknisk status *112*

Byggnadsbeskrivning och antikvarisk bedömning (Byggnad 5101) **116**

Exteriör *116*
Sammanfattning 116
Interiör *124*
Sammanfattning 124
Trapphus 127
Plan 0-6 128
Plan 00 133
Rum 00.001-00.044 134
Plan 01 136
Rum 01.001-01.035 138
Plan 02 141
Rum 02.001-02.042 143
Plan 03 147
Rum 03.001-03.031 149
Plan 04 153
Rum 04.001-04.042 155
Plan 05 159
Rum 05.001-05.047 161
Plan 06 165
Rum 06.001-06.047 166
Översiktlig teknisk status *167*

Byggnadsbeskrivning och antikvarisk bedömning (Byggnad 5185) **171**

Exteriör *171*
Sammanfattning 171
Interiör *182*
Trapphus 185
Plan 0-6 186
Plan 00 189
Rum 00.001-00.04b 191
Plan 01 193
Rum 01.001-01.012 195
Plan 02 198
Rum 02.001-02.016 200
Plan 03 202
Rum 03.001-03.021 204
Plan 04 206
Rum 04.001-04.014 208

Plan 05 210
Rum 05.001-05.030 212
Plan 06 214
Rum 06.001-06.022 216

Översiktlig teknisk status *218*

Kulturhistorisk värdering **220**

Käll- och bildförteckning **224**

Bilaga: Relationsritningar – byggnad 5102 plan 00-05
byggnad 5101 plan 00-06
byggnad 5185 plan 00-06

Inledning

Sahlgrenska planerar en stor utbyggnad och har identifierat ett område i norra delen av sjukhusområdet som intressant att ta i anspråk för en ny struktur. På den plats som är tänkt att bebyggas finns idag sex byggnader, varav två är fristående och belägna norr om Per Dubbsgatan. De övriga fyra är sammanbyggda med Sahlgrenska sjukhusets huvudstråk. Om utbyggnaden skall genomföras enligt planerna måste dessa byggnader rivas. Byggnaderna omfattas av Göteborgs stads bevarandeprogram och anses därmed besitta kulturhistoriska värden.

Fastighetsägarna inom området, Västfastigheter och Akademiska hus, har tillsammans med stadsbyggnadskontoret påbörjat arbetet med en ny detaljplan i syfte att formulera planförutsättningar för utbyggnaden. Stadsbyggnadskontoret har i samband med detta efterfrågat ett fördjupat kunskapsunderlag om de byggnader för vilka fastighetsägarna ämnar söka rivningslov.

Följande dokumentation och kulturhistoriska beskrivning av Norra entrén/Gröna stråket 5-13 är framtagen av Lindholm Restaurering AB genom Johanna Lange och Anna Rodin på uppdrag av Västfastigheter. Denna utgör en delrapport i en större dokumentation som omfattar samtliga markerade byggnader på flygbilden nedan.

Fastighetsuppgifter

Fastighetsbeteckning	Änggården 33:1 (Västfastigheters beteckning:5101, 5102, 5185)
Adress	Gröna stråket, 5, 7, 9, 11 och 13, Göteborg
Byggnadsår	1938, 1940 och 1955
Arkitekt	Ernst Torulf, R O Swensson och L M Mandelius

Flygbild över norra delen av Sahlgrenska sjukhusområdet samt del av Medicinareberget. De inringade byggnaderna är föremål för ansökan om rivningslov. Flygbilden med röda markeringar är hämtad från presentation vid startmöte för "Dp för vård och forskning på Medicinareberget".

Uppdragsbeskrivning

Stadsbyggnadskontoret har efterfrågat en dokumentation av de byggnader som omfattas av planarbetet och som kommer i fråga för rivningsansökan. Dokumentationen skall, enligt stadsbyggnadskontorets krav, vara hög och utgöra ett fullgott bedömningsunderlag. Nedan återges de krav som ställts på dokumentationen.

”Vad vi önskar se för ett fullgott bedömningsunderlag, dokumentation:

- sammanhanget, framförallt funktionella, men även sett till form, hur kompletteringar gjorts

- konditionsbeskrivning, konstruktion (övergripande okulär besiktning, ej full teknisk inventering)

- redogörelse ändringar av byggnaderna

- tålighet ändringar, konstruktionens möjligheter för användning i framtiden utifrån byggnadens form (Sweco deltar)

- byggnader enbart inom aktuellt planområde

- detaljeringsnivå dokument som beskriver huset när det inte finns längre

- tydliggöra ur ett kulturhistoriskt perspektiv vilka värden som går förlorade

- inte värdering för- och nackdelar rivning”

”Detaljeringsnivån bör vara hög, ned på varje rum.”

(mail från Viveca Risberg, Stadsbyggnadskontoret, 2017-11-20)

Följande dokumentation och kulturhistoriska beskrivning är utarbetad för att svara mot de krav som ställts av stadsbyggnadskontoret.

Upplägg och disposition

Dokumentationen och beskrivningen av byggnaderna inom området är uppdelad i fyra fristående dokument. Dessa har sinsemellan samma disposition och innehåll, och hålls samman av en övergripande rapport som innehåller resultaten från samtliga dokumentationer. Detta för att varje byggnad skall kunna behandlas individuellt, men att området och byggnaderna också skall kunna hanteras som en enhet. Uppdelningen i mindre enheter har även att göra med läs- och orienterbarhet i arbetet som annars riskerar att bli för omfattande.

Varje fristående dokumentation och beskrivning har en inledning som beskriver bakgrund och innehåll. Därefter beskrivs de kulturhistoriska förutsättningarna genom bevarandeprogram, detaljplaner och aktuellt lagrum genom Plan- och bygglagen. Denna del är till övervägande del gemensam för de olika byggnaderna.

Beskrivningen av varje byggnad inleds därpå med ett historiskt avsnitt som behandlar Sahlgrenska översiktligt. Efter detta beskrivs de enskilda byggnadernas historia i form av konstruktion, funktion, arkitektur samt relevanta förändringar etc.

På den historiska beskrivningen följer en dokumentation och antikvarisk beskrivning av byggnaderna idag. I denna del redogörs för byggnadernas nuvarande utseende samt för hur de har förändrats över tid och vilka delar som är bevarade respektive utbytta eller förändrade. Beskrivningen omfattar exteriör och interiör, varav den senare delen utgör den volymmässigt största då den inkluderar samtliga våningsplan. Avsnittet avslutas med en översiktlig bedömning av byggnadernas skick utifrån iakttagelser gjorda i samband med inventeringen.

Dokumentationen och beskrivningen avslutas med en kulturhistorisk värdebeskrivning där byggnaderna beskrivs och värderas utifrån vedertagna kulturhistoriska begrepp. Värderingen genomförs på grundval av det historiska källmaterial och den dokumentation som presenterats i föregående kapitel. Bilagt till varje delrapport finns relationsritningar för den aktuella byggnaden som kan läsas tillsammans med dokumentationen av interiören för att underlätta orienterbarheten i byggnaden. Varje delrapport avslutas med käll- och litteraturförteckning.

Material och metoder

Källmaterialet som använts i den historiska beskrivningen av byggnaderna utgörs av ritningar, fotografier, litteratur och tryckta källor. Det skriftliga källmaterial som använts finns angivet i slutet av varje avsnitt samt ordnat i den avslutande käll- och litteraturförteckningen. De bygglovsritningar som används är hämtade från stadsbyggnadskontoret, och relationsritningar har tillhandahållits av fastighetsägaren. Dessa ritningar har ingen löpande källhänvisning. I de fall ritningar hämtats från andra arkiv anges detta i bildtexten. Vid datering av uppförande samt senare åtgärder i byggnaderna anges året för bygglovet, om inte andra uppgifter finns. Det betyder att byggnaderna kan ha stått färdiga senare, eller att ombyggnader genomförts något år senare än bygglovets datum. Ritningarna är, om inget annat anges, orienterade i nord-sydlig riktning så att norr är rakt uppåt i dokumentet. Funktioner i olika delar av byggnaderna är som regel hämtade från bygglovsritningar, om inga andra källor finns. Det betyder funktionerna kan ha förändrats under byggtiden eller under ett tidigt skede i byggnadens historia.

Äldre fotografier har källhänvisning i bildtexten. De fotografier som ingår i dokumentationen är tagna av Lindholm Restaurering och har ingen löpande källhänvisning.

För varje byggnad har en fotodokumentation genomförts av exteriören. Varje fasad har fotograferats översiktligt. Därefter har detaljbilder tagits av de olika byggnadsdelarna från sockel till takfot, samt detaljbilder av material och originaldetaljer. Även förändrade delar av byggnaderna har dokumenterats liksom skador. Taken har bara fotograferats i den mån det har varit möjligt från marken eller från intilliggande hus.

Interiören har fotograferats rum för rum i enlighet med ovan redovisade krav. Varje större rum har fotograferats med två rumsvyer och någon eller några detaljbilder av originalinslag i interiören. I mindre rum har bara en bild tagits. De rum som inte har varit tillgängliga har markerats i de bilagda relationsritningarna. De rum eller våningsplan som har identiska planlösningar eller som genomgått omfattande förändringar i senare tid har endast dokumenterats översiktligt, ex. tillbyggnaden Per Dubbsgatan 12.

Hela dokumentationen för exteriören finns ordnad fasadvis, och interiören rumsvis. Varje bildfil är, där så är möjligt, namngiven efter rumsnumreringen i de bilagda relationsritningarna. Foton på

trapphusen är samlade i separata mappar. Materialet i sin helhet finns endast digitalt. I delrapporterna är interiören sammanslagen i rumsavsnitt som har gemensamma drag och beskrivna genom exemplifierande bilder.

Läsanvisningar

I dokumentationen av exteriören inleds varje avsnitt med en sammanfattning som kortfattat belyser byggnadens utseende och hur pass väl bevarad den är. Sammanfattningen innehåller även en lista över vilka byggnadsdelar som är i original. Därefter följer en beskrivning med fotodokumentation av byggnaden som den ser ut idag, vad som är original och vad som är förändrat. Fotodokumentationen är ordnad med inledande bilder som visar fasaderna från olika väderstreck i en ”rundvandring” runt huset. Därefter följer foton som redovisar fasaderna nerifrån och upp.

Under rubriken ”Sammanfattning” ges en kortfattad beskrivning av byggnadens utseende och hur pass väl bevarad den är.

Därefter listas de byggnadsdelar som är original.

Under rubriken ”Beskrivning” följer en redogörelse över hur byggnaden ser ut idag och vad som är original och vad som är förändrat.

Byggnadsbeskrivning och antikvarisk bedömning

Exteriör

Sammanfattning
Byggnaden utgörs av en monumental tegelbyggnad uppförd i 1920-talsklassicistisk stil med symmetrisk fasadkomposition och återhållsam utsmyckning av fasaderna.

Husets exteriör är väl bevarad. Förändringar som i viss mån påverkat originalkaraktären är inbyggnad av takterrass mot söder, igensättning av ett mindre antal fönster samt tillbyggnad av en avsats mot gården. Men byggnadens exteriör är i allt väsentligt i originalutförande och har bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

Original
Byggnadsvolym
Sockel i granit
Putsad sockelvåning
Betongsockel
Övriga inslag av natursten i fasad
Fasader av tegel
Fönster mot norr
Fönsterdörrar
Huvudentré
Indragna balkonger
Burspråk
Takutformning
Takplåt
Inslag av kopparplåt
Stentrappor och stödmurar

Beskrivning
Sjukhusbyggnaden utgörs av en rektangulär byggnadskropp med flyglar och utanpåliggande trapphus mot norr. Det fem till sex våningar höga huset är anpassat till topografin och har fasader klädda med rött tegel som uppåt avslutas med en något utkragad takfot. Den framskjutna sockelvåningen mot Per Dubbsgatan har en putsad rusticering där det yttersta putslagret utgörs av ett senare påfört putslager i blå kulör. Ovan sockelvåningen finns en smalare terrass med ett smidesräcke.

Huvudentrén i originalutförande är centralt placerad i södra fasadens sockelvåning. Byggnaden kan även nås från enklare entréer i samtliga övriga fasader. Flera av dessa dörrar är utbytta och några dörröppningar är senare upptagna.

Fönstersättningen är symmetriskt uppbyggd men med viss variation i fönsterindelning och utformning. Fönstren mot norr är övervägande i original emedan fönstren i övriga väderstreck generellt är utbytta. Några av fasadens fönster har satts igen, bland annat i östra flygelns norra fasad. I fasaden återfinns även burspråk och balkonger, såväl utanpåliggande som indragna. Flera

33

Beskrivningen följs av en fotodokumentation som belyser textens innehåll.

I bildtexterna anges vad som avbildas och vad, i förekommande fall, som är original eller förändrat på fotografiet.

Parti med avtrappad valvbåge i tegel. Exempel på originalentré med utbytt dörr. Överljus i original. Förstorade fönsteröppningar och utbytta fönster på ömse sidor.

Exempel på originalfönster i olika utförande. Två- respektive enluftsfönster med liggande spröjs samt korspostfönster med liggande spröjs i nedre bågarna. Fönsterbleck i kopparplåt – original.

Runt fönster – så kallat oxöga – med två lufter och liggande spröjs.

Välvda fönster i sockelvåningen.

42

Dokumentationen av interiören inleds med en sammanfattning som kortfattat beskriver hur väl bevarad byggnaden är i olika delar av interiören. Därefter inleds varje våningsplan respektive trapphus med en beskrivning av planlösningens utseende idag samt dess ursprungliga utseende. Därpå beskrivs större förändringar och hur våningsplanet har förändrats över tid. Avsnittet avslutas med en aktuell planritning där kvarvarande originalplanlösning är markerad med grått och det aktuella rumsavsnittet med blått. Denna illustration används sedan som orienteringsfigur genom beskrivningen av hela våningsplanet. Beskrivningen av rummen och rumsavsnitten följer nedanstående modell.

I första stycket beskrivs rummet eller rumsavsnittets ursprungliga planlösning samt vilka huvudsakliga förändringar som skett.

I andra stycket anges översiktligt vad av planlösning, material och detaljer som är original.

Därefter listas de delar i rummet eller rumsavsnittet som är original/äldre.

Fotografierna visar typiska rum, karaktärsdrag, material och detaljer i rummet eller rumsavsnittet.

I bildtexten anges vilket rum som avbildas och vad, i förekommande fall, som är original på fotografiet.

Korridor och väntrum 03.331-03.334

Korridoren 03.334 var ursprungligen sammankopplad med väntrummet 03.333 och ledde vidare till korridor 03.331 med vestibul samt till trapphuset mot gården. I senare tid har väntrummet delats av med en vägg och används nu som kontor. Vestibulen har gjorts om till lunchkök med en senare tillkommen vägg mot korridoren.

Plan 3. Originalväggar är gråmarkerade.

Den ursprungliga rumsindelningen är avläsbar i det genomgående kalkstensgolvet. Den genomgående korridoren har till stora delar bevarade ursprungliga material och detaljer av hög kvalitet.

Original/äldre
Kalkstensgolv
Sockel i trä
Putsade bärande väggar
Fönster
Fönsterbänk och -foder
Spegeldörrar mot korridoren

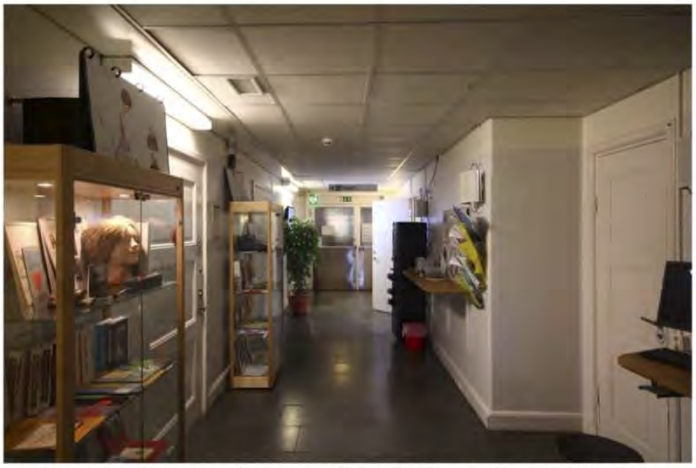

Rum 03.334. Korridoren har originalplanlösning och till stora delar bevarade originalmaterial och -detaljer som kalkstensgolv, socklar, spegeldörrar och foder.

110

Dokumentationen av interiören kan läsas med bilagda relationsritningar för att lättare hitta enskilda rum.

Begrepp och förhållningssätt

Arbetet med den kulturhistoriska värderingen är genomfört i enlighet med Riksantikvarieämbetets rekommendationer i *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval.* I rapporten beskrivs grundläggande förhållningssätt och en arbetsprocess där de olika delmomenten i en värderingsprocess lyfts fram och tydliggörs. Vikten av att skilja på egenskaper och tillskrivna värden framhålls som ett led i att verka för en transparent kulturhistorisk värdering. Syftet med ett sådant förhållningssätt är att värderingar skall kunna förstås och äga relevans över tid, men även att de skall kunna utmanas och vägas gentemot olika intressen.

Begreppen nedan används i den följande texten för att beskriva värden och egenskaper i byggnaden och miljön. Nedan förtydligas på vilket sätt begreppen används.

Egenskaper

Original, ursprunglig

Begreppen original och ursprunglig används synonymt för att beskriva byggnadsdelar eller karaktärsdrag som bedöms vara bevarade sedan byggnaden uppfördes. Dessa utgör delar av bedömningsgrunden för kulturhistorisk analys och värdering.

Original/äldre

I texten används delvis original/äldre för att identifiera byggnadsdelar eller karaktärsdrag som bedöms ha samma egenskaper som original avseende kvalitet och karaktärsdrag men som kan ha tillkommit i efterhand, som tidiga ändringar eller tillägg. Dessa utgör delar av bedömningsgrunden för kulturhistorisk analys och värdering.

Sekundär, senare tillägg

Begreppen sekundär eller senare tillägg används för att förtydliga vad som har förändrats i senare tid. Oftast är de senare tilläggen utförda på ett sätt som inte tar utgångspunkt i byggnadens karaktär utan har avvikande kvaliteter och karaktärsdrag. Dessa utgör inte delar av bedömningsgrunden för kulturhistorisk analys och värdering – om inte så särskilt anges.

Analys och värdering

Definitionen av begreppen nedan är hämtad från Riksantikvarieämbetets *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval.*

Kulturhistoriskt sammanhang

Begreppet används för att beskriva ”ett visst identifierat och avgränsat historiskt utvecklingsförlopp med ingående verksamheter eller aktiviteter som på olika sätt haft en präglande inverkan på en viss företeelse.” Det kulturhistoriska sammanhanget utgör utgångspunkten för kulturhistorisk värdering.

Kulturhistoriskt värde

Kulturhistoriskt värde ”avser de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i olika tider, inklusive de förhållanden som råder idag.”

Källor: *Rapport från Riksantikvarieämbetet – Plattform Kulturhistorisk värdering och urval 2015-01-19.*

Gällande kulturhistorisk värdering och lagstiftning

Bevarandeprogrammet för Göteborg

Norra entrén finns upptagen i bevarandeprogrammet för Göteborg och ingår i område Sahlgrenska sjukhuset mm (Änggården 18:E). Miljön omfattar Sahlgrenska sjukhusets ursprungliga område men även stråket med vårdinrättningar och andra allmänna byggnader norr om Per Dubbsgatan.

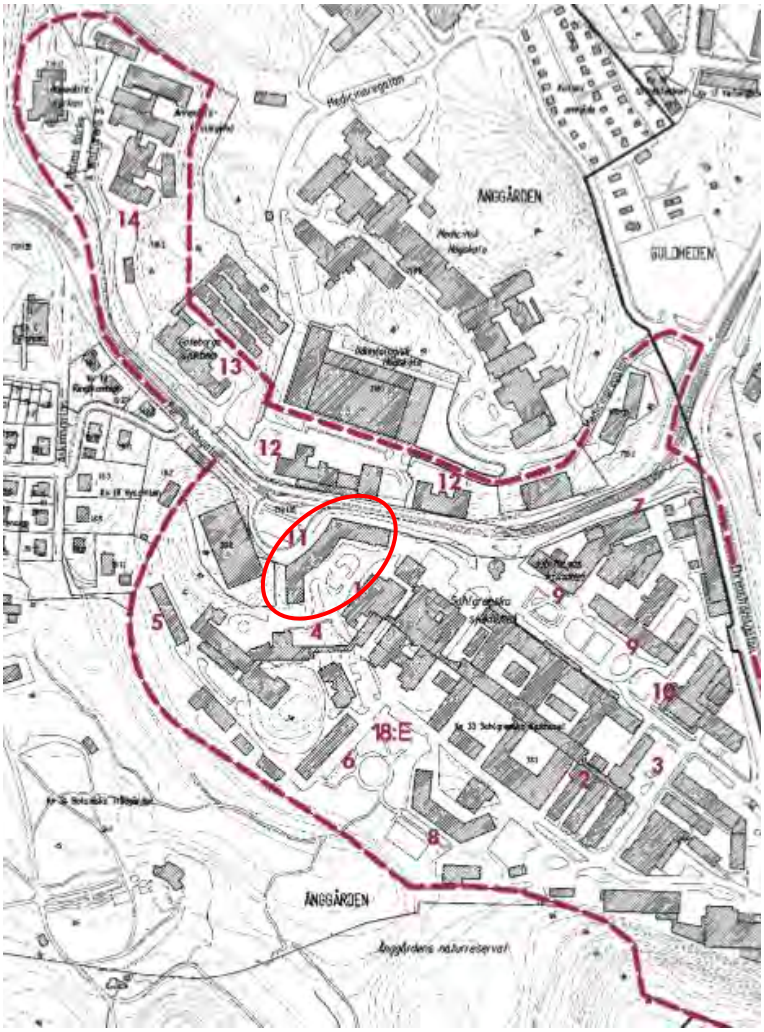

Utsnitt ur bevarandeprogrammet med markering av de byggnader som utgör norra entrén. (Ur Bevarandeprogrammet, del I, Lönnroth 1999)

Ur Bevarandeprogrammet:

Motivering
Hela sjukhusmiljön med flera typer av institutionsbyggnader har kulturhistoriskt värde. Byggnaderna visar olika skeden i områdets utbyggnad och utgör tidstypiska och välbevarade exempel på vårdinrättningar från flera epoker. Särskilt intressanta interiörer finns i entréerna till Sahlgrenska Sjukhusets ursprungliga administrationsbyggnad, fd Göteborgs sjukhem och fd Barnsjukhuset. De har påkostad inredning och väggmålningar med förteckningar över alla donationer.

Annedalskyrkan och raden av friliggande monumentalt utformade institutionsbyggnader längs Per Dubbsgatan är ett värdefullt inslag i stadsbilden.

Beskrivning – karaktär
Sahlgrenska sjukhuset
Sjukhusområdet omfattar en bebyggelse som vuxit fram under cirka 90 år. Centralkomplexets huvudaxel är fortfarande en korridor som börjar i den ursprungliga entrébyggnaden och har samma sträckning som den första paviljonganläggningens korridor.

De äldsta delarna som omfattar den ursprungliga administrationsbyggnaden, två paviljonger samt delar av den ursprungliga korridoren är i 1-3 våningar och har fasader av rött tegel med tidstypisk mönstermurning. De flesta av de yngre byggnaderna har också fasader av rött tegel medan centralkomplexets höghus som dominerar hela anläggningen är utförd i gult tegel.

Ett viktigt inslag i sjukhusmiljön är parkavsnitten och planteringarna bl a vid den ursprungliga huvudentrén, väster om fd sköterskehemmet och framför centralkomplexet.

I det utökade bevarandeprogrammet, *Moderna Göteborg – ett program för bevarande del III*, är ytterligare byggnader utpekade, däribland det så kallade Centralkomplexet.

Skydds- och varsamhetsbestämmelser enligt Plan- och bygglagen

Bygglovsfrågor regleras i enlighet med Plan- och bygglagen (PBL). Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer skall enligt denna lag skyddas från förvanskning. I Boverkets byggregler (BBR) finns närmare preciserat vad som bör betraktas som särskilt värdefulla byggnader och miljöer uttryckt som allmänt råd – se nedan.

Förvanskningsförbudet gäller såväl exteriör som interiör (PBL 8:13). Vid underhåll skall åtgärderna anpassas till byggnadens kulturhistoriska värden (PBL 8:14) och ändringar skall utföras varsamt med hänsyn till byggnadens karaktärsdrag (PBL 8:17).

Undantag får göras från de krav på ett byggnadsverks tekniska egenskaper som anges i PBL 8 kap. 4 § med hänsyn till byggnadens förutsättningar samt bestämmelserna om varsamhet och förbud mot förvanskning. (PBL 8 kap. 7 §)

Ur PBL:

8 kap. Krav på byggnadsverk, byggprodukter, tomter och allmänna platser

Byggnadsverkets utformning

1 § *En byggnad ska*
1. vara lämplig för sitt ändamål,
2. ha en god form-, färg- och materialverkan, och
3. vara tillgänglig och användbar för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga.

Byggnadsverks tekniska egenskaper

4 § *Ett byggnadsverk ska ha de tekniska egenskaper som är väsentliga i fråga om*
1. bärförmåga, stadga och beständighet,
2. säkerhet i händelse av brand,
3. skydd med hänsyn till hygien, hälsa och miljön,
4. säkerhet vid användning,
5. skydd mot buller,
6. energihushållning och värmeisolering,
7. lämplighet för det avsedda ändamålet,
8. tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga,
9. hushållning med vatten och avfall, och
10. bredbandsanslutning. Vad som krävs för att ett byggnadsverk ska anses uppfylla första stycket framgår av föreskrifter som har meddelats med stöd av 16kap. 2 §. Lag (2016:537).

Undantag från utformnings- och egenskapskraven på byggnadsverk

7 § *Vid ändring eller flyttning av en byggnad får kraven i 1 och 4 §§ anpassas och avsteg från kraven göras med hänsyn till ändringens omfattning eller flyttningens syfte samt med hänsyn till byggnadens förutsättningar och till bestämmelserna om varsamhet och förbud mot förvanskning i detta kapitel.*

Förbud mot förvanskning

13 § *En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas. Första stycket ska tillämpas också på*
1. anläggningar som är bygglovspliktiga enligt föreskrifter som har meddelats med stöd av 16 kap. 7§,
2. tomter i de avseenden som omfattas av skyddsbestämmelser i en detaljplan eller i områdesbestämmelser,
3. allmänna platser, och
4. bebyggelseområden.

Underhåll och varsamhet

14 § *Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.*

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

En anordning för ett syfte som avses i 4 § första stycket 2–4, 6 eller 8, ska hållas i sådant skick att den alltid fyller sitt ändamål. Lag (2011:335).

***17 §** Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.*

Ur BBR:

1:2213 Särskilt värdefull byggnad

Allmänt råd
En byggnad kan vara en sådan särskilt värdefull byggnad som avses i 8 kap. 13 § PBL antingen för att den har sådana värden i sig eller för att den utgör en väsentlig del av en särskilt värdefull bebyggelsemiljö. Vad som sägs här om byggnader gäller även för bebyggelseområden.
En byggnad kan vara särskilt värdefull om den tydliggör tidigare samhällsförhållanden. Exempel på detta är

– byggnader som representerar en tidigare vanlig byggnadskategori eller konstruktion som nu har blivit sällsynt,

– byggnader som belyser tidigare bostadsförhållanden, sociala och ekonomiska villkor, arbetsförhållanden, olika gruppers livsvillkor, stadsbyggnadsideal eller arkitektoniska ideal samt värderingar och tankemönster, och

– byggnader som har representerat för lokalsamhället viktiga funktioner eller verksamheter.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den tydliggör samhällsutvecklingen. Exempel på detta är

– byggnader som till exempel illustrerar folkrörelsernas framväxt, massbilismens genombrott, immigration eller emigration,

– byggnader som har tjänat som förebilder eller på annat sätt varit uppmärksammade i sin samtid, och

– byggnader som präglas av en stark arkitektonisk idé.

En byggnad kan också vara särskilt värdefull om den i sig utgör en källa till kunskap om äldre material och teknik.

En byggnad kan vara särskilt värdefull från konstnärlig synpunkt om den uppvisar särskilda estetiska kvaliteter eller har en hög ambitionsnivå med avseende på arkitektonisk gestaltning eller i utförande och materialval eller i konstnärlig gestaltning och utsmyckning.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den värderas högt i ett lokalt sammanhang. Exempel på detta kan vara byggnader som har haft stor betydelse i ortens sociala liv eller för ortens identitet eller i lokala traditioner.

I begreppet särskilt värdefull byggnad ligger att byggnaden särskilt väl ska belysa ett visst förhållande eller i sitt sammanhang ha få motsvarigheter som kan belysa samma förhållande.

Byggnader från tiden före 1920-talets bebyggelseexpansion, som har sin huvudsakliga karaktär bevarad, utgör idag en så begränsad del av byggnadsbeståndet att flertalet av dem kan antas uppfylla något av kriterierna för särskilt värdefull byggnad. (BFS 2016:6).

Detaljplan

Fastigheten Änggården 33:1 och norra entrén omfattas av detaljplan för Sahlgrenska sjukhusets område inom stadsdelarna Guldheden och Änggården i Göteborg, FII 4032. Syftet med planen är dels att möjliggöra byggandet av en ny operations- och behandlingsbyggnad, dels att ge befintlig bebyggelse stöd i en gällande plan. De byggnader som utgör norra entrén regleras genom planbestämmelse D och har en angiven byggnadshöjd på +73 m.. Platsen mellan norra entrén och Per Dubbshuset är prickmark och får ej bebyggas.

D Vård, sjukhus

Den prickade marken mellan norra entrén och Per Dubbshuset är i planen undantagen ny bebyggelse med hänsyn till kulturhistoriska avvägningar.

> *De från kulturhistorisk synpunkt mest värdefulla park- och friytorna, entrégården, den centralt belägna öppna platsen samt parken väster om f d Sköterskehemmet (hus nr 011) bevaras.*

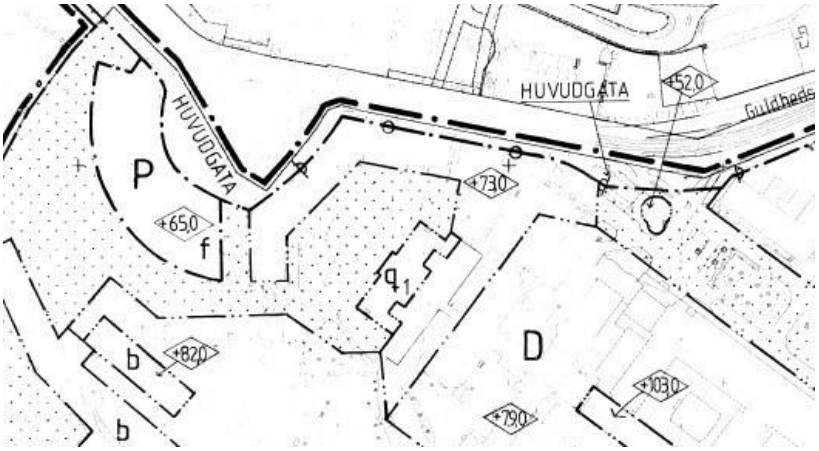

Utsnitt från gällande detaljplan.

Källor: Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, del I – Ett program för bevarande (1999), Moderna Göteborg - Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, del III (2015), Detaljplan för Sahlgrenska sjukhusets område inom stadsdelarna Guldheden och Änggården i Göteborg, FII 4032

Historik

Områdets framväxt

Sahlgrenska sjukhuset i Änggården

Sahlgrenska sjukhuset i Änggården är det fjärde i ordningen. Innan verksamheten flyttades till nuvarande plats låg det först vid Postgatan, därefter vid Östra Hamngatan och sedan vid Grönsakstorget i den byggnad som idag hyser pedagogiska institutionen och som förr kallades Sociala huset.

Tomten för den nuvarande anläggningen valdes bland annat eftersom miljön erbjöd ett vackert men även sunt läge i en lantlig omgivning. **Sahlgrenska sjukhuset** uppfördes under perioden **1896-1900** efter ritningar av Axel Kumlien som vid tiden var Sveriges främsta sjukhusarkitekt. Den första sjukhusanläggningen uppfördes enligt ett paviljongsystem med en påkostad administrationsbyggnad vid entrén och med en lång korridor som förband paviljongerna med varandra. Samtliga byggnader utfördes med enhetligt utformade fasader av rött tegel.

Anläggningen med sina första paviljonger. Vy mot nordväst med administrationsbyggnaden i fonden. Från före 1910. (Göteborgs Stadsmuseum)

Sjukhuset blev fullbelagt nästan direkt varför det ganska tidigt byggdes ut. Bland annat tillkom flera **nya paviljonger** och en så kallad **isoleringspaviljong** för tuberkulösa under den följande tioårsperioden.

I början av 1930-talet fattades beslut om en utbyggnadsplan vilket ledde till att ett flertal nya byggnader uppfördes inom området. Bland annat tillkom **sjuksköterske- och elevhemmet**, **kvinnokliniken** och **jubileumskliniken**. I områdets norra del uppfördes en **ögon- och öronklinik** samt ett **bostadshus**. De nya husen var 4-6 våningar höga och gavs fristående placeringar kring den ursprungliga anläggningen. Enligt tidens anda hade nytillskotten en återhållsam utformning och fasaderna var av rött tegel, lika de äldre byggnaderna. För att betona sambandet med de intilliggande skogarna och sjukhuset anlades även parker och planteringar i anslutning till de nya husen.

Sahlgrenska sjukhuset år 1943. Vy mot nordväst. (Göteborgs Stadsmuseum)

1948 fattade Sveriges riksdag beslut om att inrätta en medicinsk högskola i Göteborg. Sahlgrenska sjukhuset omvandlades till ett universitetssjukhus vilket krävde ytterligare utbyggnader för att behovet av forsknings- och undervisningslokaler skulle kunna tillgodoses. Ett omfattande utbyggnadsprogram togs fram och i kontrast till tidigare utbyggnadsfasers låga och tämligen småskaliga bebyggelse byggde man nu storskaligt och med högre byggnadshöjder. I samband med utbyggnaden tillkom bland annat **matsalen**, **patologisk-anatomiska institutionen** och **hudkliniken**. 1959 stod även det så kallade **centralkomplexet** färdigt, en byggnad som delvis utgjordes av ett skivhus i 18 våningar, uppfört längs med den ursprungliga centralaxeln. För att ge plats åt de nya husen revs flera av de ursprungliga paviljongerna. Några ytterligare tillbyggnader uppfördes under 1960-talet.

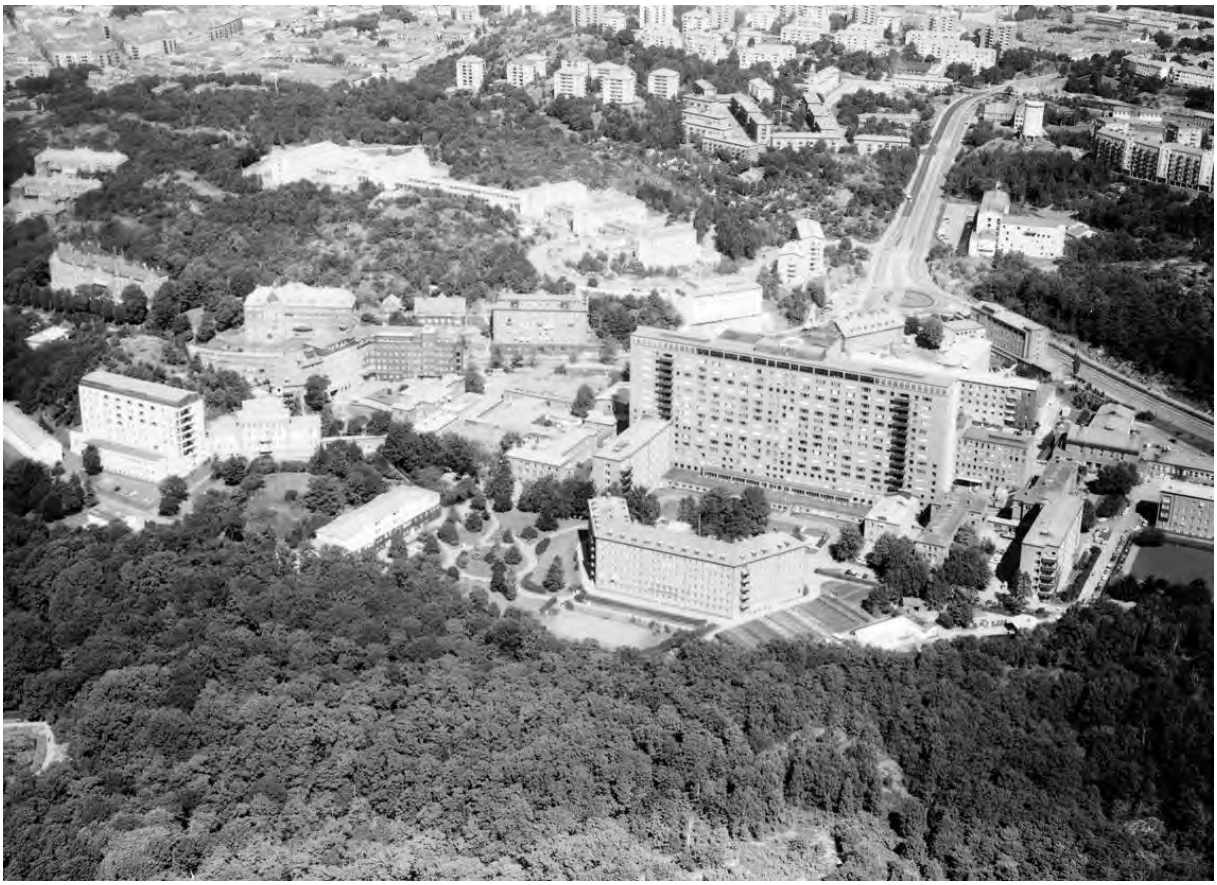

Flygbild över anläggningen år 1962. Vy mot norr. (Digitalt museum)

Under 1980- och 1990-tal och in i vår tid har verksamheten specialiserats ytterligare och sjukhusanläggningen har kompletterats löpande såväl med fristående byggnader som med tillbyggnader. För att ge plats för de nya byggnaderna och tillbyggnaderna har ett flertal äldre byggnader och äldre parkavsnitt försvunnit. Placeringen av nytillskotten och övriga förändringar har överlag skett i områdets södra del vilket medfört att den axel som utgjort sjukhusanläggningens centrum sedan tillkomsttiden har bevarats.

Miljön uppvisar årsringar av bebyggelse från 1896 och framåt. Spåren efter den ursprungliga och äldsta delen av anläggningen är idag tämligen få men den centrala axeln finns kvar i form av en genomgående korridor och del av den äldre förbindelsekorridoren finns bevarad liksom den ursprungliga administrationsbyggnaden och de två paviljongerna från 1906.

Vårdinrättningar utmed Per Dubbsgatan (Medicinareberget)

Omkring sekelskiftet 1900 anlades flera stora vårdinstitutioner i sydvästra sluttningen av det som idag kallas Medicinareberget. Valet av plats hade sin orsak i den pågående etableringen av Sahlgrenska sjukhuset och i att det sedan tidigare fanns andra institutioner förlagda till området, däribland Barnbördshuset. Några av de vårdinstitutioner som uppfördes var **Göteborgs sjukhem** och **Barnsjukhuset**.

Barnsjukhuset från 1909, sett från söder. Okänt årtal. (Göteborgs Stadsmuseum)

Vanföreanstalten från 1910 kompletterades några år senare med ett elevhem och sydväst om denna byggnad tillkom i slutet av 1920-talet en fristående avdelning med bland annat ortopedisk klinik.

Göteborgs sjukhem och Annedalskyrkan, vy mot nordväst. Okänt årtal. (Göteborgs Stadsmuseum)

Under 1950- och 1960-talet tog byggandet åter fart då de övre delarna av Medicinareberget började bebyggas för den nya medicinska högskolan. Samtidigt genomfördes stora satsningar för att modernisera både verksamheter och lokaler inom området.

Under 1970- och 1980-talet genomfördes inga särskilda ändringar avseende byggnadsbeståndet men själva verksamheterna förändrades. I början av 1970-talet förstatligades exempelvis verksamheten vid före detta Vanföreanstalten, som nu gick under namnet **Änggårdens yrkesskolor**, och **Barnsjukhuset** flyttade sin verksamhet till Östra sjukhuset. I början av 2000-talet moderniserades några av de gamla institutionsbyggnaderna och några byggdes till. **Biotech Center** tillkom i sluttningen mellan f d Göteborgs sjukhem och f d Barnsjukhuset.

Miljön utmed stråket vid Per Dubbsgatan präglas idag av stora friliggande institutioner huvudsakligen uppförda som del av det sjukvårdsområde som etablerades i stadens utkant i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. De äldre byggnaderna har överlag bibehållit sin ursprungliga karaktär och merparten inrymmer ännu idag vårdinriktad verksamhet.

Sjukvårdens framväxt

Föregångare och institutionerna i Änggården
Stadens första vårdinrättningar initierades och drevs i stort sett helt genom välgörenhet och var främst avsedda för fattiga och sjuka. Vid slutet av 1800-talet och omkring sekelskiftet 1900 byggdes flera stora vårdinrättningar i stadens södra utkant.

1896 påbörjades byggandet av **Sahlgrenska sjukhusets anläggning i Änggården** dels med anledning av att en stor del av stadens befolkning bodde i närheten och dels med anledning av det höga och lantliga läget med dess rena luft.

Fysisk utformning
Under 1800-talets sista årtionden började allt fler godta de vetenskapliga bevisen på att sjukdomar spreds med bakterier. Detta avspeglades dock inte i sjukhusarkitekturen som ännu kring sekelskiftet 1900 påverkades av den gamla uppfattningen att sjukdomar uppstod och spreds genom ”skämd luft”. Många sjukhus uppfördes därför enligt det så kallade **paviljongsystemet**.

Utbyggd omsorg och socialpolitiska insatser utgjorde väsentliga delar av den välfärdssatsning som hade sitt ursprung i det sena 1800-talet och som ytterligare tog fart under 1900-talets första hälft. Såväl politiker som läkare var överens om att landets **alla vårdanstalter behövde växa i storlek och antal**. Innebörden av vårdbegreppet ändrades också från att endast inbegripa omhändertagande till att också omfatta **förebyggandet av sjukdomar**. Från att vara små enheter integrerade i staden utformades de nya vårdinrättningarna till **stora samlade institutioner** med symmetrisk uppbyggnad. Uppfattningen om sjukhusen som en del av fattigvården bleknade underhand och även medel- och överklass började söka vård på sjukhusen. De nya sjukhusen skulle vara tydligt åtskilda från staden och dess befolkning och varje anstalt uppfördes för en särskild grupp i behov av vård. På varje enhet fortsatte sedan separerandet, bland annat med män och kvinnor på olika avdelningar.

Fram till mitten av 1900-talet var det vanligt att arbetsgivaren ordnade **bostäder** åt sina anställda. I flera av de institutioner som uppfördes vid vårdinrättningarna i Änggården fanns bostäder införlivade

inom respektive enhet och ett flertal separata bostadshus för personal uppfördes också på Sahlgrenskaområdet.

Storskalighet och koncentration
I slutet av 1940-talet togs beslutet att en **medicinsk högskola** skulle etableras i Göteborg vilket bland annat innebar att vårdinsatserna skulle samsas med undervisning och forskning. Medicinareberget högre delar bebyggdes med nya lokaler för högskolan och Sahlgrenskaområdet genomgick ett utbyggnadsprogram i stor skala.

Vid mitten av 1900-talet var den sjukvårdspolitiska målsättningen att koncentrera all vård till **stora centrala institutioner**. Utformningen av anläggningarna gick från låga och utspridda enheter till **höga, koncentrerade byggnadskroppar** med förbindelselänkar som löpte såväl horisontellt som vertikalt. Möjligheten till det nya byggandet låg i den byggnadstekniska utvecklingen som vid tiden gick från ett hantverksmässigt byggande till **industriellt byggande.**

Från koncentration till decentralisering
De storskaliga vårdinrättningarna fick snart kritik och redan under 1950-talet började en mer human och småskalig vård att efterfrågas, ett synsätt som med tiden fick visst genomslag. 1968 kom Socialstyrelsen med ett program för öppenvård, vilken skulle decentraliseras från de stora institutionerna till **lokala vårdcentraler**. Socialstyrelsens beslut medförde att den ständiga utbyggnaden av landets sjukhus som pågått sedan mitten av 1800-talet avstannade. Behovet av större lokaler fanns fortsatt vid Sahlgrenska sjukhuset men istället för att expandera inom befintlig anläggning valde man att bygga ett helt nytt sjukhus, **Östra sjukhuset**.

Integration och anpassning efter behov
I slutet av 1900-talet skedde en successiv **planeringsideologisk förändring** från synen på att sjukvårdens institutioner skulle vara åtskilda från den övriga stadsbebyggelsen till att de skulle **integreras med staden**. En annan inriktning var att nya enheter skulle planeras **flexibla** så att de lätt skulle kunna anpassas till nya, framtida funktioner.

De tidiga vårdlokalernas stora salar där patienterna ofta vårdades tillsammans har idag ersatts av vårdinrättningar med egna rum för patienterna men med behov av stora lokaler för medicinsk-teknisk utrustning som kräver mer utrymme.

Källor: Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, del I – Ett program för bevarande (1999), Kulturmiljöunderlag Sahlgrenska sjukhuset & Medicinareberget mm Göteborgs Stadsmuseum Kulturmiljörapport 2013:01.

Utbyggnad av sjukhuset

Sahlgrenska växer

1933 fattades beslut om ett omfattande utbyggnadsprogram av Sahlgrenska sjukhuset. Mellan 1935 och krigsutbrottet 1939 färdigställdes två byggnader per år. På platsen för huvudentrén och där portvaktarstugan tidigare stod började Ögon- och öronklinikens ursprungliga byggnad att uppföras 1938, ritad av Ernst Torulf. Öronkliniken rymde från början 62 vårdplatser och ögonkliniken 35. Båda med tillhörande poliklinik och operationsavdelning.

1940 stod det intilliggande bostadshuset för sköterskor färdigt, ritat av Ragnar Ossian Swensson. Sköterskebyggnaden uppfördes i syfte att inhysa bostäder för sjuksköterskor, föreståndarinnor samt kvinnoklinikens överläkare. Byggnaden innehöll 73 enkelrum, utrustade med tambur, garderob och tvättnisch med varmt och kallt vatten. Utöver dessa fanns tre tvårumslägenheter avsedda för föreståndarinnor samt två bostadslägenheter, en avsedd för överläkaren och en för sjukhusets syssloman.

Fotografi från 1947, ögon- och öronkliniken till vänster och sjuksköterskehemmet till höger. Mitt emellan dem skymtar Sahlgrenskas huvudentré och administrationsbyggnad från 1896. (Medicinhistoriska museet)

Ögon- och öronkliniken byggs ut

Redan under 1950-talet började ögon- och öronkliniken att bli trångbodda och 1955 stod en tillbyggnad klar, som exteriört knöt samman kliniken med sjuksköterskebyggnaden. Även denna ritades av Ragnar Ossian Swensson, tillsammans med kollegan Mandus Leonard Mandelius.

Ögon- och öronklinikens tillbyggnad som uppfördes i öppningen mellan kliniken och sjuksköterskebyggnaden. Fotografi från 1955. (Medicinhistoriska museet)

Under den senare delen av 1970-talet började ögon- och öronkliniken än en gång att växa ur sina lokaler och vårdköerna ökade. Personalen på kliniken klagade på arbetsmiljön där dålig ventilation var det främsta problemet. På sommaren kunde det bli upp till 30 grader i klinikens lokaler och att öppna fönstret försämrade bara situationen då avgaserna och bullret från trafiken utanför inte gjorde saken bättre. ”Hur ska vi kunna undersöka hörselskadade patienter, när vi inte ens hör vad vi säger själva?” Frågar sig personalen i en artikel i Göteborgs Posten den 30 maj 1981.

För att råda bot på problemen byggdes ögon- och öronkliniken om och renoverades 1983 för 34,6 miljoner kronor. Sjuksköterskebyggnaden tillföll klinikens verksamhet och stora ventilationstrummor tillkom på den ursprungliga klinikbyggnadens norra fasad.

Källor: Carlson, Gösta, *Sjukvården i Göteborg 200 år: [1782-1982]: en presentation* (1982), Allmänna och Sahlgrenska sjukhuset, *Sahlgrenska sjukhuset: 1934-1942 års tillbyggnader* (1942). Göteborgs Posten, *Buller och värme knäcker personalen* (30/5 1981), Göteborgs Posten, *Ombyggt ögon/öron kortar patientköerna* (16/3 1983)

Ögon- och öronkliniken (Byggnad 5102)

Exteriör

Ögon- och öronkliniken, numera byggnad 5102, uppfördes mellan Per Dubbsgatan i norr och Per Dubbshuset, i söder. Ögon- och öronkliniken ritades av Ernst Torulf och stod färdig 1938. Byggnaden utformades i en öppen L-form som vände sig mot den befintliga sjukhusanläggningen och entrébyggnaden, Per Dubbshuset. Byggnaden placerades utmed den befintliga öppna platsen framför huvudentrén och gjorde att denna del avskärmades från genomfartstrafiken. Ögon- och öronkliniken planerades samtidigt med det intilliggande bostadshuset som byggdes två år senare. De två nya byggnaderna skulle tillsammans bilda en ny entré till området, utanför den ursprungliga huvudentrén genom Per Dubbshuset.

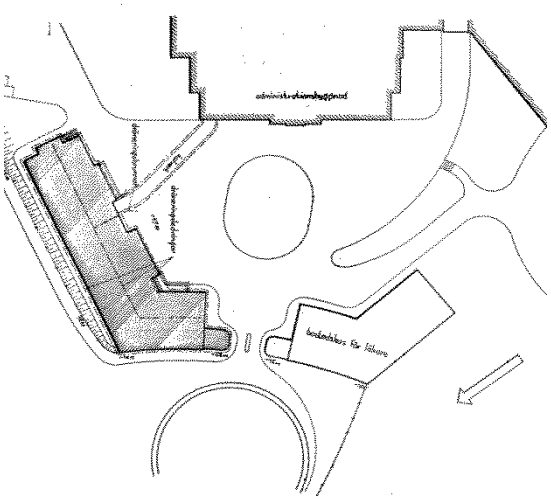

Situationsplan från 1936 av Ernst Torulf, med skrafferad ögon- och öronklinik.

Foto från huvudentrén 1950. Till vänster i bild syns ögon- och öronklinikens sydvästra gavelfasad, till höger skymtar bostadshuset för sköterskor. (Medicinhistoriska museet)

Ögon- och öronkliniken uppfördes i fem våningar med inredd vind, samt källare och en oinredd övre vindsvåning. Den huvudsakliga volymen utgjordes av den vinkelställda byggnadskroppen som avslutades med ett valmat tak med utkragande takfot. På den södra fasaden placerades ett utanpåliggande trapphus vars tak mötte huvudbyggnadens taknock. I gaveln mot sydväst fanns ett trapphus inom fasadlivet vilket avslutades som en frontespis och vars valmade tak anslöt till taknocken. I anslutning till den västra gaveln fanns en rundad utbyggnad i en våning för portvakt och reception.

Ögon- och öronkliniken fasad mot söder, fotografi från 1947. (Medicinhistoriska museet)

Del av fasad mot söder. Fotografi från 1953. (Medicinhistoriska museet)

Gavelfasad med utanpåliggande portvakt/reception. Fotografi från 1953. (Medicinhistoriska museet)

Byggnadens sockel kläddes med skivor i gnejs, och ovan denna murades fasaden med ett rustikt rött tegel med handslagen karaktär. Fönstren placerades symmetriskt utmed fasaden och utgjordes till övervägande del av T-postfönster. Trapphusen försågs med större fönster med fyra och sex lufter, och i hörnet mot söder placerades sexluftsfönster för att förse de djupare hörnrummen med extra ljus. I samtliga fönster var de större lufterna spröjsade. Taken var tegelklädda och mot söder och norr lyftes takfallen delvis och försågs med långa takkupor med fönsterband. I övriga takfall placerades mindre takkupor med välvda tak och tvåluftsfönster. Samtliga takkupor kläddes med kopparplåt.

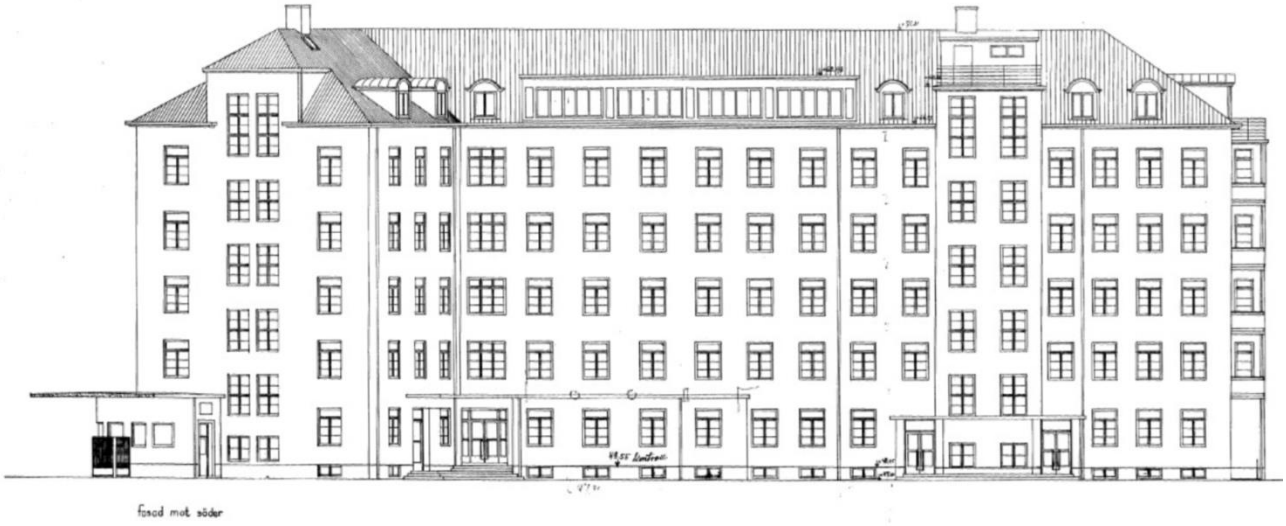

Ögon- och öronkliniken, fasad mot söder. Nybyggnadsritning från 1936 av Ernst Torulf.

Ögon- och öronkliniken, fasad mot Per Dubbsgatan. Nybyggnadsritning från 1936.

Interiör

Ögon- och öronklinikens ursprungliga byggnad utgjordes av en källarvåning, ett bottenplan, fyra våningsplan, ett vindsplan samt en övre vind. Byggnaden betjänades av två trapphus, båda med hiss. Trapphusen var placerade i anslutning till byggnadens södra och sydvästra Entréer. Ytterligare en hiss var placerad i anslutning till mittkorridoren som löper genom byggnadens alla plan.

I ***källarvåningen*** inrymdes soprum, rum för smutsigt linne samt olika typer av förvaringsutrymmen såsom för cyklar och koffertar. Här fanns också tre laboratorium och en underjordisk förbindelsegång till administrationsbyggnaden.

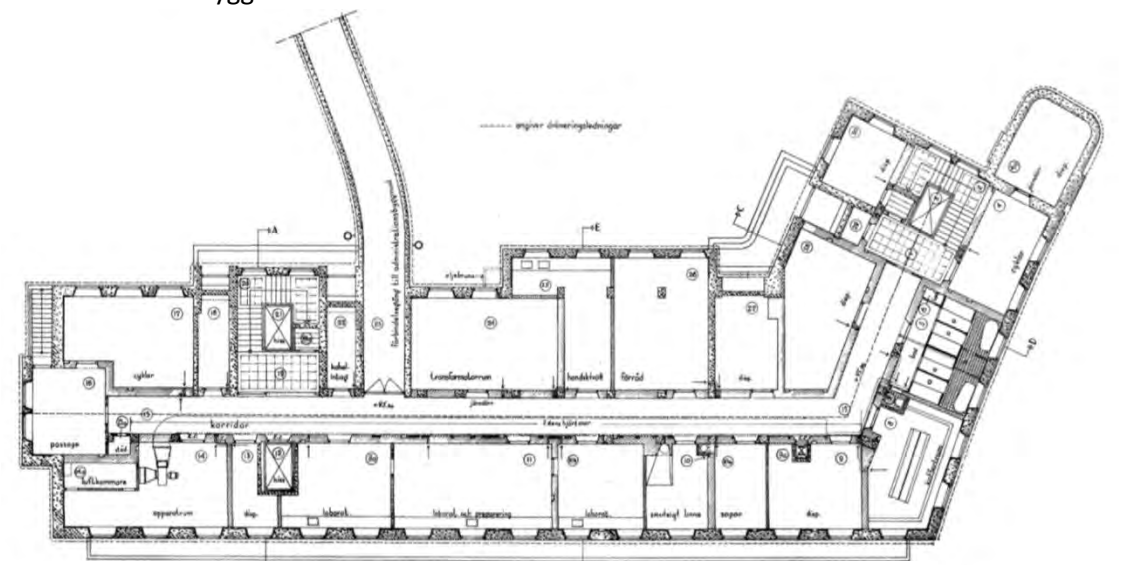

Plan av källarvåningen, nuvarande plan 99. Nybyggnadsritning från 1936.

Bottenvåningen inrymde poliklinik för öron-, näsa-, halssjukdomar och lokaler för öron-överläkarens privata mottagning. Fyra entrédörrar leder till de olika avdelningarna; en för öron-överläkarens privata klinik, en för ögonpoliklinik och ögonöverläkarens privata vårdavdelning, en för öronpolikliniken och en för vårdavdelningen för öron. I bottenvåningen inrymdes även en byggnadskropp i ett plan, placerad i Sahlgrenskas huvudentré, där en vakt satt och släppte in besökare.

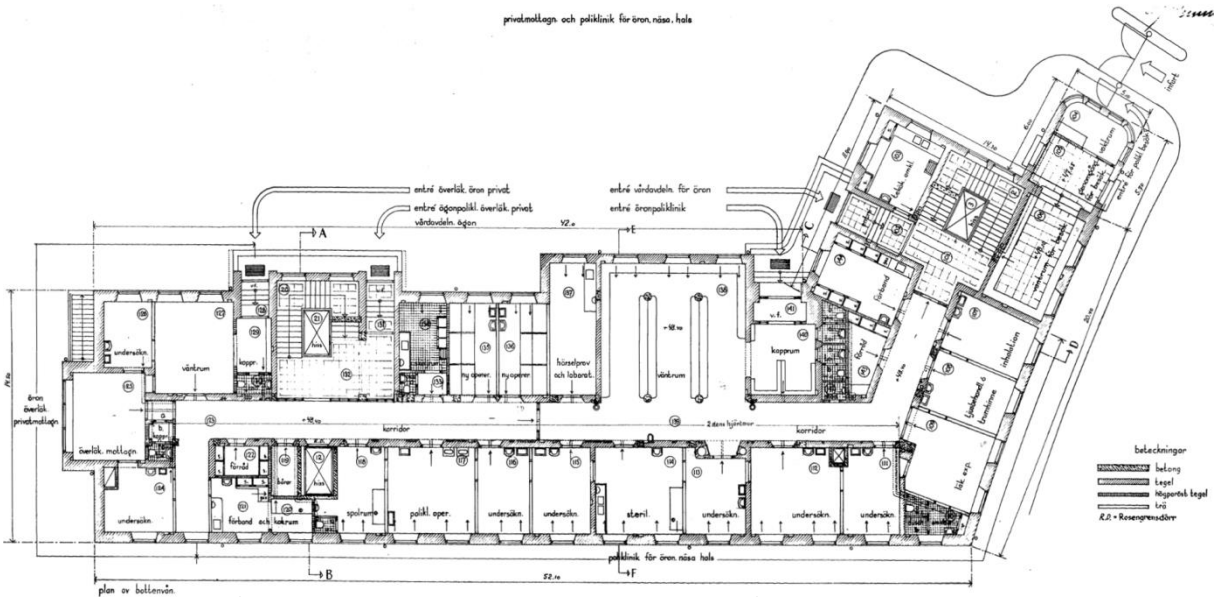

Plan av bottenvåning, nuvarande plan 00. Nybyggnadsritning från 1936.

På våningen ***1 trappa upp*** samsades många olika verksamheter; poliklinik för ögonsjukdomar, lokaler för ögon-överläkarens privatmottagning, septisk ögon-operationsavdelning, septisk ögon-vårdavdelning om 7 platser samt bibliotek och arkiv.

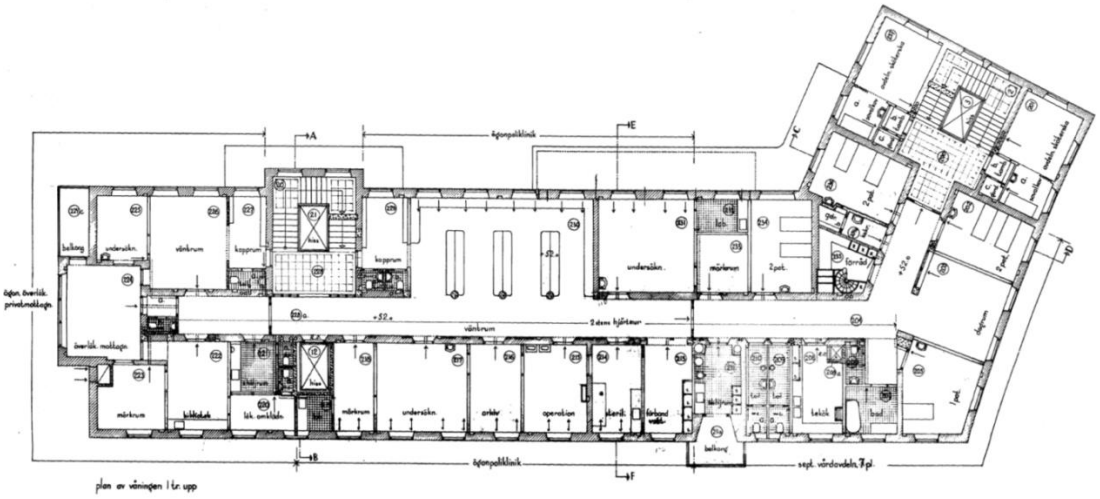

Plan av våningen 1 trappa upp, nuvarande plan 01. Nybyggnadsritning från 1936.

Ögon-överläkarens väntrum på våningen 1 trappa upp. Fotografi från 1938. (Medicinhistoriska museet)

Ögon-poliklinikens väntrum på våningen 1 trappa upp. Fotografi från 1938. (Medicinhistoriska museet)

Läkarexpedition ögonavdelningen på våning 1 trappa upp. Fotografi från 1938. (Medicinhistoriska museet)

Operationsrum ögonavdelningen på våning 1 trappa upp. Fotografi från 1938. (Medicinhistoriska museet)

På våningen **2 trappor upp** inrymdes aseptisk ögon-operationsavdelning och ögon-vårdavdelning om 22 allmänna platser samt sex platser tillhörande privatmottagningen.

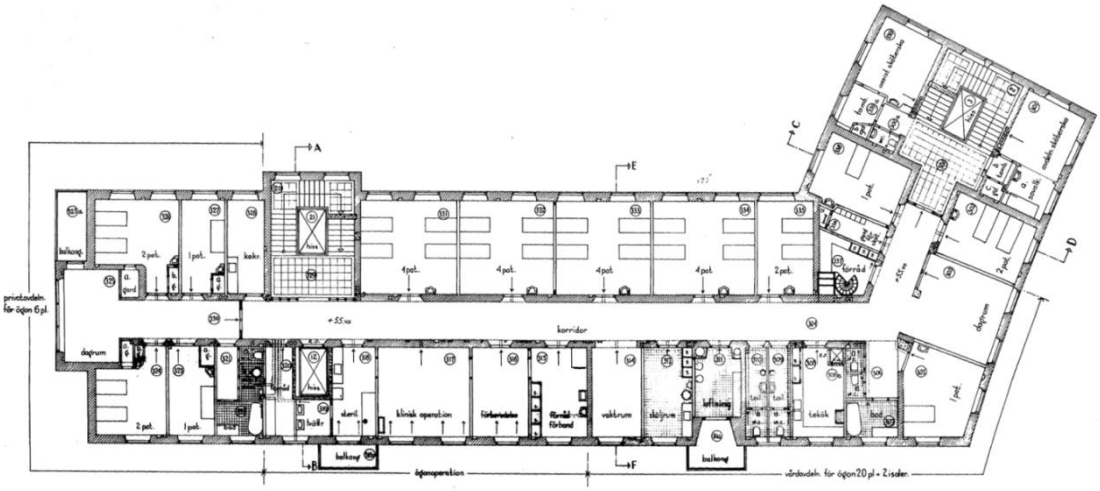

Plan av våning 2 trappor upp, nuvarande plan 02. Nybyggnadsritning från 1936.

På våningen **3 och 4 trappor upp** inrymdes på vardera plan öron-vårdavdelning om 25 allmänna platser samt sex platser tillhörande privatmottagningen.

Genomgående för byggnadens planering är att mot dess östra kortsida inrymdes de privata mottagningarna och vårdavdelningarna. Byggnadskroppens mitt inrymde de allmänna

mottagningarna, vårdavdelningarna samt operationsrummen och i byggnadskroppens vinkel placerades sköterskornas avdelning.

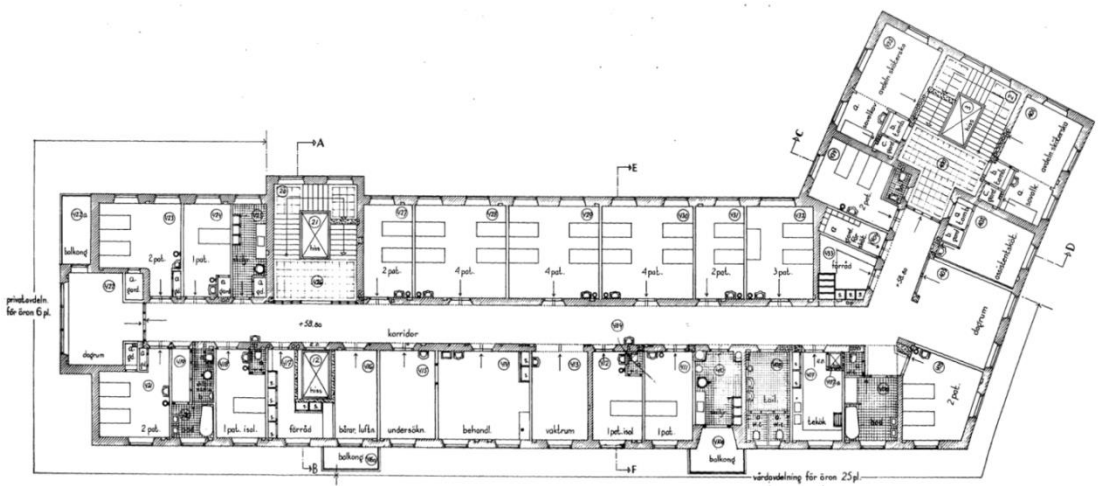

Plan av våning 3 trappor upp, nuvarande plan 03. Nybyggnadsritning från 1936.

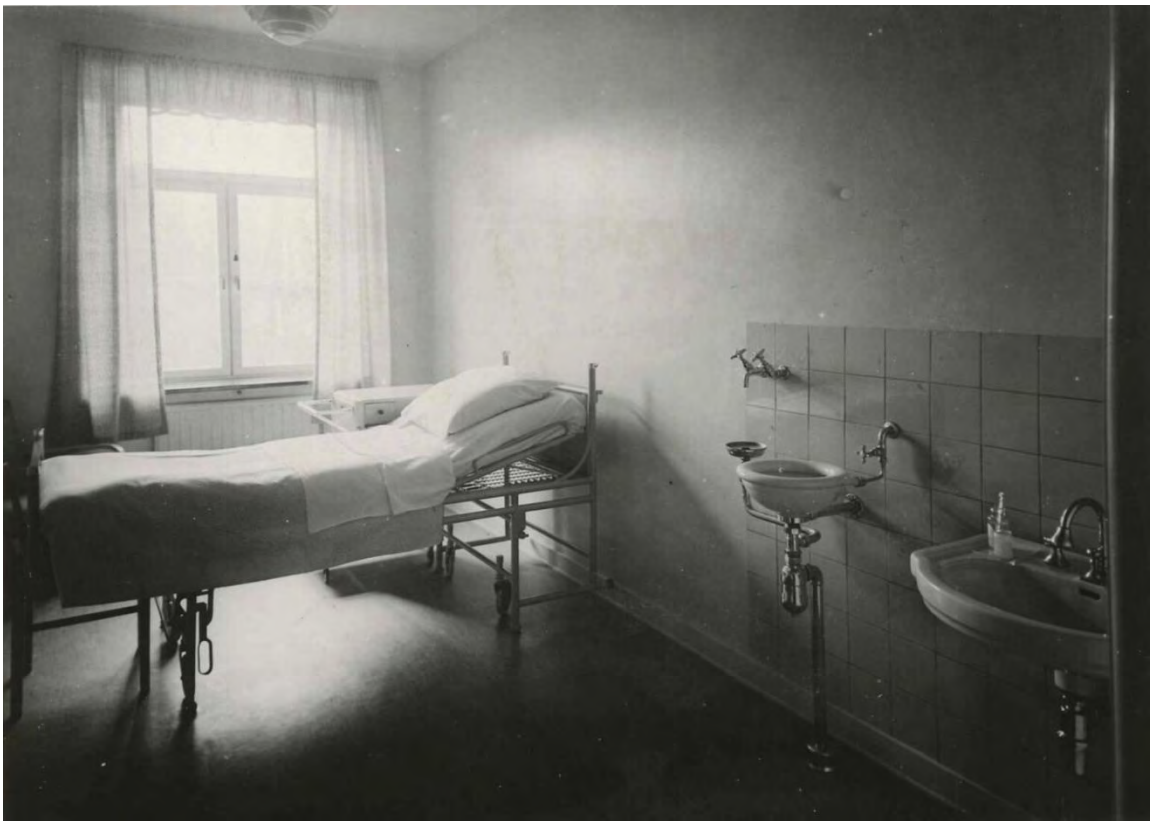

Sjukrum för en patient på den allmänna öronavdelningen, våning 3 eller 4 trappor upp. Fotografi från 1938. (Medicinhistoriska museet)

Dagrummet på den allmänna öronavdelningen, våning 3 eller 4 trappor upp. Fotografi från 1938. (Medicinhistoriska museet)

Badrum på öronavdelningen, våning 3 eller 4 trappor upp. Fotografi från 1938. (Medicinhistoriska museet)

På **vindsvåningen** fanns bland annat omklädningsrum för läkare, ytterligare operationsrum samt arkiv.

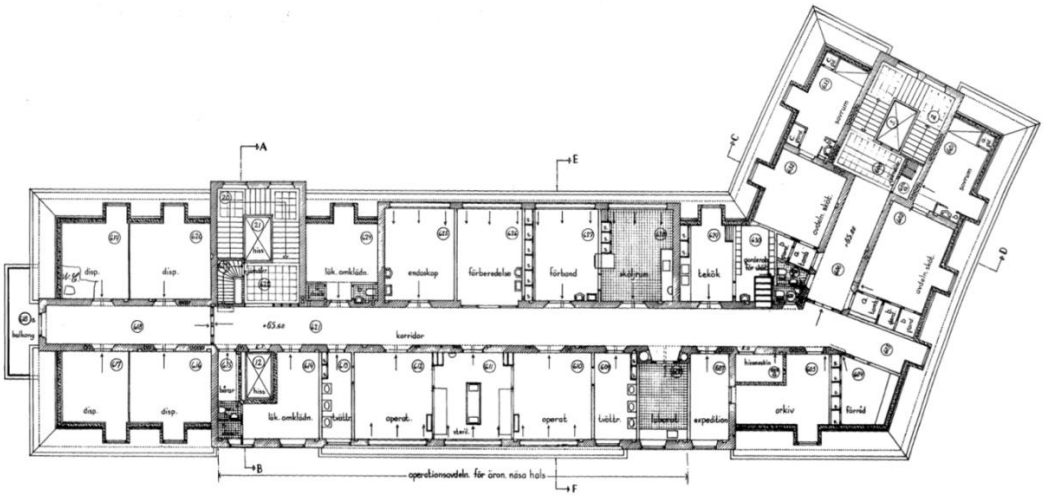

Plan av vindsvåningen, nuvarande plan 06. Nybyggnadsritning från 1936.

Öronöverläkarens arbets- och omklädningsrum på vindsvåningen. Fotografi från 1938. (Medicinhistoriska museet)

Operationsrum för öronavdelningen på vindsvåningen. Fotografi från 1938. (Medicinhistoriska museet)

Den oinredda **övre vinden**, upptogs huvudsakligen av hissmaskinerna.

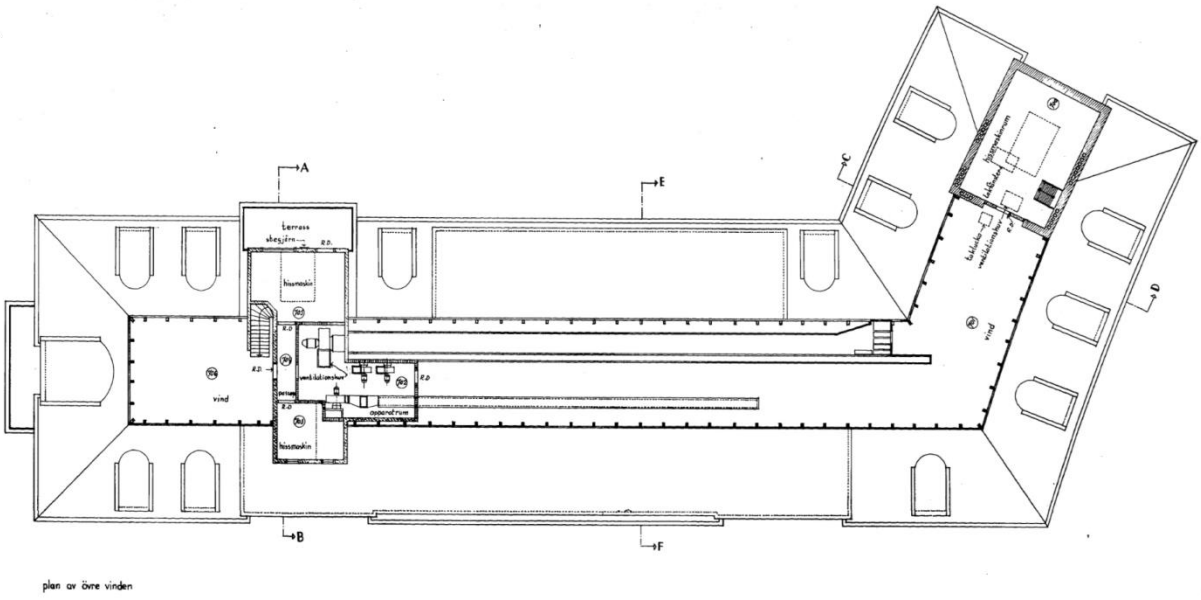

Plan av övre vinden, nuvarande plan 07. Nybyggnadsritning från 1936.

Bostadshus för sköterskor (Byggnad 5101)

Exteriör

Bostadshuset för sköterskor, numera byggnad 5102, stod färdigt 1940 och uppfördes efter ritningar av R O Swensson. Bostadshuset utformades som en vinkelbyggnad vars nordöstra gavel vändes mot den befintliga ögon- och öronkliniken som stod färdig sedan två år. De två byggnaderna bildade en ny entré till området, utanför den ursprungliga huvudentrén genom Per Dubbshuset. Genom byggnadernas placering och utformning blev platsen framför Per Dubbshuset mer sluten till sin karaktär och avskärmad från genomfartstrafiken.

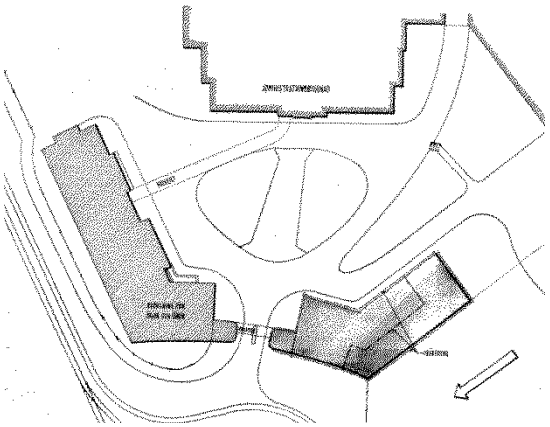

Situationsplan från 1938 av R O Swensson.

Sahlgrenskas huvudentré framför Per Dubbshuset, inramad av ögon- och öronkliniken till vänster samt bostadshuset för sköterskor till höger. Foto från 1940- 50-talet. (Vykort, privat samling)

Byggnaden uppfördes i sex våningar med inredd vind och placerades i suterräng, vilket gjorde att den sydvästra delens bottenvåning förlades under marknivå. Byggnadsvolymen utformades som en vinkelställd byggnadskropp vilken avslutades med ett valmat tak med små takkupor i samtliga takfall. På gavelfasaden mot söder byggdes ett burspråk med anslutande balkong från andra till femte våningsplanet, och på första våningen fanns en liten rundad balkong. Vid gavelfasaden mot nordost fanns en rundad utbyggnad i en våning för portvakt och reception. På samma gavel fanns små rundade balkonger i den mellersta fönsteraxeln. I fasaden mot nordväst fanns en längre balkong på femte våningen.

Byggnadens sockel kläddes med skivor i gnejs, och ovan denna murades fasaden med ett rustikt rött tegel med handslagen karaktär. Fönstren var symmetriskt placerade utmed fasaden och utgjordes till övervägande del av ospröjsade tvåluftsfönster. Trapphusen försågs med större sexluftsfönster. I de översta våningsplanen i sydöstra hörnet samt i burspråket fanns perspektivfönster, och anslutning till den långa balkongen mot nordost placerades treluftsfönster. Taken var tegelklädda och takkuporna klädda med kopparplåt.

Ovan:
Bostadshuset för sköterskor ett par år efter färdigställande. Foto från 1942.
(Sahlgrenska sjukhuset: 1934-1942 års tillbyggnader)

Till vänster:
Entrén med bostadshuset för sköterskor till vänster i bild. Foto från 1953. (Medicinhistoriska museet)

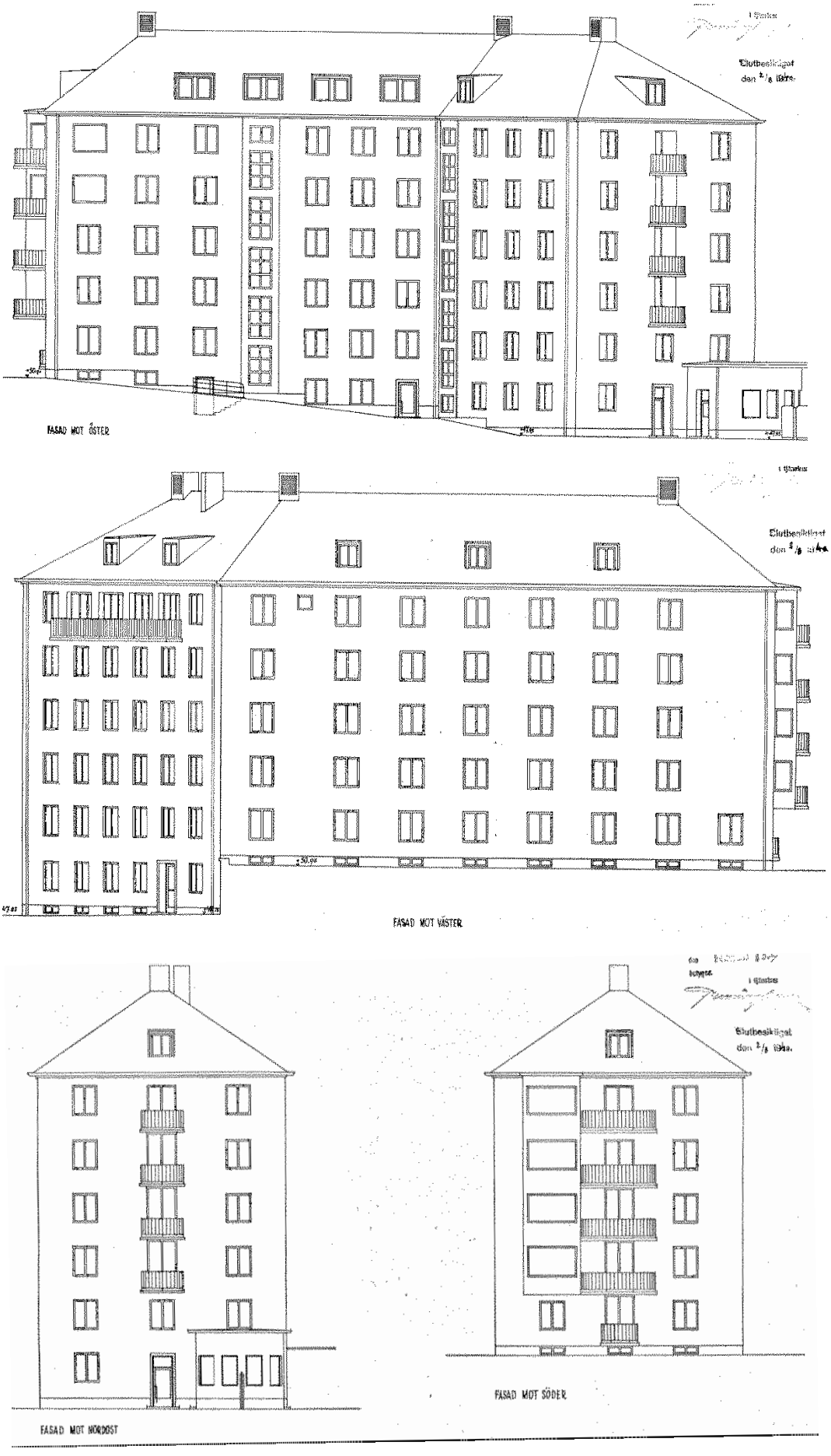

Nybyggnadsritningar från 1938 av R O Swensson.

Interiör

Byggnadens uppfördes i suterräng med en delvis outgrävd källarvåning. Ovan denna byggdes bottenvåningen med lokaler i den nordöstra delen och källarutrymmen i den övriga delen som låg under mark. Ovan bottenvåningen byggdes fem våningar och en inredd vindsvåning. Två trapphus betjänade samtliga våningsplan och till vardera hörde en hiss som gick till samtliga plan förutom vindsvåningen där utrymmet upptogs av själva hissmaskinerna.

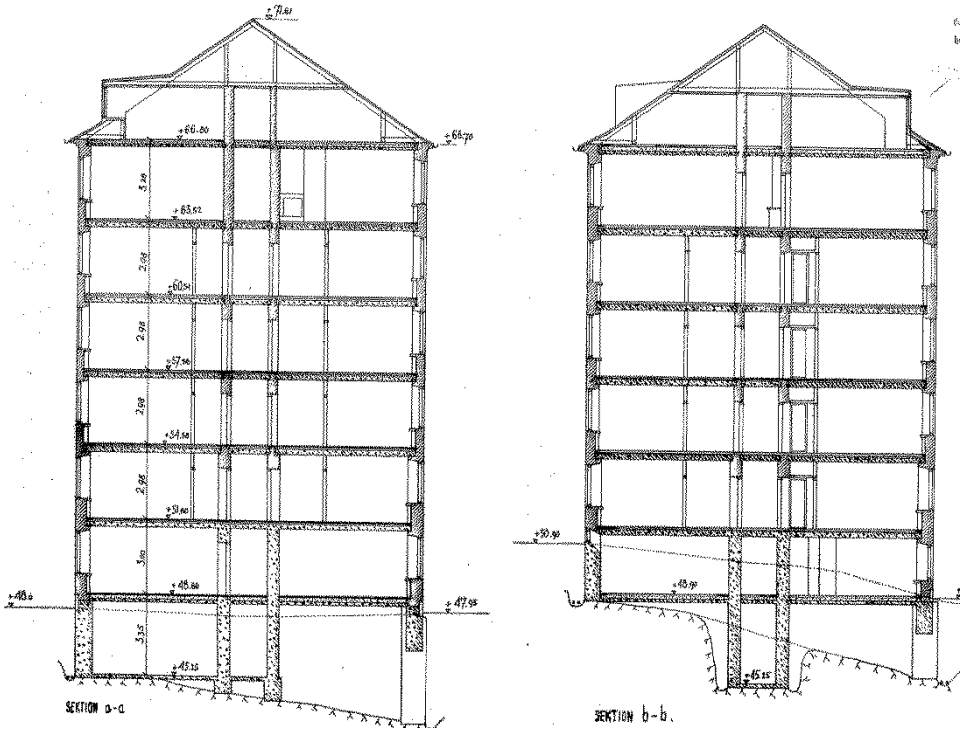

Sektionsritning från 1938.

I **källarplanet** fanns utrymmen för sopor och smutsigt linne. Under huvudentrén anlades en kulvert som sammanlänkade sjuksköterskebyggnaden med ögon- och öronkliniken.

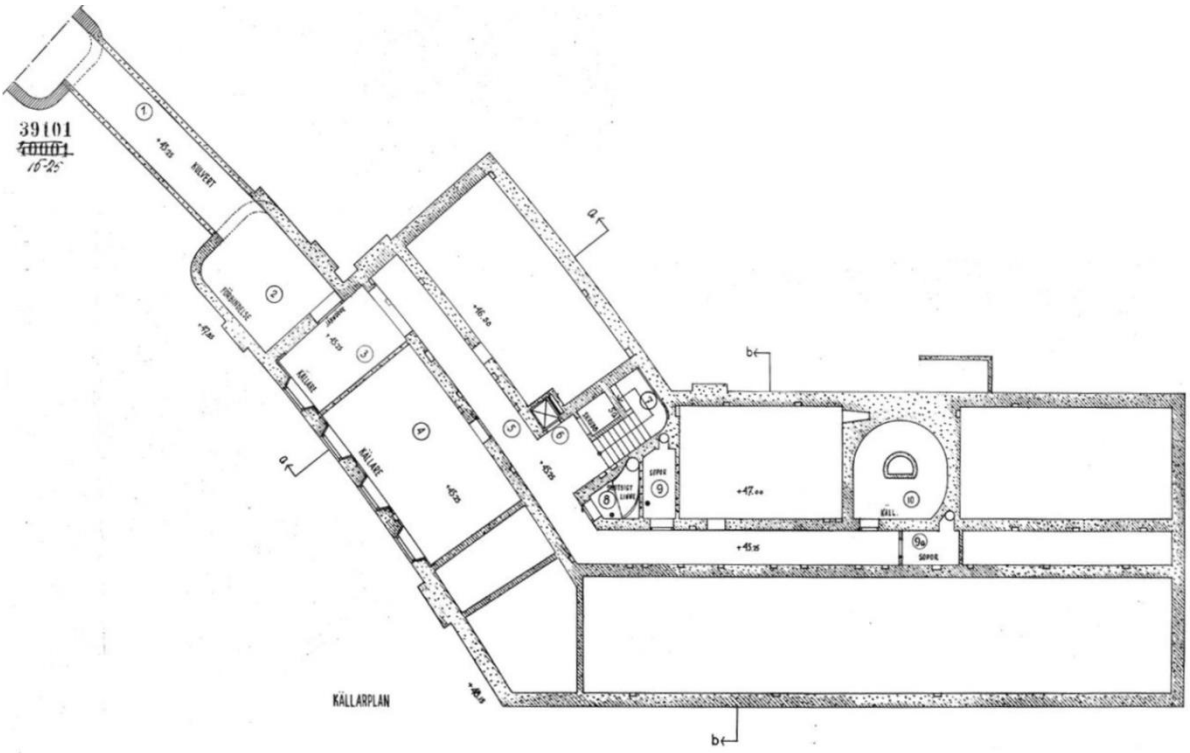

Plan av undre källaren, numera plan 99. Nybyggnadsritning från 1938.

Bottenvåningen inrymde postkontor med tillhörande väntrum och en tvårumslägenhet som kom att användas som lokal för stadens sjuksköterskebyrå. I den del av källarplanet som upptogs av källare var det till en början planerat för förråd och cykelförvaring men det ändrades 1939 till skyddsrum.

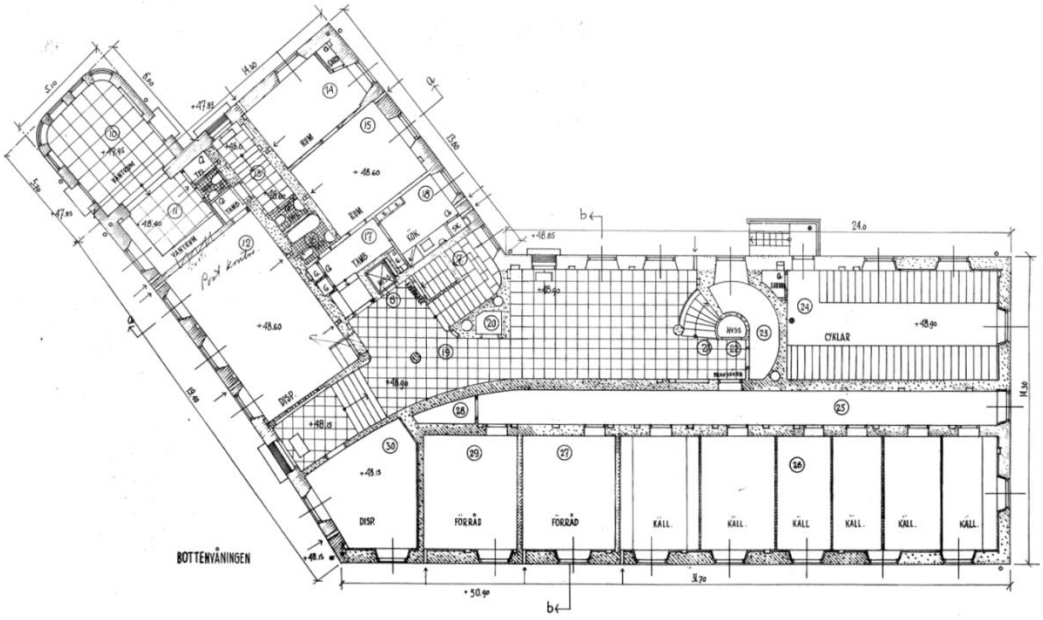

Plan av bottenvåningen, numera plan 00. Nybyggnadsritning från 1938.

Postkontoret, fotografi från 1992. (Digitalt museum)

I våningen **1 trappa upp** inrymdes 18 enrumslägenheter med tambur, garderob och handfat. Samtliga lägenheter delade på två toaletter, ett badrum, ett kök och ett dagrum. Det fanns också ett rum avsett för städerskans utrustning.

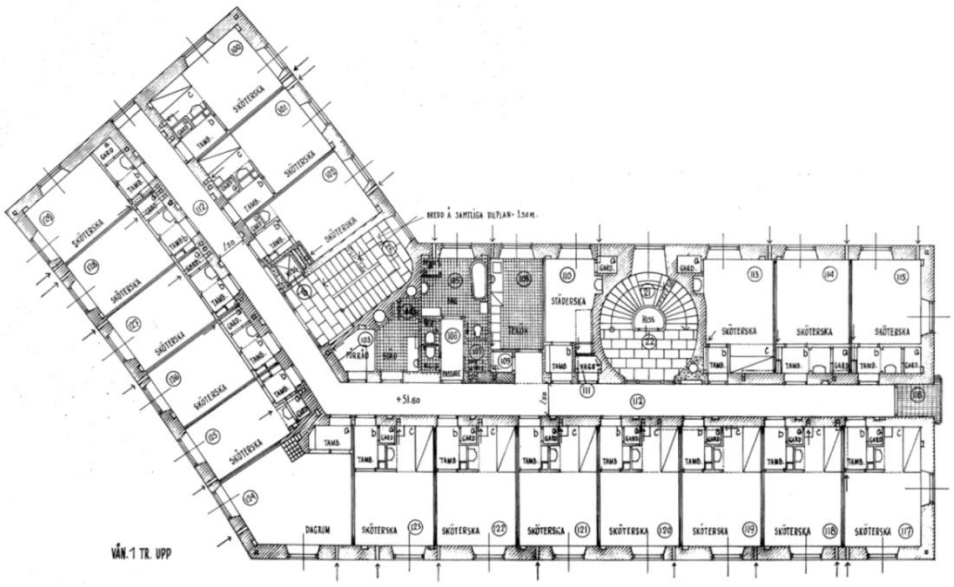

Plan av våning 1 trappa upp, numera plan 01. Nybyggnadsritning från 1938.

Våningarna **2 trappor upp** och **3 trappor upp** var utformade på samma sätt. På vardera våning inrymdes 19 stycken enrumslägenheter med tambur, garderob och handfat. Samtliga lägenheter på planen delade på två toaletter, ett badrum och ett kök. På dessa våningar fanns däremot inga dagrum, men det kompenserades med gemensamma balkonger placerade i vardera gavel. Även här fanns rum avsedda för städerskans utrustning.

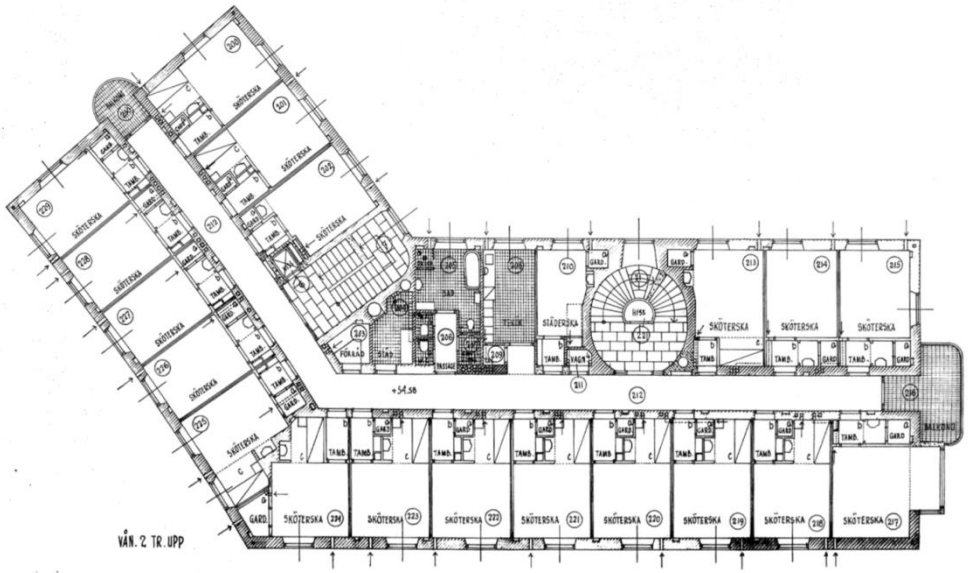

Plan av våning 2 trappor upp, numera plan 02. Nybyggnadsritning från 1938.

På våningen **4 trappor upp** inrymdes 12 enrumslägenheter med tambur, garderob och handfat. Precis som på de tre våningarna under delade de på två toaletter, ett badrum och ett kök. Här fanns även rummet för städerskans utrustning. Men den stora skillnaden på denna våning ligger i att de sköterskorna bara hade tillgång till den gemensamma balkongen i byggnadens nordöstra gavel, då byggnadens södra gavelsida upptogs av en bostadslägenhet avsedd för sjukhusets syssloman. Lägenheten bestod av kapprum, hall, två sovrum, vardagsrum, matsal, badrum, toalett, kök, serveringsrum, jungfrukammare samt privat balkong.

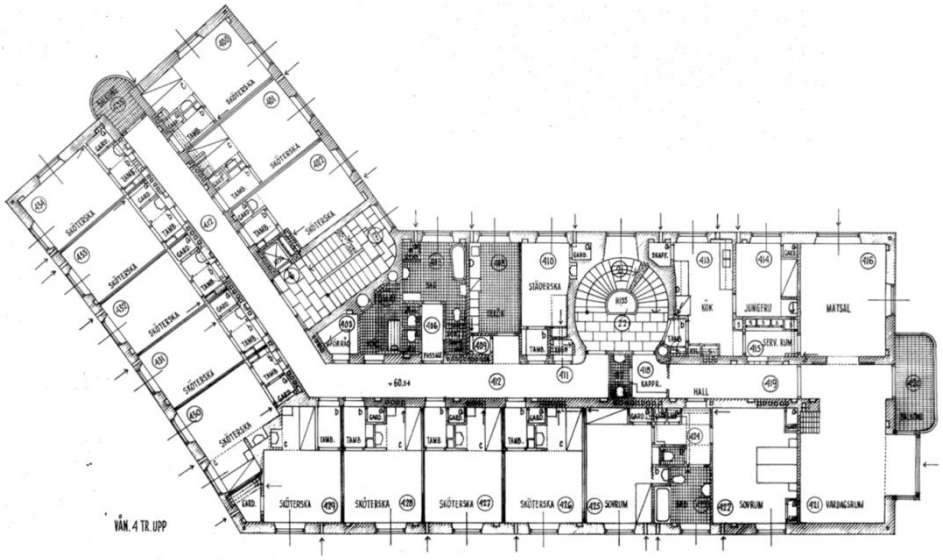

Plan av våning 4 trappor upp, numera plan 04. Nybyggnadsritning från 1938.

På våningen **5 trappor upp** inrymdes endast en enrumslägenhet med tambur, garderob, handfat och toalett. Byggnadens nordöstra del upptogs av tre tvårumslägenheter avsedda för föreståndarinnor, innehållande tambur, sovrum, badrum med toalett, kök, vardagsrum och balkong. Nästan hela den södra delen utgjordes av en stor bostadslägenhet, avsedd för kvinnoklinikens överläkare. Till denna lägenhet hörde tre sovrum, två toaletter, badrum, entré, hall, kök, jungfrukammare, serveringsrum, vardagsrum, herrum och balkong.

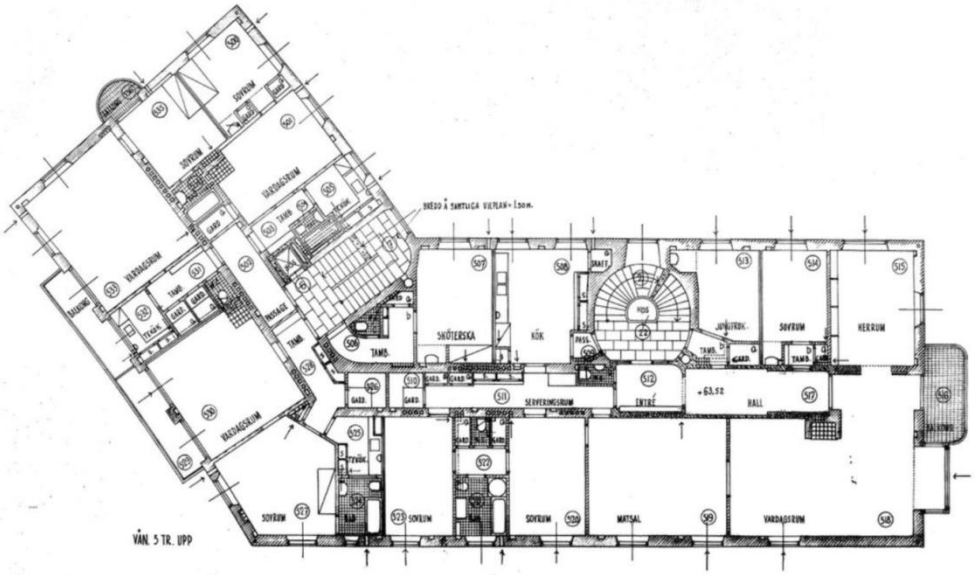

Plan av våning 5 trappor upp, numera plan 05. Nybyggnadsritning från 1938.

På **vindsvåningen** inrymdes koffertrum, tvättstuga, tvätt- och strykrum för sköterskor, torkrum, förråd och hissmaskinerna.

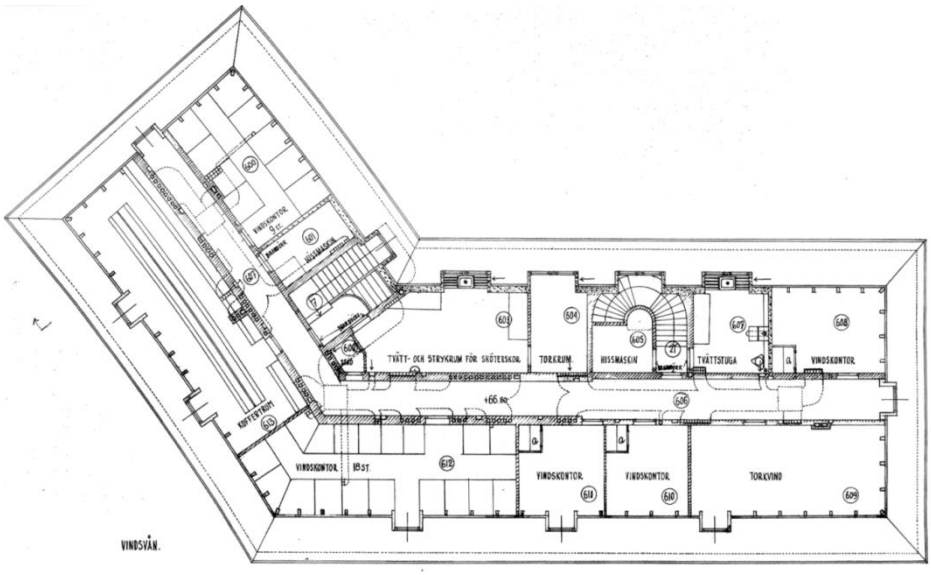

Plan av vindsvåning, numera plan 06. Nybyggnadsritning från 1938.

Tillbyggnad av öron- och ögonkliniken (Byggnad 5185)

Exteriör

Tillbyggnaden av öron- och ögonkliniken, numera byggnad 5185, uppfördes mellan den befintliga öron- och ögonkliniken samt bostadshuset. Tillbyggnaden ritades 1955 av R O Swensson och M L Mandelius. Byggnaden, som placerades på en plats där det tidigare funnits portvakt och entré till området, utformades som entrébyggnad med passage för både gång- och biltrafik i markplan. Den ursprungliga axeln med huvudentré- och korridor byggdes på i ytterligare ett steg. Då tillbyggnaden stod färdig hade platsen framför huvudentrén blivit det relativt slutna stadsrum det är idag, avskärmat från den tyngsta trafiken.

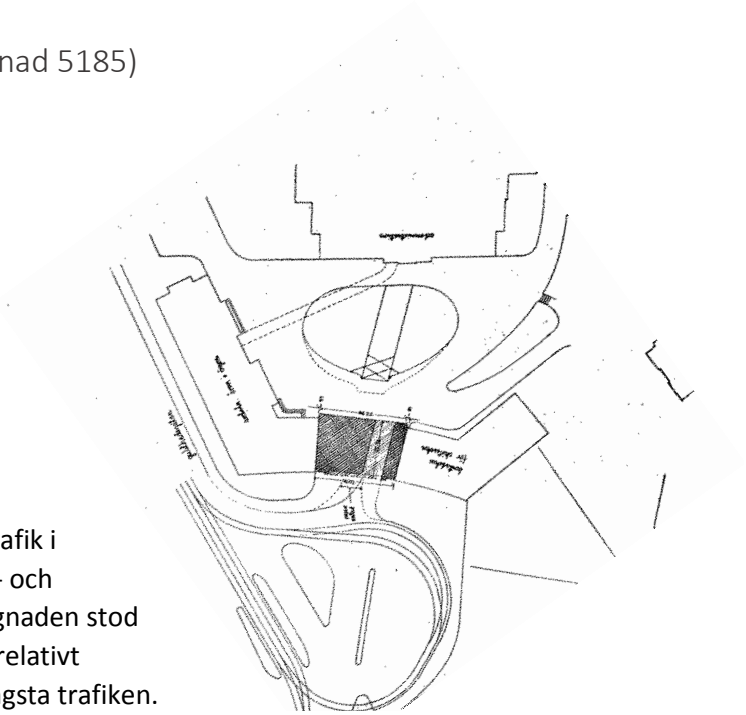

Situationsplan från 1955 av R O Swensson och M L Mandelius, med skrafferad tillbyggnad.

Tillbyggnaden från söder, fotografi från 1956. (Medicinhistoriska museet)

Tillbyggnaden utformades med utgångspunkt i de intilliggande byggnaderna vad gäller material, stil och skala. R O Swensson hade 15 år tidigare själv ritat bostadshuset intill, och var väl förtrogen med platsen. Den nya byggnaden tilläts dock att skjuta ut något i förhållande till de intilliggande byggnadernas fasadliv samt bryta takfotshöjden och bli en våning högre. Även takutformningen skiljde sig från de befintliga tegeltäckta sadeltaken. Det nya taket byggdes i det närmaste platt men trappade av mot mitten. Mot norr placerades ett band med små spetsiga fönster, en form som även togs upp i entrévåningens port. Mot söder byggdes en terrass innanför takfoten vilket gav en något annorlunda takform på denna sida.

Mot norr byggdes en stenklädd sockelvåning med portgång och ett väntrum med fönster åt tre väderstreck. Fasaden ritades med två smala sektioner mot intilliggande byggnader där fönstren utformades som t-postfönster med mönstermurade bröstningar, något som kan ses som ett sätt att möta intilliggande byggnaders äldre formspråk. Den centrala delen av fasaden försågs istället med moderna pivåhängda enluftsfönster med stenomfattningar.

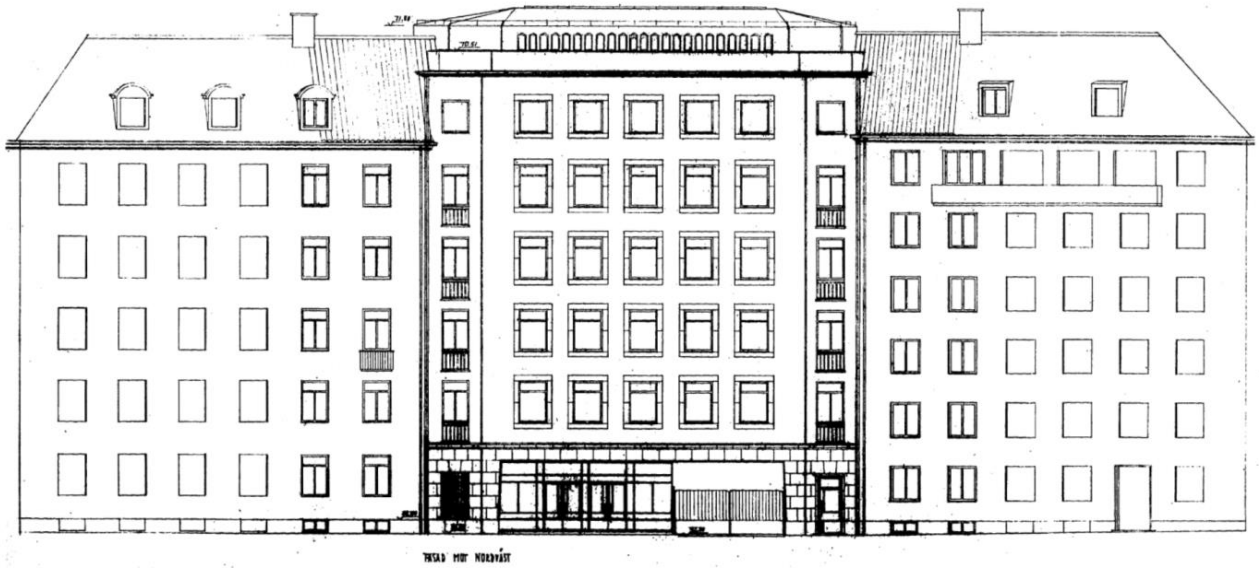

Tillbyggnaden, fasad mot nordväst - Nybyggnadsritning från 1955.

Tillbyggnaden, fasad mot sydost - Nybyggnadsritning från 1955.

Interiör

Tillbyggnaden är placerad emellan ögon- och öronkliniken samt sjuksköterskebyggnaden och sammanlänkar dem båda exteriört. Byggnaden uppfördes med källare, bottenplan, fem våningsplan och inredd vindsvåning. Trapphuset som betjänade byggnadens samtliga plan, med en större- och en mindre tillhörande hiss var placerat mot ögon- och öronklinikens tidigare gavelfasad.

Byggnadens **källarvåning** inrymde skyddsrum och det var det enda planet där samtliga tre byggnadskroppar var invändigt sammanlänkade.

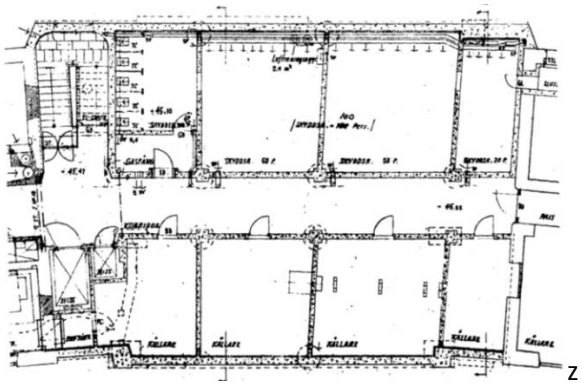

Plan av källare, numera plan 99. Nybyggnadsritning från 1955.

Byggnadens **bottenplan** utgjordes till viss del av en entrépassage för bil och gångtrafik in till Sahlgrenska området. Resterande del upptogs av en inglasning som fungerade som en av klinikens entréer med portvakt samt vänthall och garderob.

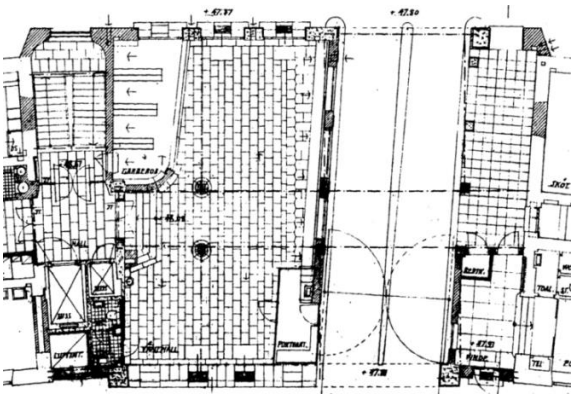

Plan av bottenvåning, numera plan 00. Nybyggnadsritning från 1955.

Våningen **1 trappa upp** hörde till ögonavdelningen och utgjordes huvudsakligen av kurssal, undersökningsrum och mörkrum.

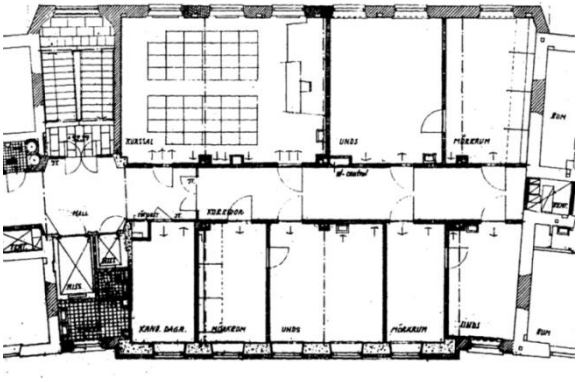

Plan av våning 1 trappa upp, numera plan 01. Nybyggnadsritning från 1955.

Våningen **2 trappor upp** tillhörde även denna ögonavdelningen och inrymde fyra patientrum med tre sängplatser i vardera samt ett rum om fyra platser. Våningen inrymde även dagrum, badrum, toalett, kök och sköljrum samt ett mindre faktarum.

Plan av våning 2 trappor upp, numera plan 02. Nybyggnadsritning från 1955.

På våningen **3 trappor upp**, tillhörande öronavdelningen, inrymdes flera övningsrum, lekrum för barn samt överläkarens rum.

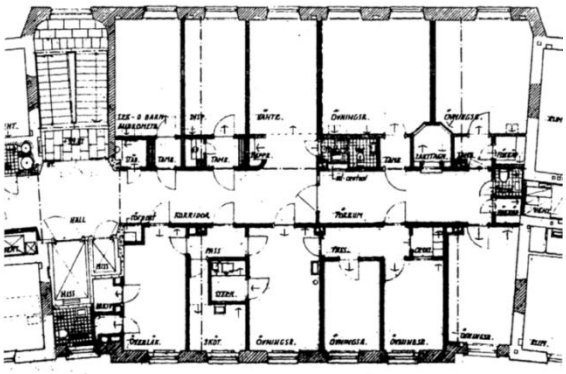

Plan av våning 3 trappor upp, numera plan 03. Nybyggnadsritning från 1955.

Våningen **4 trappor upp** tillhörde även denna öronavdelningen och utgjordes till stor del av en föreläsnings och demonstrationssal. Här fanns även flera laboratorier, underläkarens rum samt ett dagrum.

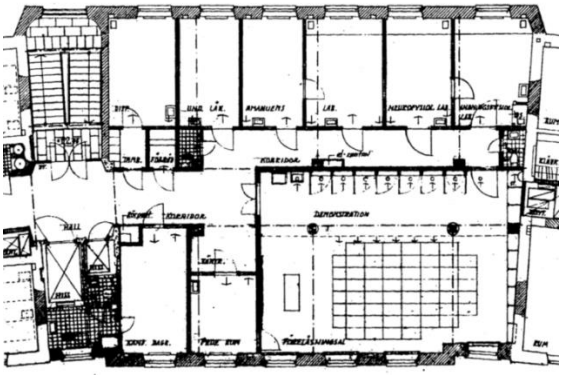

Plan av våning 4 trappor upp, numera plan 04. Nybyggnadsritning från 1955.

Våningen **5 trappor upp**, tillhörande öronavdelningen, utgjordes av bibliotek, sekreterarens, överläkarens, samt bitr. överläkarens rum. Här fanns även två undersökningsrum samt ett väntrum.

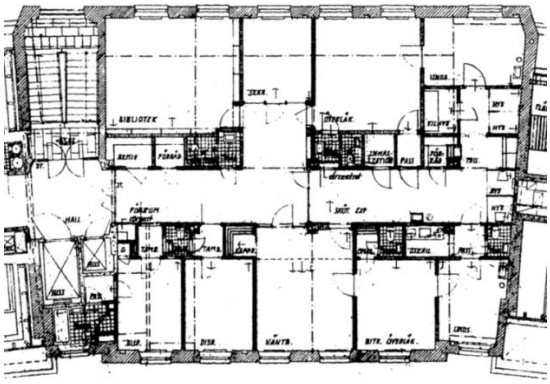

Plan av våning 5 trappor upp, numera plan 05. Nybyggnadsritning från 1955.

I **vindsvåningen** inrymdes hissmaskinrum, mörkrum och flera laboratorier, tillsammans med skrivrum och dagrum för personalen samt ett gästrum. En del av ytan i vindsvåningen togs också upp av en solterass i sydostligt läge. Vindsvåningen ligger ovanför de båda angränsade byggnaderna, därav var de i denna våning inte sammanlänkade invändigt.

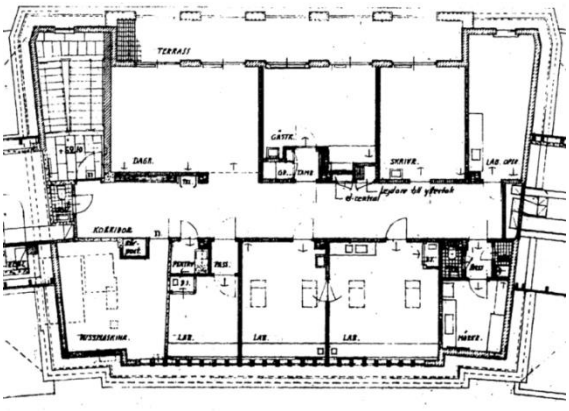

Plan av vindsvåning, numera plan 06. Nybyggnadsritning från 1955.

Konstruktion

Byggnaderna står på armerade betongplintar som går ner till det underliggande berget. Ytterväggarna är i bottenvåningarna delvis av betong, delvis tegel och för resterande våningar enbart tegel. Byggnaderna har en invändigt bärande konstruktion där samtliga bjälklag av armerad betong med balkar av järn. De bjälklagsbärande innerväggarna är av tegel och stående dip-balkar. Även de trappomslutande innerväggarna är av tegel, medan hisschakten är av armerad betong. Takkonstruktionen för ögon- och öronklinikens ursprungliga byggnad samt för sjuksköterskebyggnaden utgörs av trätakstolar stöttade av järnbalkar. Tillbyggnadens takkonstruktion utgörs dels av armerade siporex-takplattor, dels av armerad betong med reglar.

Konstruktionen illustreras nedan genom ett urval av bygglovsritningar.

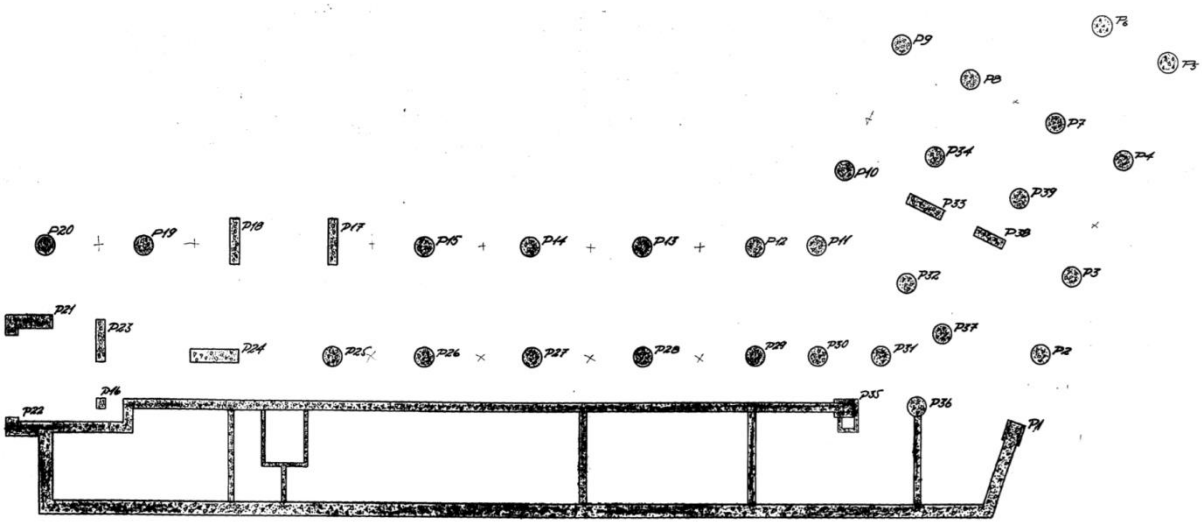

Grundplan för den ursprungliga Ögon- och öronklinikens byggnad.

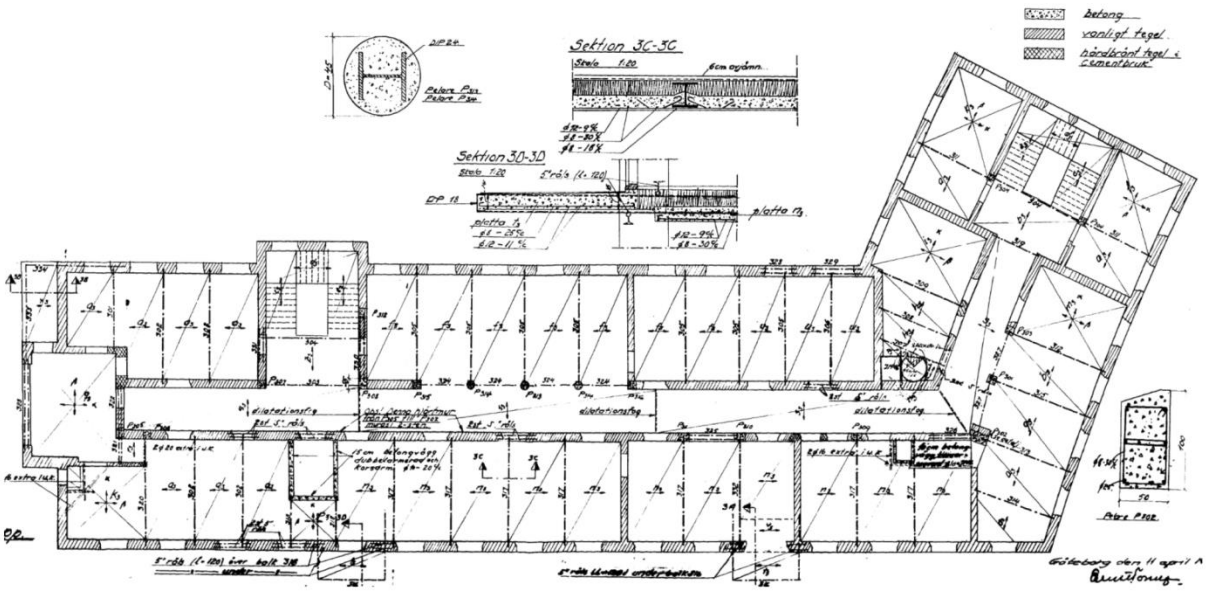

Bjälklagskonstruktion över våningen 1 trappa upp i den ursprungliga Ögon- och öronklinikens byggnad.

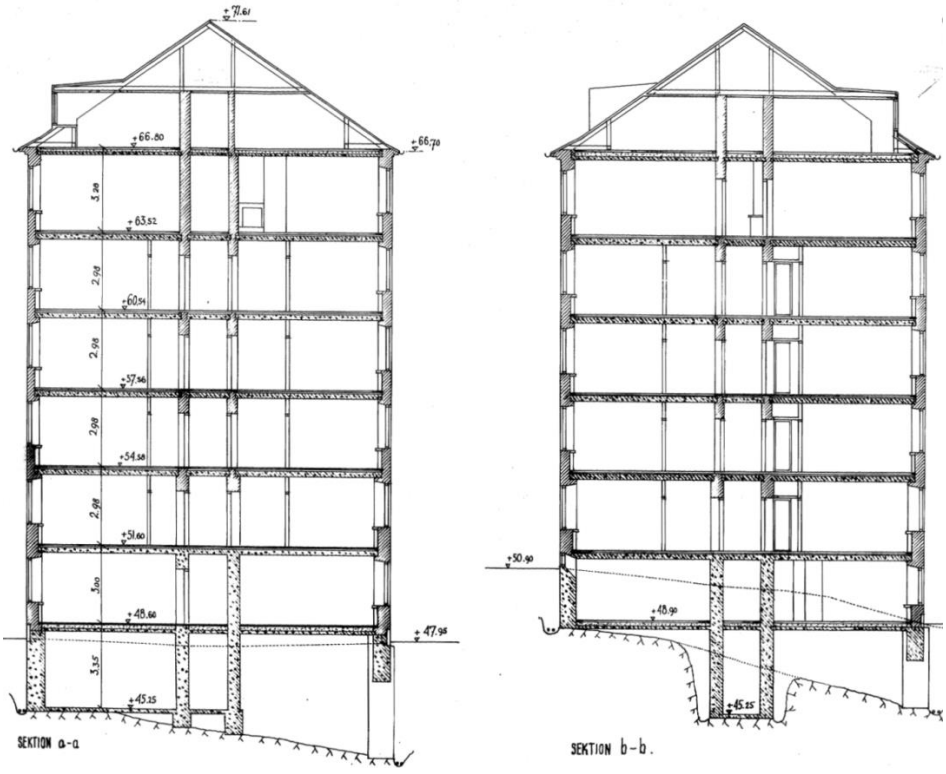

Tvärsektion av sjuksköterskebyggnaden.

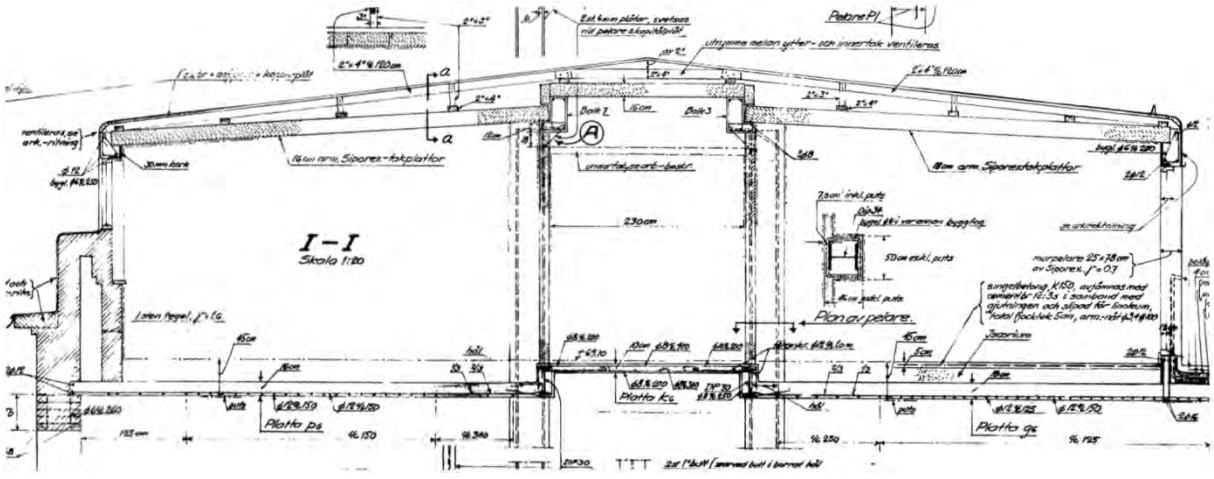

Tillbyggnadens takkonstruktion.

Förändringar

1938 Ögon- och öronkliniken färdigställd.

1940 Sjuksköterskebyggnaden färdigställd.

1955 Tillbyggnaden till öron- och ögonkliniken färdigställd.

1956 Interiöra förändringar i sjuksköterskebyggnaden; den tidigare överläkarbostaden på sju rum och kök på våningen 5 trappor upp byggdes om till sju enrummare för sjuksköterskor.

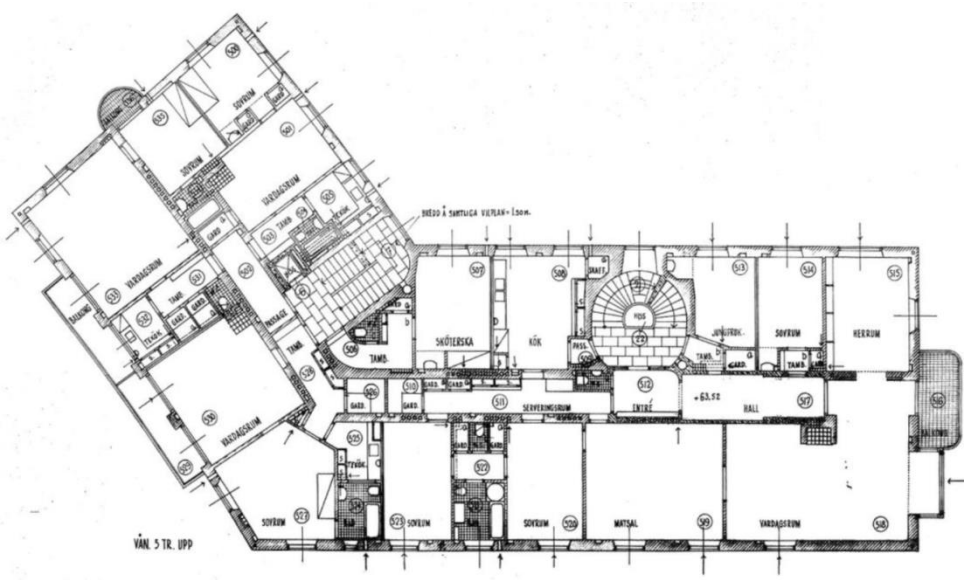

Plan över våningen 5 trappor upp i sjuksköterskebyggnaden. Nybyggnadsritning från 1938.

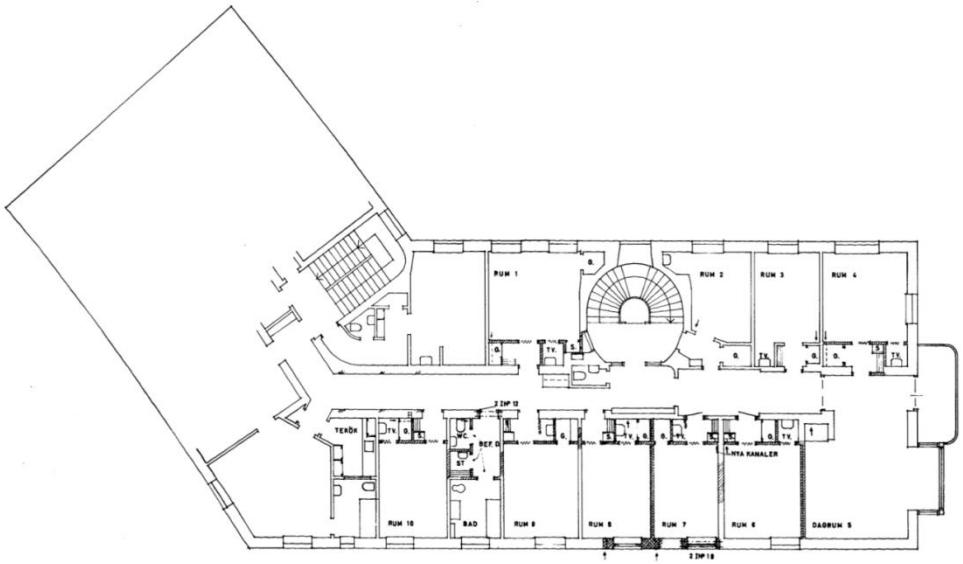

Plan över våningen 5 trappor upp för ombyggnaden av överläkarens bostad till enrummare för sjuksköterskor. Ombyggnadsritning från 1956.

1964 Moderniserades öronklinikens operationsavdelning.

1979 Byggdes postlokalen i sjuksköterskebyggnaden om.

1983 Utfördes en omfattande ombyggnad och renovering av samtliga byggnadskroppar. Ventilationen förbättrades och de utvändiga trummorna mot Per Dubbsgatan tillkom. Den inglasade delen i tillbyggnadens entrépassage renoverades exteriört. Sjuksköterskebyggnaden länkades samman interiört med de andra byggnaderna i alla plan förutom i plan 1 och 3 trappor upp och byggnaden anpassades för ögon- och öronklinikens behov.

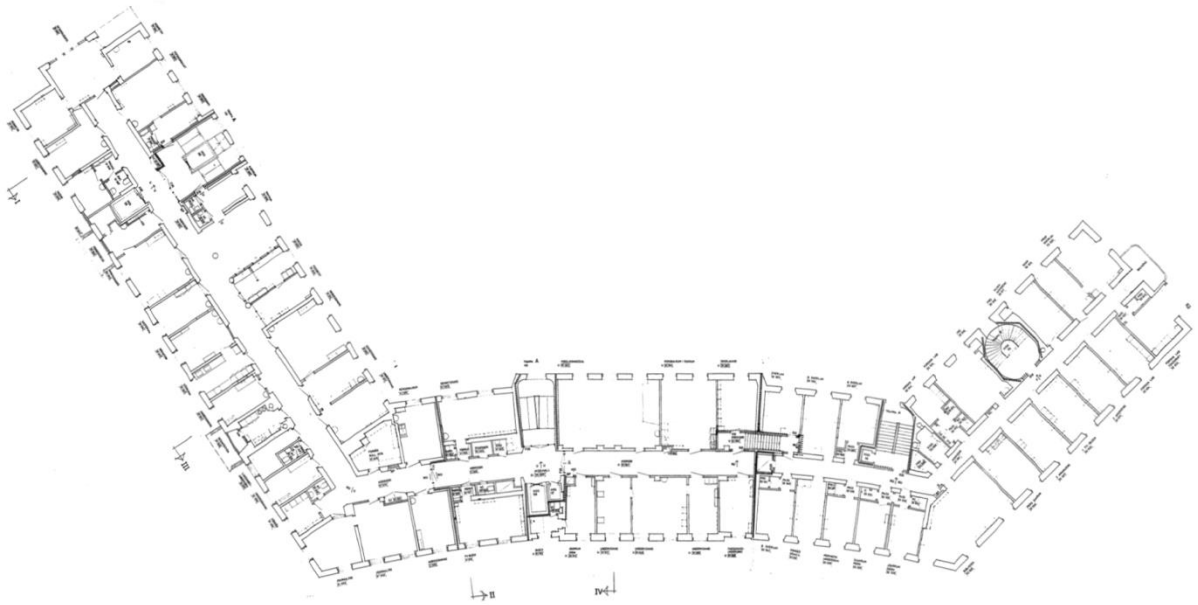

Plan över våningen 1 respektive 2 trappor upp efter att samtliga byggnadskroppar sammanlänkats interiört. Ombyggnadsritning från 1983.

1993 Byggs den inglasade delen i tillbyggnadens entrépassage om invändigt till fotoavdelning.

1993 Ombyggnad av inglasat parti i entrépassagen till fotoavdelning.

Källa: Bygglovsritningar Änggården 33:1

Ernst Torulf

Ernst Torulf. (Wikipedia)

Ernst Torulf föddes 1872 utanför Falköping som son till disponent Johan Nilsson och Helga Maria Fagerström. Under studentåren tog han sig namnet Torulf, ett fornnordiskt namn med betydelsen Tors ulv eller Tors varg. Han utbildade sig till arkitekt mellan åren 1888-1896 på Chalmers tekniska läroanstalt och därefter på Konstakademins arkitekturavdelning i Stockholm. Efter utbildningen arbetade han på ritkontor i Eksjö och Skara samt var verksam i Stockholm i ett par år innan han etablerade sig i Göteborg 1903. Det första stora uppdraget fick han tillsammans med Eric Hahr då de vann första pris för sitt förslag till Göteborgs Högskola. Från 1906 drev Torulf arkitektverksamhet tillsammans med Ivar Tengbom. Under gemensamt namn ritade de stadshotellet i Piteå, rådhuset i Borås samt Trefaldighetskyrkan i Arvika. Från 1912 drev Ernst Torulf eget kontor i Göteborg som så småningom kom att bli stadens största.

Under sitt eget namn fick han flera större uppdrag i Göteborg, exempelvis Hvitfeldtska läroverket 1915, Naturhistoriska museet 1916 och Centralposthuset 1923. Utöver dessa ritade han hyreshus och privatbostäder i Göteborg. Han var också med i den grupp arkitekter som formgav Göteborgsutställningen 1923.

Utanför Göteborg formgav han ett flertal sparbanker. Den första var Skaraborgs läns sparbank i Skara 1902-1905. Sedan följde Sparbanken i Halmstad tillsammans med Tengbom 1912-1914 och under 1920-talet ritade Torulf Sparbanken i Ulricehamn, Falkenberg och Falköping.

Torulfs egen villa – Villa Torulf från 1918. (Lindholm Restaurering)

Torulf blev även arkitekt för flera stora vårdbyggnader i Göteborg, däribland vanföreanstaltens anläggning vid Sahlgrenska sjukhuset med byggnader från 1912 respektive 1928. Han ritade även Renströmska sanatoriet i Kålltorp som invigdes 1913, även detta en byggnad i nationalromantisk stil med fasader i rött tegel lika den första vanföreanstalten. Torulf upprättade även ritningarna för Caroline Wijks sjuksköterskehem 1916.

1930 ritade Torulf en utbyggnad av den medicinska polikliniken på Sahlgrenska sjukhuset, samt en förbindelsegång till det intilliggande tuberkulossjukhuset. 1936 ritade Torulf även den nya ögon- och öronpolikliniken vid Sahlgrenska vid sjukhusets dåvarande huvudentré. Detta blev Ernst Torulfs sista byggnad och han dog den 30 november samma år, 64 år gammal.

Renströmska sanatoriet från 1913. (Göteborgs Stadsmuseum)

Centralposthuset från 1925. (Göteborgs Stadsmuseum)

Källor: Arkitektregistret Arkitekturmuseum, Linde Bjur, Gunilla & Engström, Krister, *Arkitekter och fasader Göteborg 1850-1920* (2013), Hjertberg, Per, *Från ”Bracka” till Posthus* (1992).

Ragnar Ossian Swensson

(1882-1959) även kallad ”Erro” var under sin karriär en flitigt anlitad arkitekt i Göteborg som förblev yrkesverksam ända in på 1950-talet. Han studerade vid Chalmers och tog examen vid Konstakademin 1907. Därefter anställdes Swensson av Hans Hedlund i hemstaden Göteborg. Efter en kortare period hos Hedlund började han istället hos sin studiekamrat Arvid Bjerkes arkitektkontor 1908. 1911 erbjöds Swensson att bli delägare och de arbetade sida vid sida i 11 år men 1922 bestämde sig R O Swensson för att fortsätta sin yrkesbana under eget namn. Bjerke och Swensson ingick i arkitektkonsortiet ARES tillsammans med Ernst Torulf och Sigurd Eriksson. ARES utarbetade bland annat det vinnande förslaget till utformningen av Götaplatsen samt ritade jubileumsutställningen i Göteborg 1923. R O Swensson ligger bakom ett flertal av Göteborgs skolor såsom Nordhemsskolan, Rambergsskolan, Kungsladugårdsskolan och Kärralundsskolan.

Ragnar Ossian Swensson. (Göteborgs och Bohusläns porträttgalleri)

Kungsladugårdsskolan, ritad av R O Swensson 1930. (Carlotta)

Mandus Leonard Mandelius

M L Mandelius (1886-1956) studerade vid Technikum – Höhere Technische Lehranstalt i tyska Strelitz. Därefter bedrev han arkitektverksamhet med R O Swensson.

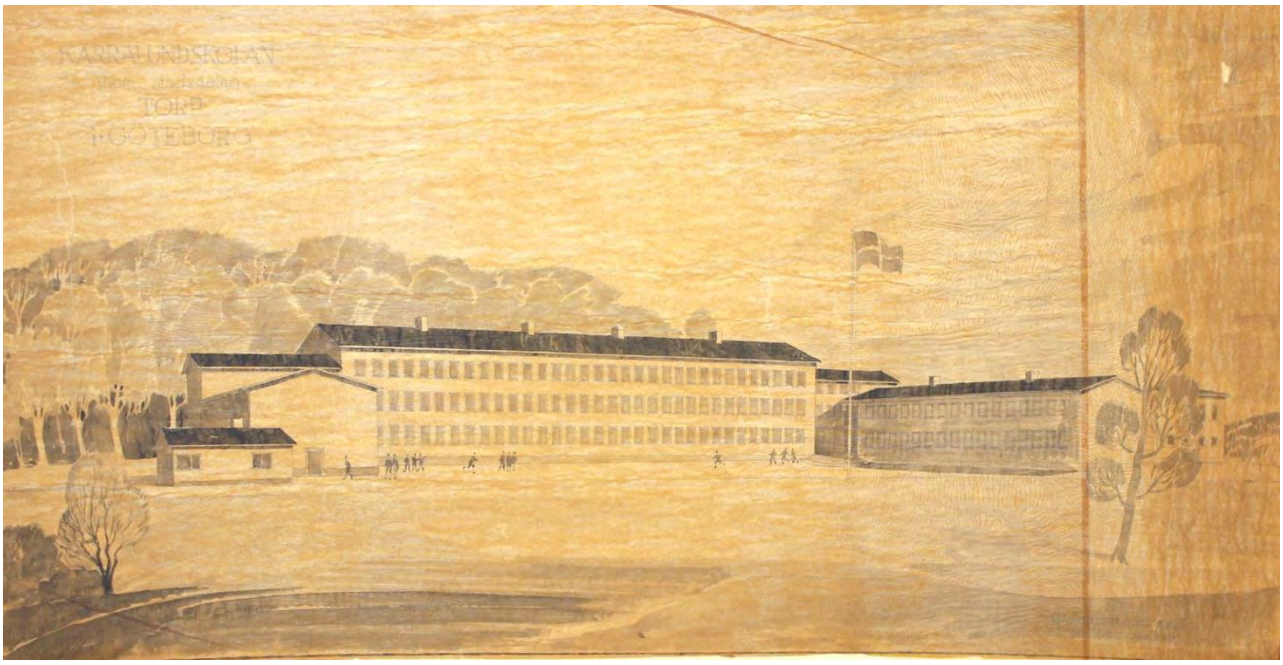

Skiss föreställande Kärralundsskolan av R O Swensson och M L Mandelius. (Region- och stadsarkivet; R O Swenssons arkiv)

Verk i urval

Swensson under eget namn
Gamlestadens kapell, 1928, 1954
Kungsladugårdsskolan, 1930
Filosofiska fakultetens kårbyggnad, 1932
Flicklärоverk, Olof Wijksgatan, 1935
Heliga korsets kapell, Kviberg 1935
Vita Bandet, restaurangbyggnad Slottsskogen, 1936
Kvinnokliniken, Sahlgrenska, 1937
Bostadshus för sköterskor, Sahlgrenska 1940
Nylöseskolan, 1940

Swensson tillsammans med Mandelius
Bostadshus vid Bäckefors bruk, 1946
Avdelning för kroniskt sjuka, Länslasarettet i Mölndal, 1947-48
Centraldispensär, barn- och mödravårdscentral, dito, 1947–48
Barn- och ungdomspsykiatriska kliniken, Sahlgrenska, 1947-51
Kärralundsskolan, 1949-50
Johannebergsskolan, 1950-52
Gamlestadsskolan, tillbyggnad, 1952-53
Marinbotaniska institutionen, 1954
Öron- och ögonklinikens tillbyggnad, Sahlgrenska, 1955

Källor: Arkitekturmuseet, Region- och Stadsarkivet Göteborg med Folkrörelsernas Arkiv, Krus, Anna, *Lorensbergs villastad*, 1995

Material och byggnadsteknik under 1930-50-tal

Byggnadstekniken under 1930-50-talet skiljer sig mycket från dagens byggande, men den skiljer sig också från äldre byggnadsteknik. Betong som huvudsakligt material för bärande konstruktioner dröjde på grund av andra världskriget och tegel fortsatte att vara det huvudsakliga stommaterialet för stenbyggnader.

1900-talets första hälft präglades av nya tekniska installationer som blev tillgängliga inte bara för överklassen, utan i merparten av de nya byggnaderna. Vatten och avlopp samt elektricitet och telefonnät började installeras i byggnader redan slutet av 1800-talet. Centralvärmen slog ut kakelugnarna som värmesystem på 1910-talet och ventilation installerades genom självdragskanaler i schakt genom husen. I nybyggda hus blev vattenklosetter standard under 1920-talet, tillsammans med indragning av både varm- och kallvatten. Under 30-talet blev det även vanligt med badrum och kök med gasspis. Själva byggnadsprocessen förändrades däremot relativt långsamt. Det skulle dröja ända in på 1950-talet innan byggnadsarbetarnas manuella och fysiskt krävande arbetsmetoder förändrades med olika gräv, lyft- och hissmaskiner.

Betong

Den armerade betongen som slog igenom i landets byggande vid sekelskiftet och började användas alltmer under 1900-talet. Men de två världskrigen under seklets första hälft skapade brist på stål, vilket gjorde att armering blev mycket dyrt. Detta resulterade i sin tur i en stagnation av utvecklingen inom betongkonstruktioner, och fram till 1950-talet fortsatte tegel att vara det huvudsakliga byggnadsmaterialet för stenhusens bärande konstruktion.

Tillverkning av imiterat handslaget tegel på Helsingborgs ångtegelbruk. (Kringla)

Tegel

Tegel är ett material med lång tradition, och de första tegelbyggnaderna i landet tillkom under 1100-talet. Länge tillverkades tegelstenar för hand men under mitten av 1800-talet började tegeltillverkningen, som så mycket annat, att industrialiseras. Tegel hade tidigare varit en exklusiv vara men eftersom det maskinslagna teglet kunde tillverkas snabbare blev materialet också billigare. Det maskinellt tillverkade teglet fick stort genomslag och användes flitigt som byggnadsmaterial under 1800-talets senare hälft. Trender inom teglets karaktär har gått i vågor, under 1910-talet uppstod en motreaktion mot fabriks- och maskintillverkade material och produkter. En önskan om att återgå till det traditionella hantverket växte fram och fasaderna återgick till att kläs med handslaget tegel, eller imiterat handslaget tegel. Efter Stockholmsutställningen 1930, som blev funktionalismens första genombrott i landet blev teglet åter igen slätt och stramt till sin karaktär för att sedan vid andra världskrigets intågande åter igen ersättas av ett traditionellt hantverksideal med mer rustika stenar. En trend som till höll i sig in på mitten av 1900-talet och som speglas i Sahlgrenska sjukhusets ögon- och öronkliniksbyggnader.

När teglet började utkonkurreras av betongen för bärande konstruktioner förändrades teglets funktion. Från att vara ett material både för både stomme och fasadklädnad till att i stort sätt enbart vara ett material för fasadbeklädnad.

Hantverk

Trots att Sverige betraktas som industrialiserat vid sekelskiftet 1900 så kom det att dröja ända fram till 1950-talet innan byggbranschen på allvar började mekaniseras. Tidigare byggarbetsgrupper såsom grovarbetarna, som manuellt arbetat med grundläggning, stenarbeten och materialtransporter ersattes stegvis av grävmaskiner och kranar. Men vissa typer av grovarbetare, såsom tegelbärarna förekom ända fram till 1950-talet.

Markberedning med grävmaskin 1938. (Digitalt museum)

Tegelbärare under 1900-talets första hälft. (Digitalt museum)

De olika grupperna av byggnadsarbetare började mer och mer likna de vi har idag i och med maskinernas intågande tillsammans med de moderna installationerna. Exempelvis ökade gruppen av renodlade betongarbetare, speciellt efter att tillgången på järn och stål blev bättre efter andra världskrigets slut. Den grupp av arbetare som däremot inte genomgick några större förändringar fram till seklets mitt var murarna. De var fortfarande en av de till antalet mest representerade på byggarbetsplatserna. En fullfjädrad murarmästare kunde lägga i snitt 700 tegelstenar per dag och utförde förutom murningen av byggnadsstommen det invändiga- samt eventuella utvändiga putsarbetet.

Sammanfattningsvis präglas byggnadstekniken under 1900-talets första hälft av traditionella konstruktioner och en byggprocess under relativt långsam förändring. Själva byggnadsarbetet underlättades av de nya maskinerna men samtidigt konkurrerade de också ut flera av de tidigare arbetsuppgifterna på byggarbetsplatserna. Trots intåget av de nya maskinerna bars tegel manuellt av tegelbärare på många håll i landet, ända in till mitten av seklet. Men den ekonomiska högkonjunkturen som uppstod i landet under 50-talet skapade nya förutsättningar för byggnadstekniken och bidrog starkt till att den började utvecklas och förändras i allt snabbare takt.

Källor: Ahlberg, Sven Olof (2012). *Bevara betongen*. Helsingborgs stadslexikon, Tegelbruk. Lindgren, Jack & Moeschlin, Jan (1985). Tegel: tillverkning, konstruktion, gestaltning. NE. Törnqvist, Lars & A:son Palmqvist, Lena (red.) (1988). *Svenskt bygge: teknikens förändringar och arbetets villkor vid dagens och gårdagens byggande*. Björk, Kastellus & Reppen (1983) *Så byggdes husen 1880-1980*. Björk, Nordling & Reppen (2012) *Så byggdes staden, stadsbyggnad arkitektur husbyggnad*.

Byggnadsbeskrivning och antikvarisk bedömning (Byggnad 5102)

Exteriör

Sammanfattning

Den f d ögon- och öronkliniken utgör en del av de byggnader som bildar norra entrén till sjukhusområdet och är en vinkelbyggnad uppförd i en lätt klassicistisk stil med influenser från funktionalism. Tegelfasaderna är släta och avslutas med en lätt utkragande murad takfot. Fönstren är höga och deras placering betonar byggnadens vertikalitet liksom det höga, utanpåliggande trapphuset. Byggnaden präglas i hög grad av den murade fasadens hantverksmässiga kvaliteter och nyanserna i det rustika teglet.

Byggnadens exteriör är överlag väl bevarad, mot norr har fasaden dock kompletterats med kopparklädda schakt och mot öster har taket byggts om. Den anslutande förbindelsegången på södra fasaden har också tillkommit i senare tid. Det finns tecken på eftersatt underhåll och fasaden är delvis i sämre skick. Exteriören är dock till övervägande del i originalutförande och har bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

Original
Byggnadsvolym (utom tak mot öster)
Sockel klädd med gnejs
Tegelfasad
Entrédörr mot söder
Skärmtak
Fönster mot norr
Takfot
Takutformning (utom tak mot öster)
Enkupigt lertegel
Kopparklädda takkupor

Byggnadens exteriör har byggts delvis byggts om men är till större del i originalutförande.

Beskrivning

F d ögon- och öronkliniken utgörs av en vinkelformad byggnad i fem våningar med inredd vind. De två byggnadskropparna är ordnade i en öppen vinkel som vänder sig mot söder och en öppen plats. Byggnadens sydvästra gavel är sammanbyggd med intilliggande norra entrén, byggnad 5185. Vid den södra fasaden finns ett utanpåliggande trapphus som ansluter till taknocken på huvudbyggnadens valmade tak.

Sockeln är klädd med skivor av gnejs. Fasaden, som är murad i förband med de bärande ytterväggarna, utgörs av ett rustikt rött tegel med handslagen karaktär. Fönstren är symmetriskt placerade utmed fasaden. På byggnadens norra sida finns T-postfönster av originaltyp, på den södra sidan är fönstren utbytta mot två- och treluftsfönster med spröjs. I trapphuset är de större fönstren

utbytta mot fasta spröjsade fönsterpartier med två små vädringslufter i nederdelen. De utbytta fönstern är aluminiumklädda. Taket är klätt med enkupigt lertegel och takkuporna är klädda med koppar. Taket öster om trapphuset är ombyggt och har lodräta takfall klädda med kopparplåt. Ventilationsschaktens plåt liksom allt övrigt plåtarbete är utfört i koppar.

Fasad vid norra entrén. I taknocken finns en stor takhuv inklädd i brun plåt. På taket mot Per Dubbsgatan syns ett påbyggt tak i brun plåt. Övrigt är original.

Fasad mot Per Dubbsgatan. På fasaden finns plåtklädda schakt som binds samman med den påbyggda sektionen på taket. Övrigt är original.

Gavelfasad mot öster. Fönstren är kompletterade på utsidan med aluminiumbågar och delvis igensatta med röda skivor. Taket har byggts om och har lodräta takfall klädda med koppar. Övrigt är original.

Stora balkonger med plåtfronter i hörnet mot sydöst – original.

Fasad mot söder. En senare tillkommen förbindelsegång ansluter på fjärde våningen. Taket mot öster är ombyggt. I övrigt är fasaden till stora delar original.

Entréer vid Gröna stråket 5. Den vänstra rampen och trappan är tillbyggd i senare tid.

Utbytt entrédörr till f d privatklinik ögon. Ramp och trappa är senare tillkomna medan skärmtak är original.

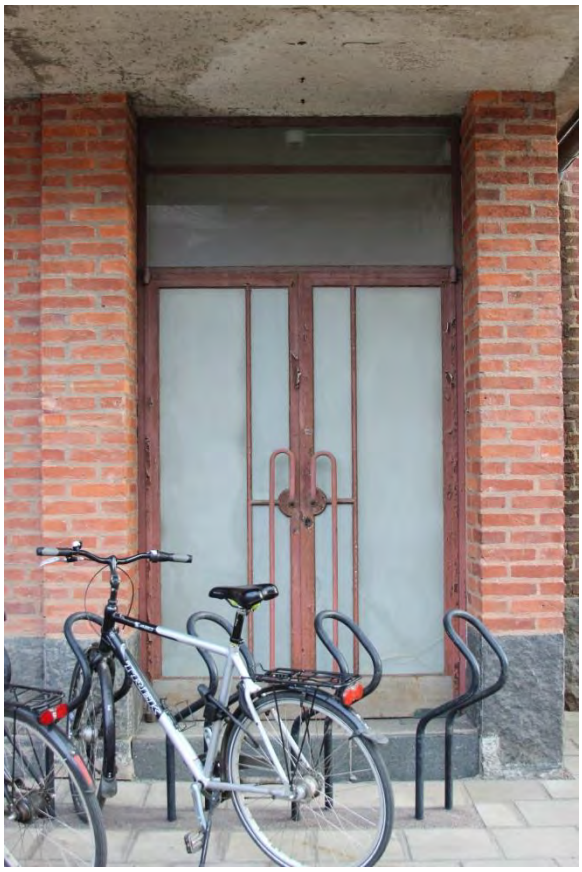

Originaldörrar till f d privatklinik öron.

Gröna stråket 7, ursprungligen entré till öronpoliklinik. Rampen är byggd i senare tid och entrédörren utbytt. Trappan och skärmtaket är original.

Treluftsfönstret till vänster i bild har ersatt en ursprunglig entré till vårdavdelning för öron.

Skärmtaket i betong är original.

Utbytt aluminiumklätt tvåluftsfönster mot söder.

T-postfönster i trä mot norr – original.

Fönstren mot söder är utbytta. I taket syns igensatta fönsterlufter med grönt skivmaterial. Takkuporna är original.

Kopparklädd takkupa med välvd takform och profilerad takfot – original.

Utkragande murad takfot – original. Ovan syns det ombyggda kopparklädda taket.

Ombyggt tak med lodräta kopparklädda takfall.

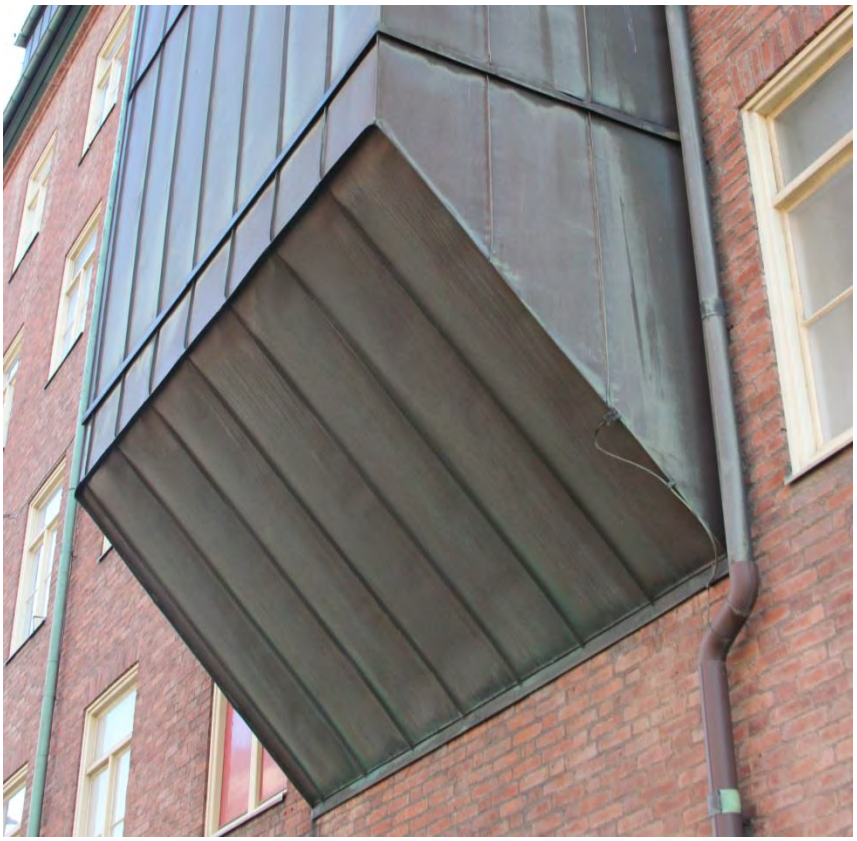

Senare kompletterat ventilationsschakt klätt med koppar.

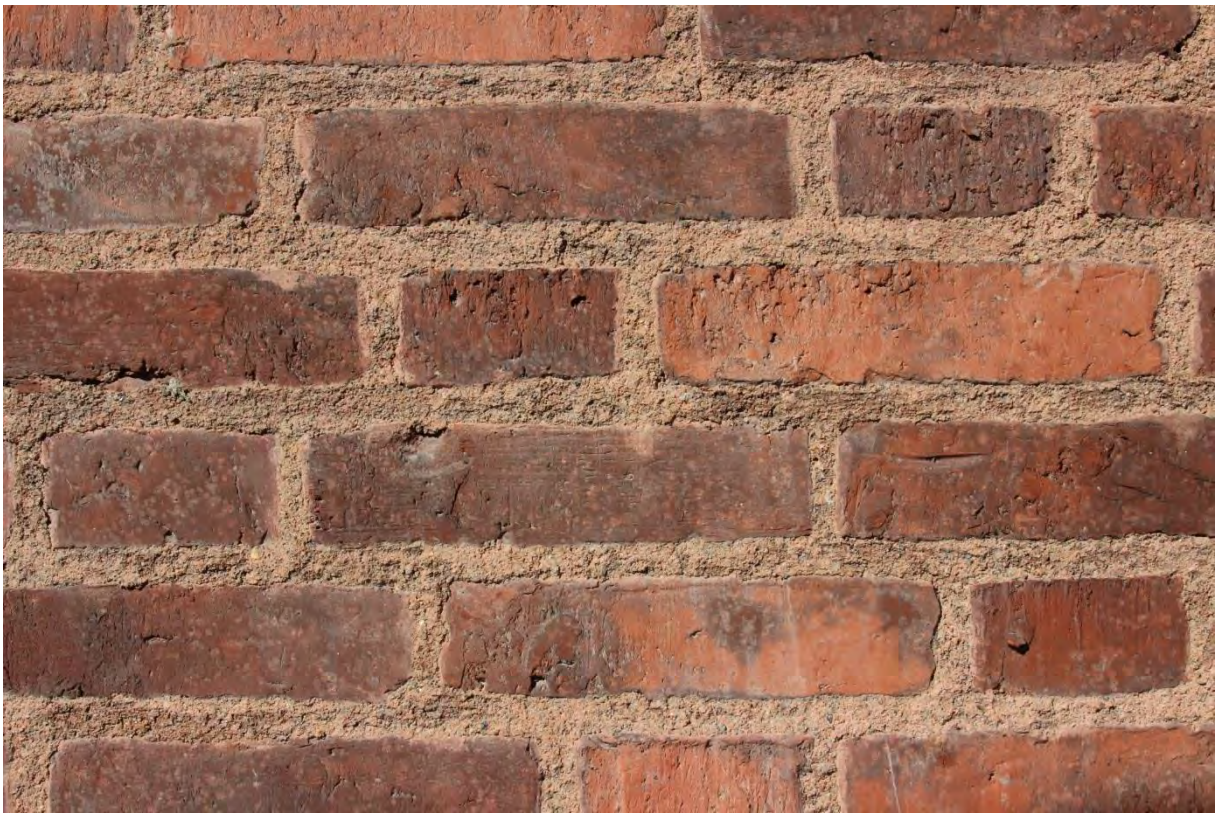

Teglet med handslagen karaktär – original.

Detalj av skärmtak i betong med gjutet mönster på undersidan och koppartäckning – original.

Interiör

Sammanfattning

Planlösningens grunddrag med centralt placerad korridor med rum placerade på var sida är bevarad i samtliga våningsplan. Rumsindelningen har däremot förändrats över tid. Mindre rum har slagits samman till större och vice versa. Ursprungliga material och detaljer finns bevarade i anslutning till de ursprungliga väggarna i form av snickeridetaljer och dörrar. I nyare rum och i anslutning till kompletterade väggar finns senare detaljer.

Sammantaget har interiören till övervägande del en bevarad planlösning av institutionskaraktär som med genomförda anpassningar har använts som vårdavdelningar. Slittåliga och högkvalitativa material i trapphuset är överlag intakta och interiörens karaktär är fortfarande i hög grad präglad av originalutförandet i planlösning, rumsvolymer och delvis även i detaljer.

Dagrum på plan 03.

Korridor på plan 03.

Patientrum på plan 04.

Fönster med fönsterbänk i kalksten i rum 04.035 på plan 04 – original.

Bred slät enkeldörr till rum 04.049 på plan 04 – original.

Det finns några bevarade originaldörrpartier, här på plan 03.

Trapphus

Inledning

Byggnaden är försedd med ett trapphus som nås från entréer i den södra fasaden. Trapphuset är placerat i anslutning till ytterväggen och skjuter ut från fasadlivet, med fönster åt ett håll och sträcker sig igenom byggnadens samtliga våningsplan. Våningsplanen är avskilda från trapphuset med glaspartier.

Ursprungligen fanns även ett trapphus i byggnadens sydvästra gavel, men det togs bort i samband med byggandet av tillbyggnaden och gjordes om till korridor som band samman de båda byggnaderna.

Trapphuset har originalplanlösning.

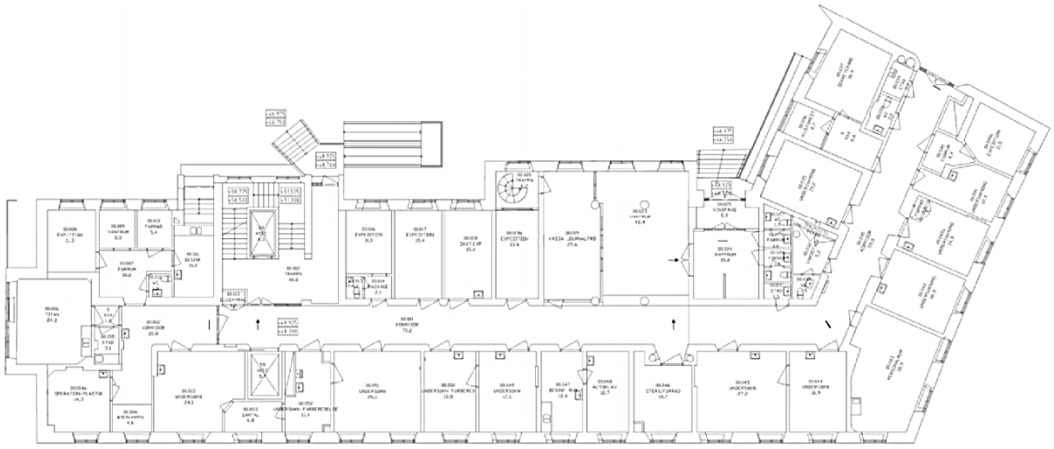

Plan 0. Relationshandling från 2010.

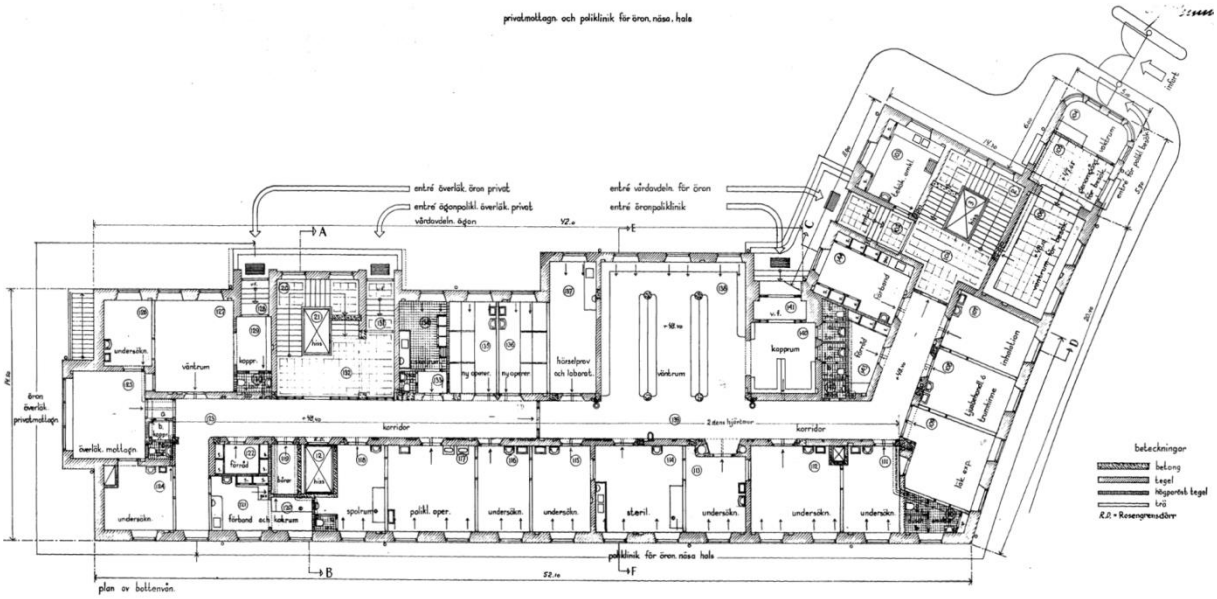

Ursprunglig planlösning från 1936.

Plan 0-5

Trapphuset är belägna i anslutning till yttervägg med fönster åt ett håll. Mellan våningsplanen finns tre trapplopp och två vilplan. Trapphuset har en rektangulär planform med en hiss i trappspindeln.

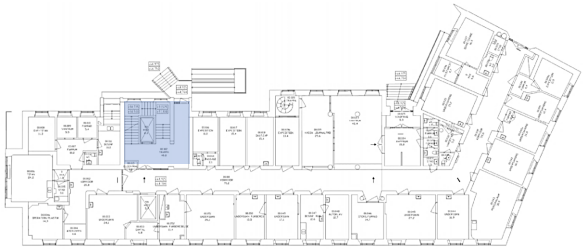

Trapphuset leder från plan 0-5.

Trapphuset är i det närmaste i originalutförande och har bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

Original/äldre

Rumsindelning
Golv i grå kalksten
Sockel i mörkgrå kalksten
Trapplopp i grå kalksten
Putsade väggar
Handledare
Räcke
Hisschakt
Fönster

Trappa i kalksten och handledare i smide.

Putsade ytterväggar med smidesräcke och fönsterbänkar i kalksten – original. Fönstren är utbytta.

Detalj – fönsterbänk i kalksten.

Detalj - golv i grå kalksten och sockel i mörkgrå kalksten.

Plan 00

Inledning

Ögon- och öronklinikens ursprungliga byggnad nås via tre entréer placerade i markplan i den södra fasaden. Den mellersta entrén leder vidare in till byggnadens huvudtrapphus med hiss som leder till byggnadens samtliga plan. Det finns även en hiss placerad mitt emot trapphuset, i huvudkorridoren. Planlösningen är utformad i med en centralt placerad korridor som sträcker sig genom hela byggnadskroppen och leder till rum fördelade på båda sidor.

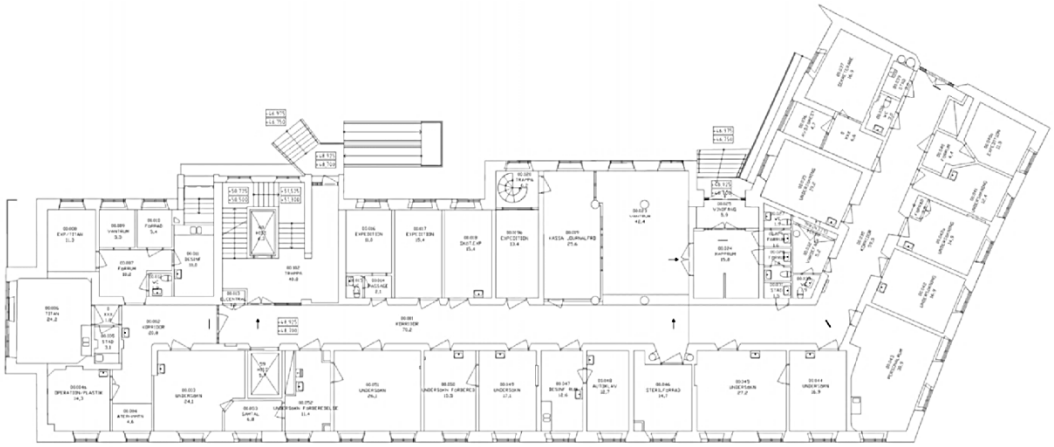

Plan 0. Relationshandling från 2010.

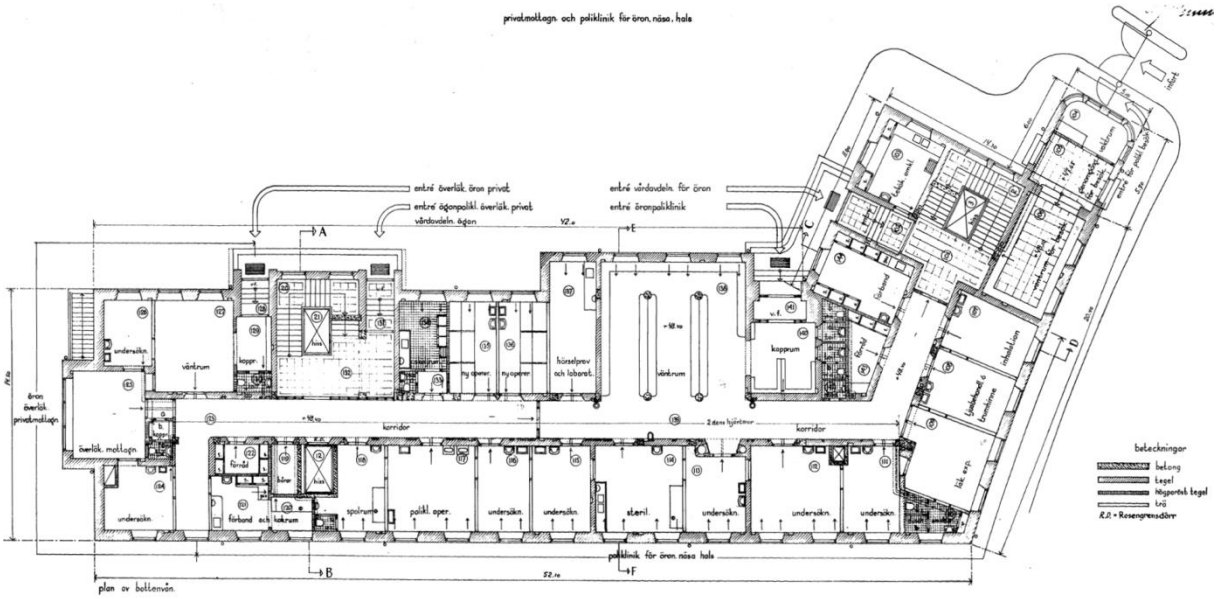

Ursprunglig planlösning från 1936.

Planets nuvarande utformning har tillkommit i två steg. Vid tillbyggnaden 1955 togs trapphuset med tillhörande hiss i byggnadens sydvästra gavel bort när den nya byggnadskroppen anslöts. Utrymmet för det tidigare trapphuset gjordes om till en förlängning av huvudkorridoren samt mindre utrymmen i form av förråd och WC.

Vid renoveringen och ombyggnaden 1983 fick resterande delar av planet till stor del den utformning det har idag. Planlösningen är i huvudsak ursprunglig men vissa rum har delats av, såsom väntrummet, centralt placerat i våningsplanet. Andra rum har delats upp i mindre utrymmen, främst i planets östra del. Några ytterligare innerväggar har också tillkommit under senare tid.

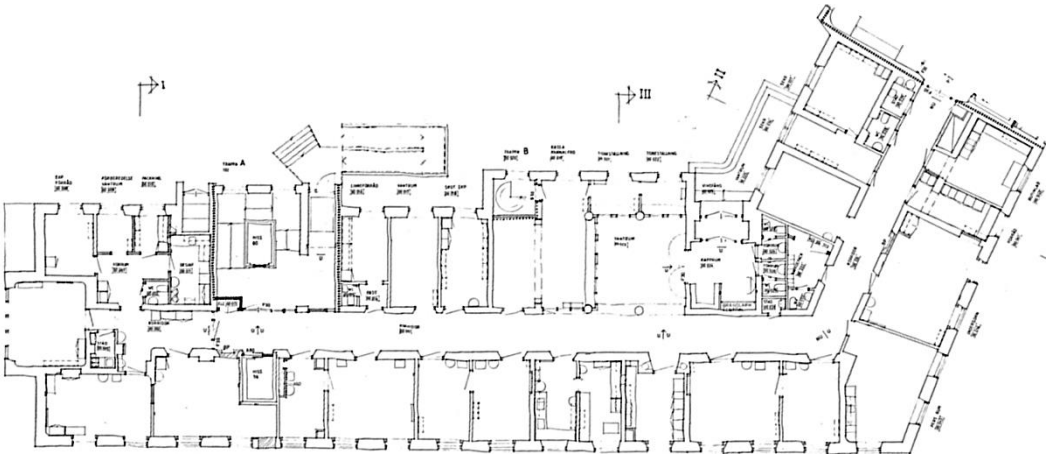

Förändringsritning från 1993.

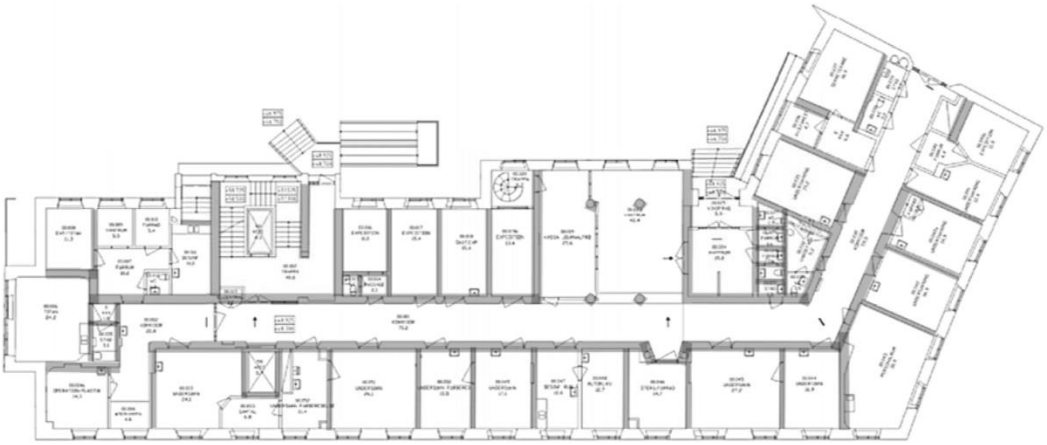

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 00.001-00.053

Rum 00.001-00.053 utgörs av en sammanhängande korridor med rum på vardera sida. Rummen består av undersökningsrum, väntrum, kontor och lab etc.

Planlösningens grundstruktur är bibehållen och det finns bevarade rum med ursprungliga material och detaljer.

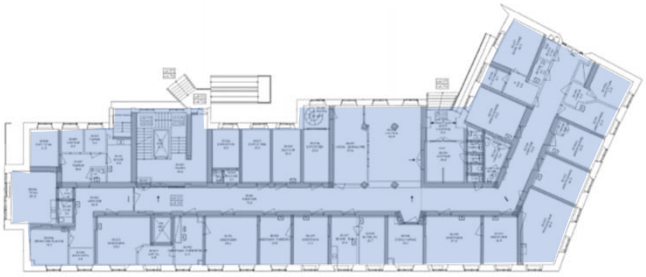

Plan 00. Originalväggar är gråmarkerade.

<u>Original/äldre</u>
Rumsindelning
Socklar i originalrum
Dörrar
Fönsterbänkar
Fönster mot väster och norr

Korridor 00.001. Korridor med originalplanlösning.

Rum 00.006. Rumsindelning, fönster och fönsterbänk är original.

Rummen mot norr och väster har originalfönster. Fönster och fönsterbänk i kalksten – original.

Dörrarna mot vårdsalarna är extra breda. Slät dörr samt foder på bilden är original.

Väntrum 00.023. Rummet som ursprungligen var väntsal har delats av i en receptionsdel och en del för väntande patienter.

Trapphall 00.035. Rumsindelningen är original. Fönstret är utbytt.

Personalrum 00.043. Rummet är sammanslaget av flera mindre rum. Fönster och fönsterbänkar är original.

Undersökningsrum 00.049. Rumsindelning, fönster och fönsterbänk är original.

Plan 01

Inledning

Plan 1 nås från trapphuset, via hissen eller trappan. Det nås även från hissen placerad mitt emot trapphuset eller från samma plan i tillbyggnaden. Planlösningen är utformad med en centralt placerad korridor som sträcker sig genom hela byggnadskroppen och leder till rum fördelade på båda sidor.

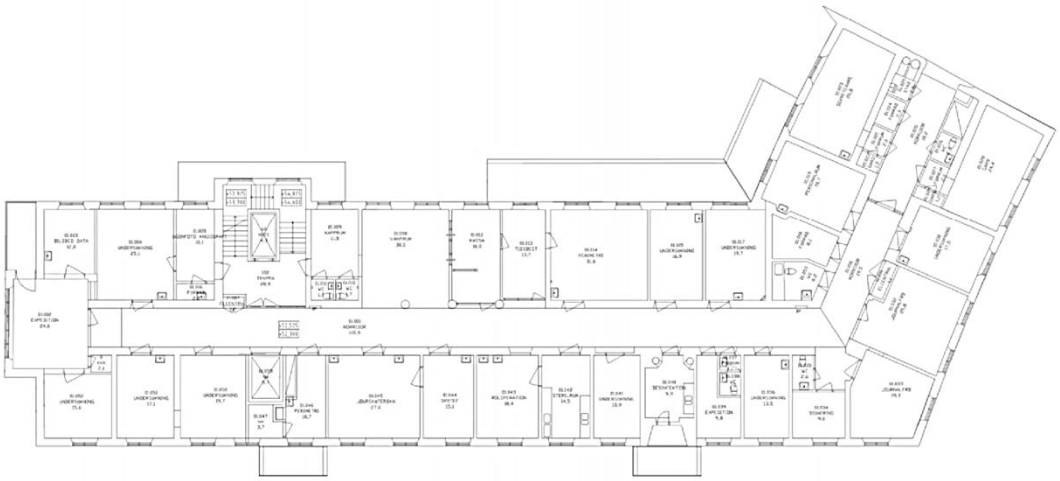

Plan 1. Relationshandling från 2010.

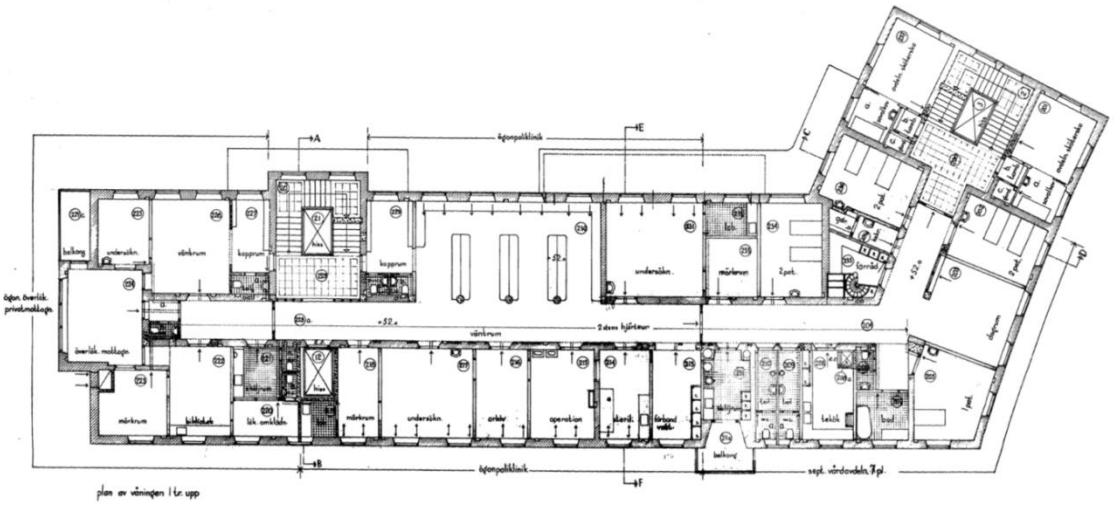

Ursprunglig planlösning från 1936.

Planets nuvarande utformning har tillkommit i två steg. Vid tillbyggnaden 1955 togs trapphuset med tillhörande hiss i byggnadens sydvästra gavel bort när den nya byggnadskroppen anslöts. Utrymmet för det tidigare trapphuset gjordes om till en förlängning av huvudkorridoren samt mindre utrymmen i form av förråd och wc.

Vid renoveringen och ombyggnaden 1983 fick resterande delar av planet till stor del den utformning det har idag. Planlösningen är i huvudsak ursprunglig men vissa rum har delats av, såsom

väntrummet, centralt placerat i planet. Vissa innerväggar har även tillkommit i senare tid, framförallt för att skapa fler wc.

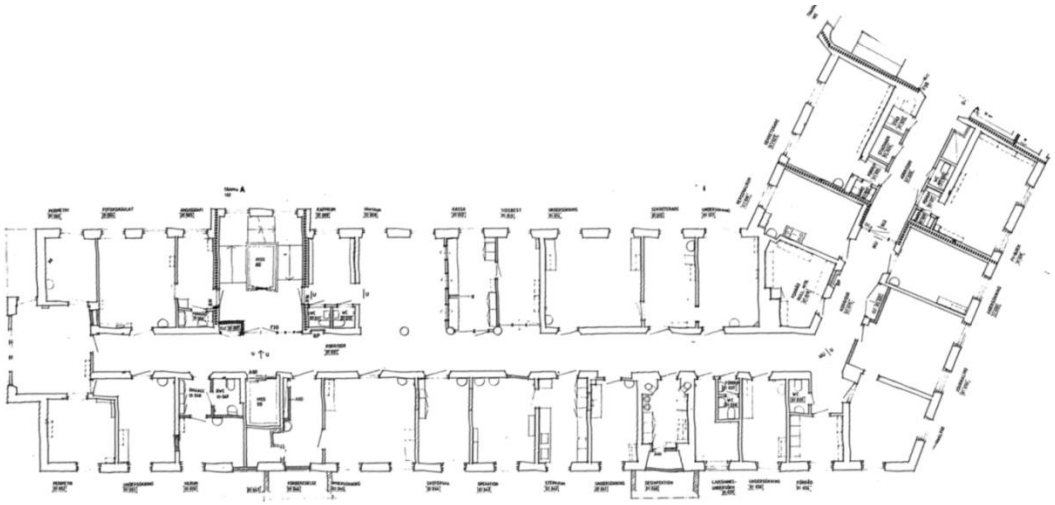

Förändringsritning från 1983.

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 01.001-01.052

Rum 01.001-01.052 utgörs av en sammanhängande korridor med rum på vardera sida. Rummen består av undersökningsrum, väntrum, kontor och lab etc.

Planlösningens grundstruktur är bibehållen och det finns bevarade rum med ursprungliga material och detaljer.

Plan 01. Originalväggar är gråmarkerade.

Original/äldre
Rumsindelning
Socklar i originalrum
Dörrar
Fönsterbänkar
Fönster mot väster och norr

Korridor 01.001. Korridor med originalplanlösning. Äldre dörrparti till höger i bild

Rum 00.006. Rumsindelning, fönster och fönsterbänk är original.

Rummen mot norr och väster har originalfönster. Fönster och fönsterbänk i kalksten – original.

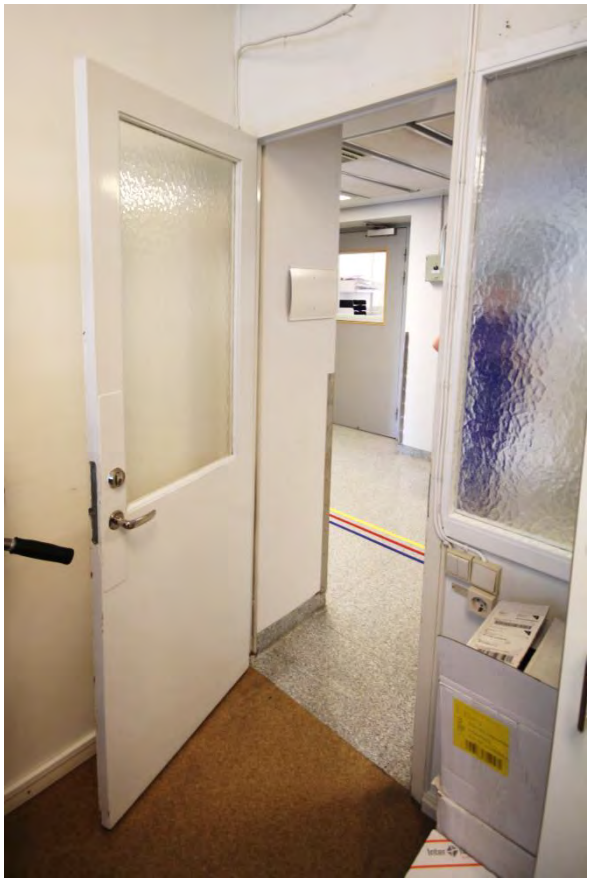

Dörrparti med råglas – original.

Väntrum 00.008. Rummet som ursprungligen var väntsal har delats av i en receptionsdel och en del för väntande patienter.

Kontor 01.030. Rumsindelning, sockel, dörr, fönster och fönsterbänkar är original.

Kontor 01.033. Rumsindelning, sockel, dörr, fönster och fönsterbänkar är original.

Undersökningsrum 01.045. Rumsindelning, fönster och fönsterbänk är original.

Plan 02

Inledning

Plan 2 nås från trapphuset, via hissen eller trappan. Det nås även från hissen placerad mitt emot trapphuset eller från samma plan i tillbyggnaden. I plan 2 är också en förbindelsegång ansluten, så att planet även går att nå från Sahlgrenskas centrala byggnadskomplex. Planlösningen är även här utformad med en centralt placerad korridor som sträcker sig genom hela byggnadskroppen och leder till rum fördelade på båda sidor.

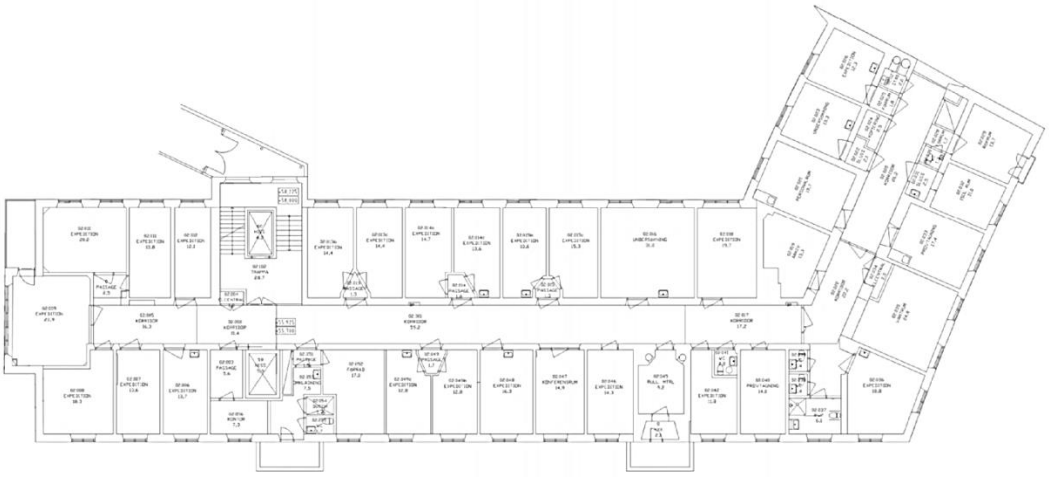

Plan 2. Relationshandling från 2010.

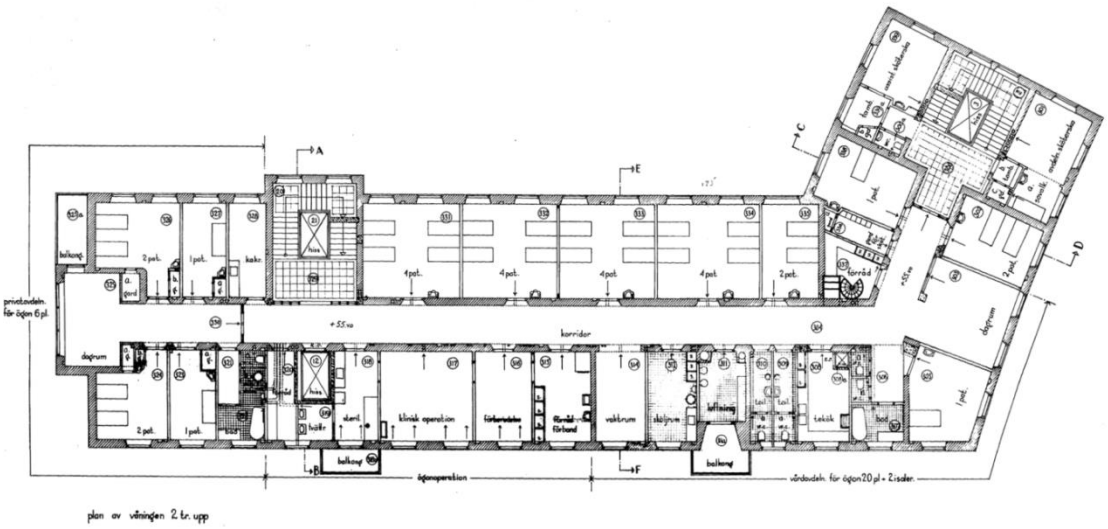

Ursprunglig planlösning från 1936.

Planets nuvarande utformning har tillkommit i två steg. Vid tillbyggnaden 1955 togs trapphuset med tillhörande hiss i byggnadens sydvästra gavel bort när den nya byggnadskroppen anslöts. Utrymmet för det tidigare trapphuset gjordes om till en förlängning av huvudkorridoren samt mindre utrymmen i form av förråd och wc.

Vid renoveringen och ombyggnaden 1983 fick resterande delar av planet till stor del den utformning det har idag. Planlösningen är i sina huvuddrag ursprunglig men vissa rum har delats av. Ett flertal innerväggar har tillkommit under senare tid.

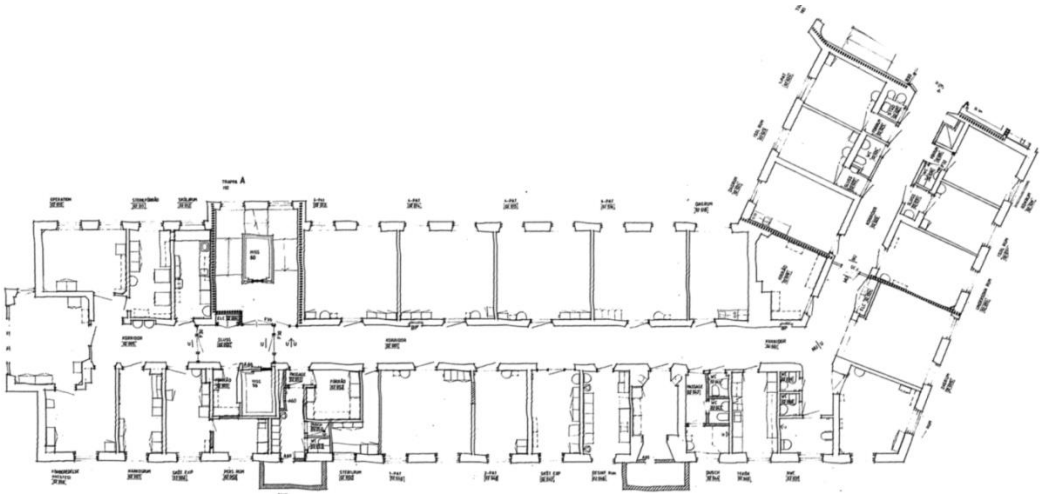

Förändringsritning från 1983.

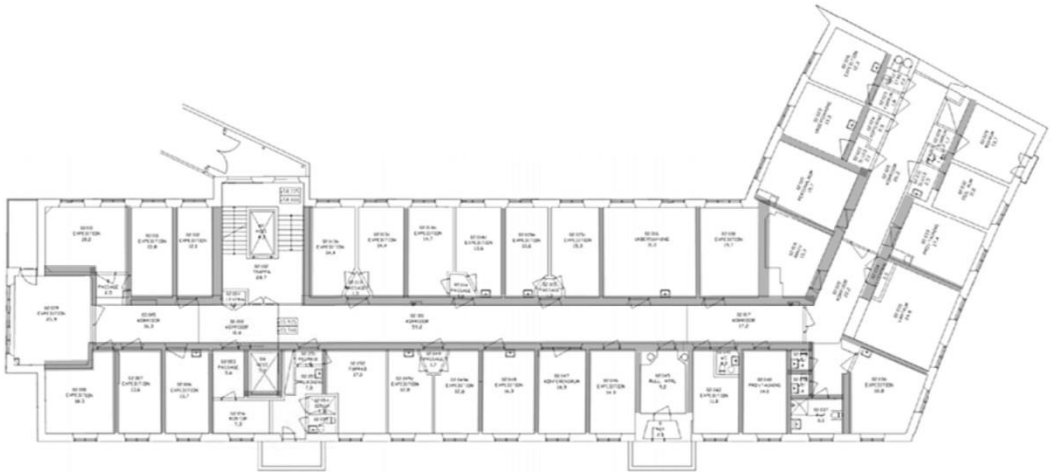

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 02.001-02.055

Rum 02.001-02.055 utgörs av en sammanhängande korridor med rum på vardera sida. Rummen består av undersökningsrum, väntrum, kontor och lab etc.

Planlösningens grundstruktur är bibehållen och det finns bevarade rum med ursprungliga material och detaljer.

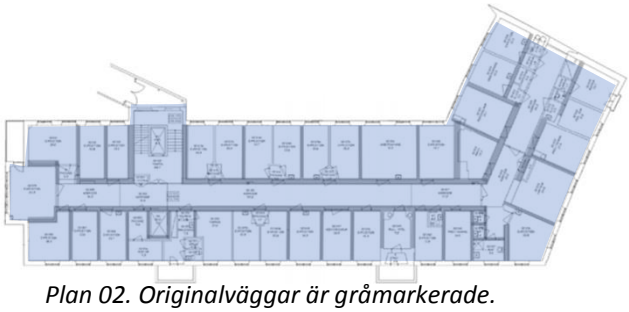

Plan 02. Originalväggar är gråmarkerade.

<u>Original/äldre</u>
Rumsindelning
Socklar i originalrum
Dörrar
Fönsterbänkar
Fönster mot väster och norr

Korridor 02.001. Korridor med originalplanlösning. Entré till vänster försett med nytt dörrparti.

Konferensrum 02.009. Rumsindelning, fönster och fönsterbänk är original. Vy mot balkong.

Rummen mot norr och väster har originalfönster. Fönster och fönsterbänk i kalksten – original. Innanfönstret är en senare komplettering.

Dörrparti med råglas – original.

Rum 02.018. Rumsindelning, sockel, dörr och fönsterbänk är original. Fönstret är utbytt.

Kontor 02.029. F d rum för avdelningssköterska med övernattning. Rumsindelningen är förändrad, fönsterdörren är äldre.

Väntrum 02.035. Rumsindelning, socklar, fönster och fönsterbänkar är original.

Mötesrum 02.036. Rumsindelning, sockel, dörr, fönster och fönsterbänkar är original.

Plan 03

Inledning

Plan 3 nås från trapphuset, via hissen eller trappan. Det nås även från hissen placerad mitt emot trapphuset eller från samma plan i tillbyggnaden. Planlösningen är utformad med en centralt placerad korridor som sträcker sig genom hela byggnadskroppen och leder vidare in till rum fördelade på båda sidor.

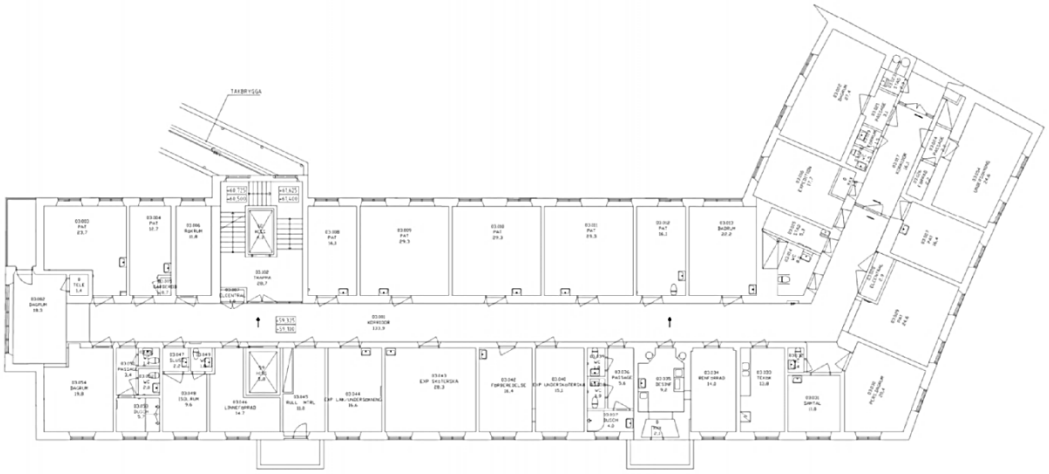

Plan 3. Relationshandling från 2010.

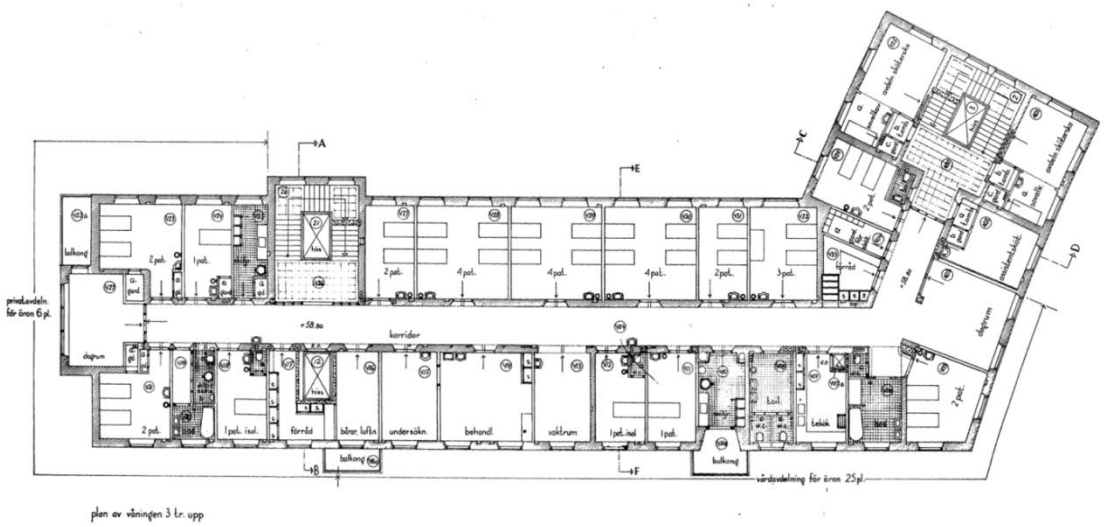

Ursprunglig planlösning från 1936.

Planets nuvarande utformning har tillkommit i två steg. Vid tillbyggnaden 1955 togs trapphuset med tillhörande hiss i byggnadens sydvästra gavel bort när den nya byggnadskroppen dockades an. Utrymmet för det tidigare trapphuset gjordes om till en förlängning av huvudkorridoren samt mindre utrymmen i form av förråd och WC.

Resterande delar av planet har idag, till mycket stor del, kvar sin ursprungliga utformning. Under renoveringen och ombyggnaden 1983 tillkom endast ett fåtal mindre innerväggar i planets östra del.

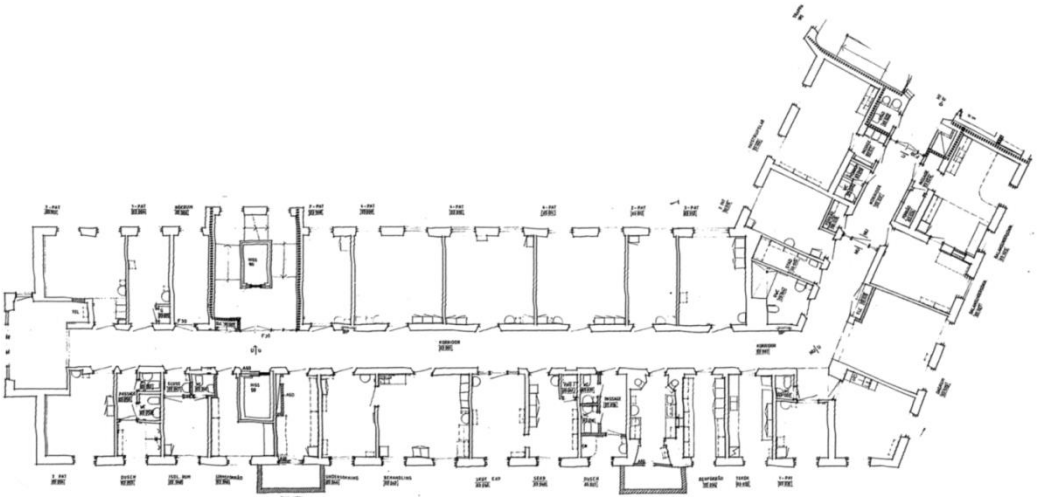

Förändringsritning från 1983.

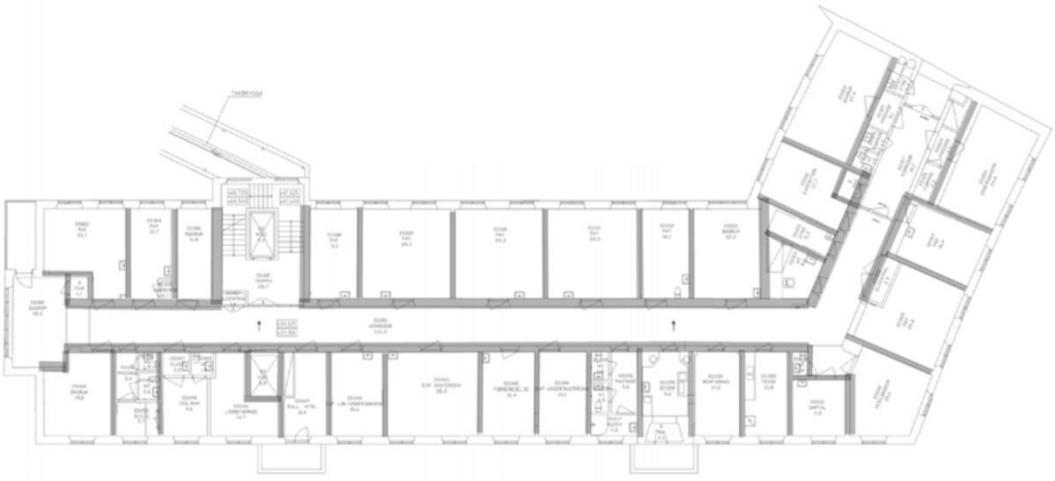

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 03.001-03.054

Rum 03.001-03.054 utgörs av en sammanhängande korridor med rum på vardera sida. Rummen består av undersökningsrum, väntrum, kontor och lab etc.

Planlösningens grundstruktur är bibehållen och det finns bevarade rum med ursprungliga material och detaljer.

Plan 03. Originalväggar är gråmarkerade.

Original/äldre
Rumsindelning
Socklar i originalrum
Dörrar
Fönsterbänkar
Fönster mot väster och norr

Korridor 03.001. Korridor med originalplanlösning.

Dagrum 03.002. Rumsindelning, fönster och fönsterbänk är original.

Rummen mot norr och väster har originalfönster.
Fönster och fönsterbänk i kalksten – original.
Innanfönstret är en senare komplettering.

Bred slät dörr – original.

Rum 03.009. Rumsindelning, sockel och dörr är original. Skåpsinredningen är sannolikt från 1950-talet.

Rum 03.013. Rumsindelning och fönsterbänkar är original.

Kontor 03.030. Rumsindelning, fönster och fönsterbänkar är original.

Kontor 03.042. F d vaktrum. Rumsindelning, glasparti och socklar är original.

Plan 04

Inledning

Plan 4 nås från trapphuset, via hissen eller trappan. Det nås även från hissen placerad mitt emot trapphuset eller från samma plan i tillbyggnaden. Planlösningen är utformad med en centralt placerad korridor som sträcker sig genom hela byggnadskroppen och leder till rum fördelade på båda sidor.

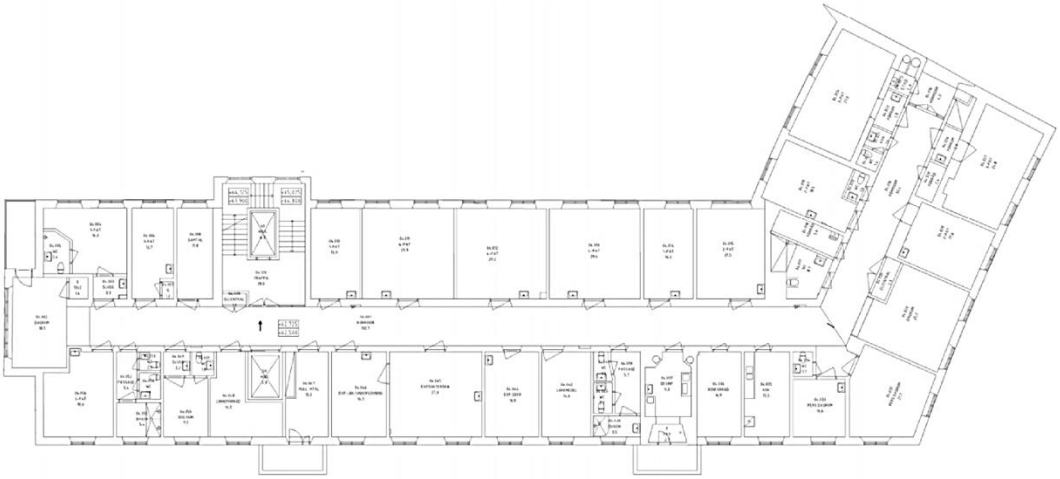

Plan 4. Relationshandling från 2010.

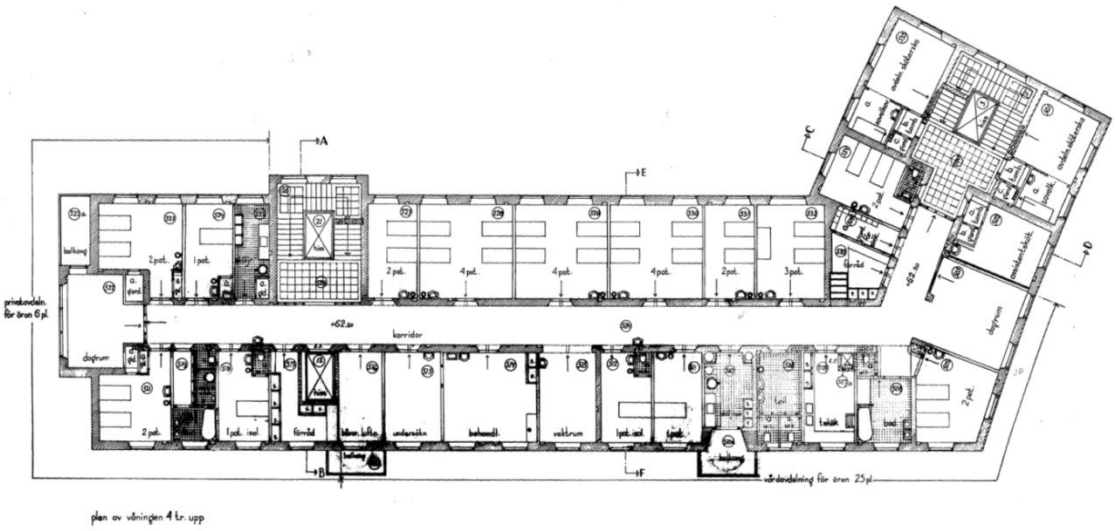

Ursprunglig planlösning från 1936.

Planets nuvarande utformning har tillkommit i två steg. Vid tillbyggnaden 1955 togs trapphuset med tillhörande hiss i byggnadens sydvästra gavel bort när den nya byggnadskroppen anslöts. Utrymmet för det tidigare trapphuset gjordes om till en förlängning av huvudkorridoren samt mindre utrymmen i form av förråd och wc.

Resterande delar av planet har idag, precis som plan 3, till mycket stor del kvar sin ursprungliga utformning. Under renoveringen och ombyggnaden 1983 tillkom endast ett fåtal mindre innerväggar i planets östra del.

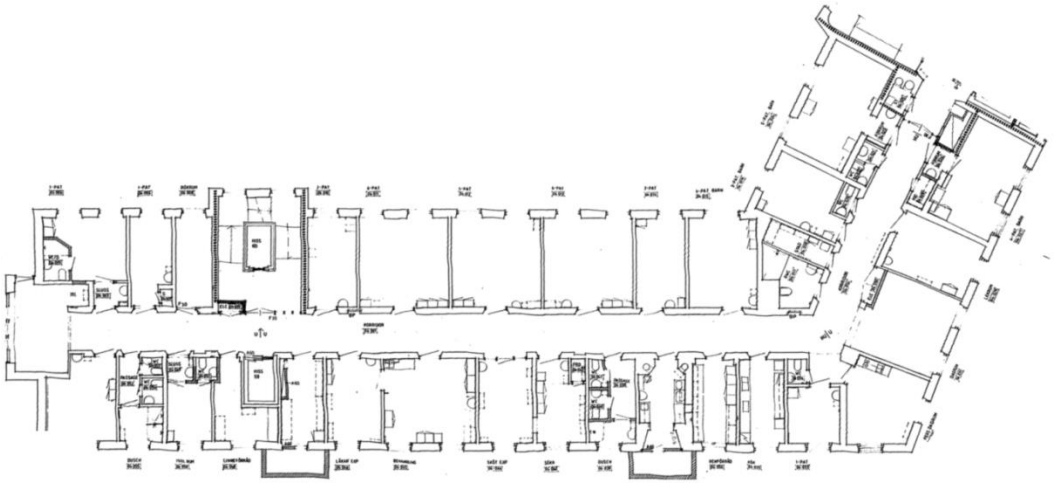

Förändringsritning från 1983.

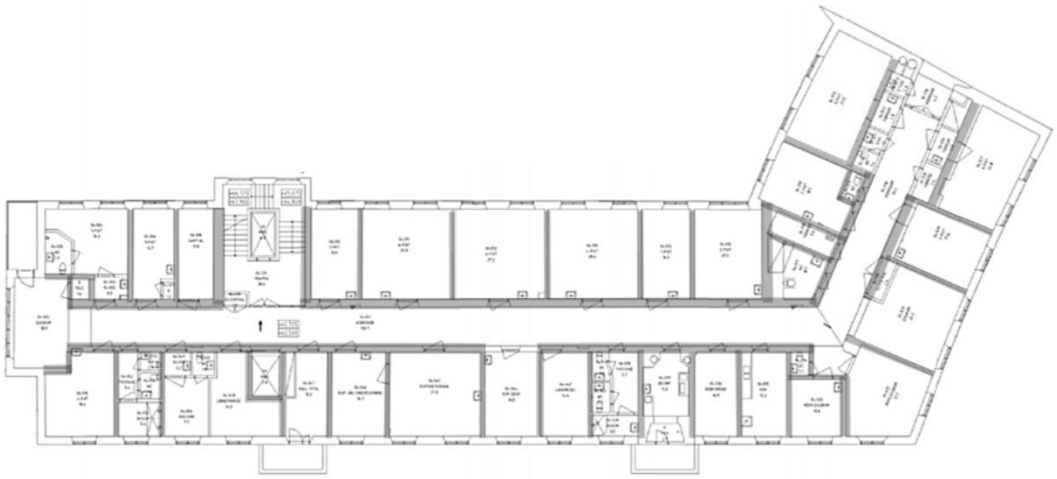

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 04.001-04.056

Rum 04.001-04.056 utgörs av en sammanhängande korridor med rum på vardera sida. Rummen består av undersökningsrum, väntrum, kontor och lab etc.

Planlösningens grundstruktur är bibehållen och det finns bevarade rum med ursprungliga material och detaljer.

Plan 04. Originalväggar är gråmarkerade.

<u>Original/äldre</u>
Rumsindelning
Socklar i originalrum
Dörrar
Fönsterbänkar
Fönster mot väster och norr

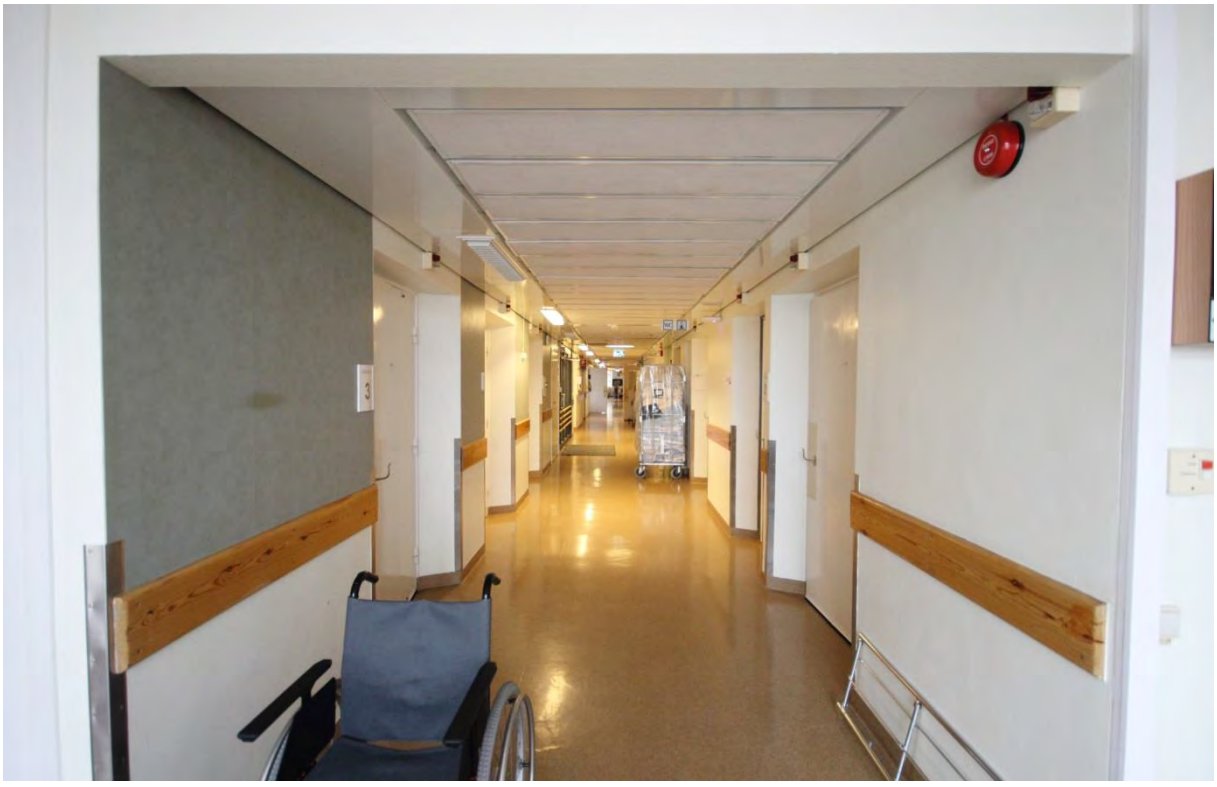

Korridor 04.001. Korridor med originalplanlösning.

Dagrum 04.002. Rumsindelning, fönster och fönsterbänk är original.

Rummen mot norr och väster har originalfönster. Fönster och fönsterbänk i kalksten – original. Innanfönstret med råglas är en senare komplettering.

Bred slät dörr – original.

Rum 04.011. Rumsindelning, sockel och dörr är original. Skåpsinredningen är sannolikt från 1950-talet.

Kontor 04.024. Rumsindelningen är förändrad, fönstren är utbytta. Fönsterbänkar i kalksten är original.

Väntrum 04.029. Rumsindelning, fönster och fönsterbänkar är original.

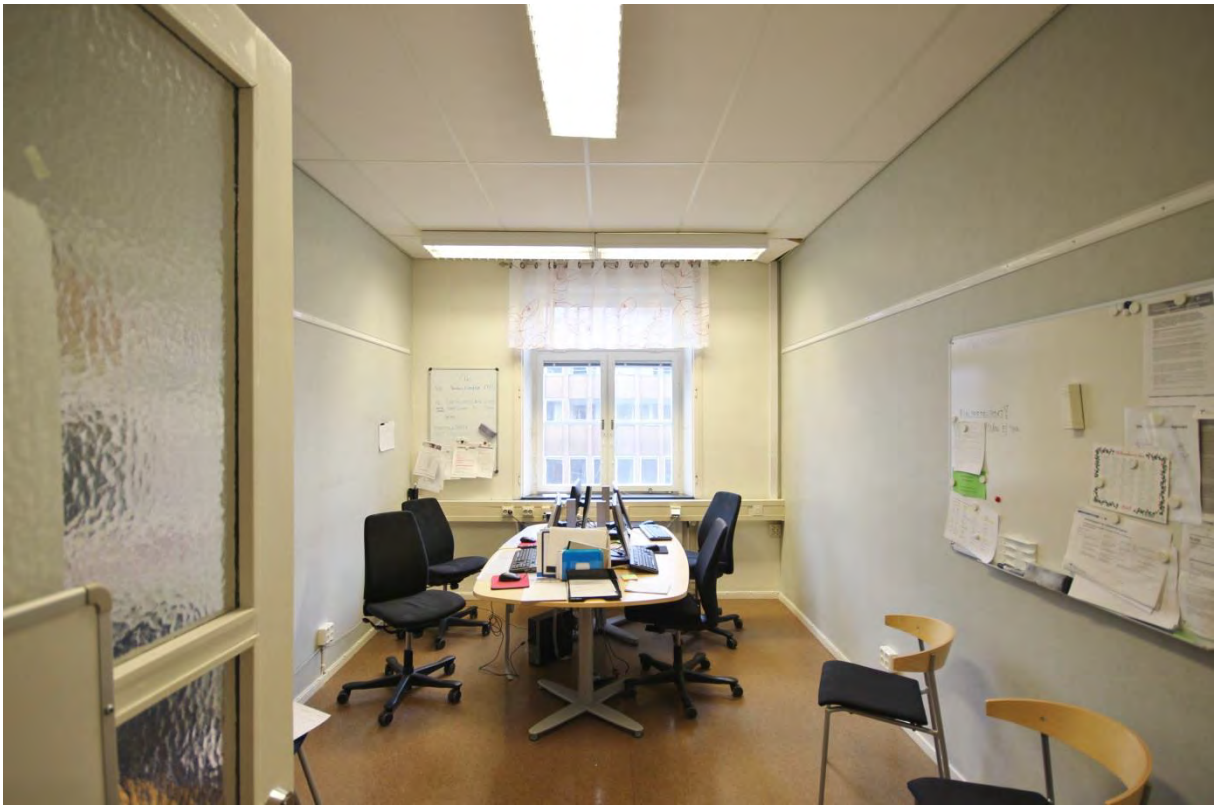

Kontor 04.044. F d vaktrum. Rumsindelning, glasparti, fönster och fönsterbänk är original.

Plan 05

Inledning

Plan 5 nås från trapphuset, via hissen eller trappan. Det nås även från hissen placerad mitt emot trapphuset eller från samma plan i tillbyggnaden. Planlösningen är utformad i korridorsystem med en centralt placerad korridor som sträcker sig genom hela byggnadskroppen och leder vidare in till rum fördelade på båda sidor.

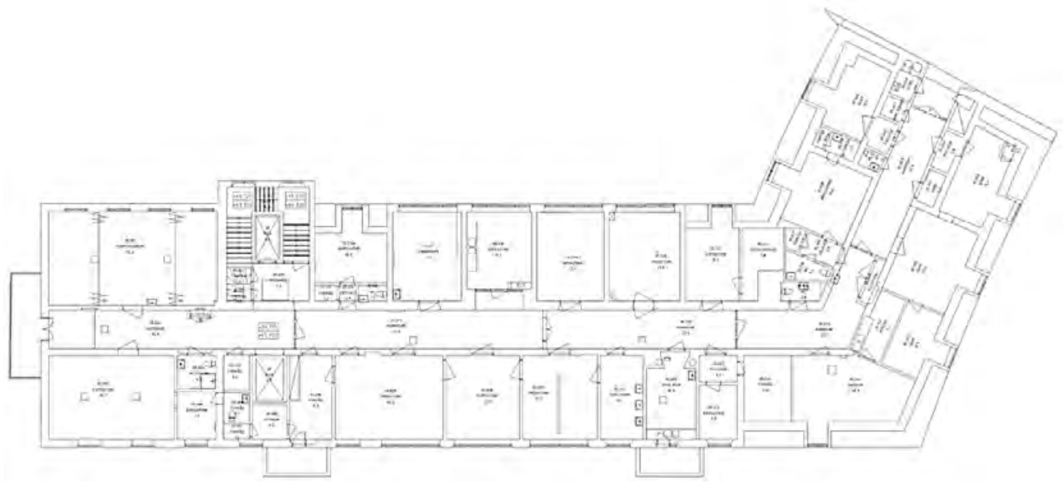

Plan 5. Relationshandling från 2010.

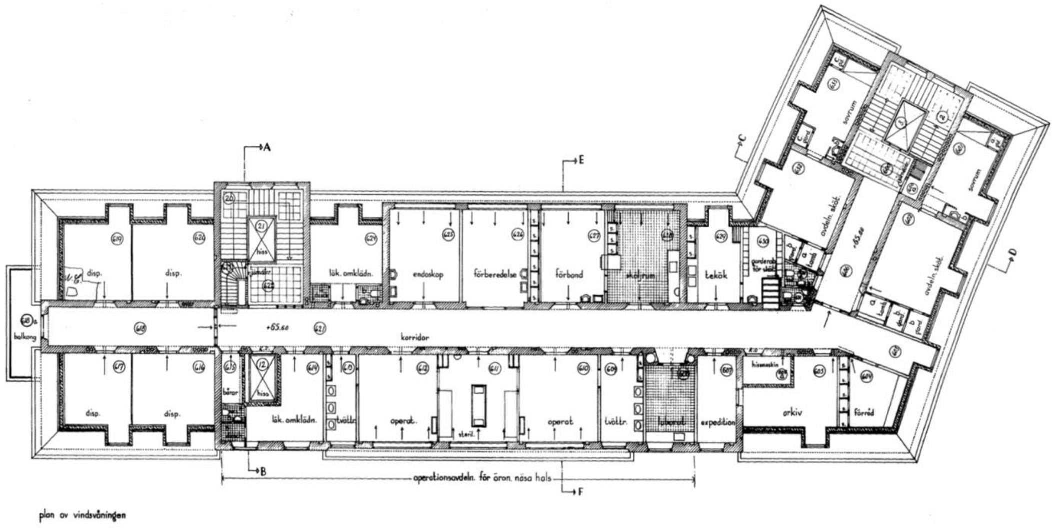

Ursprunglig planlösning från 1936.

Planets nuvarande utformning har tillkommit i två steg. Vid tillbyggnaden 1955 togs trapphuset med tillhörande hiss i byggnadens sydvästra gavel bort när den nya byggnadskroppen anslöts. Utrymmet för det tidigare trapphuset gjordes om till en förlängning av huvudkorridoren samt mindre utrymmen i form av förråd och wc.

Vid renoveringen och ombyggnaden 1983 fick resterande delar av planet till stor del den utformning det har idag. Taket vid den östra gaveln byggdes om till nuvarande utseende med lodräta takfall.

Planlösningen är i huvudsak ursprunglig men vissa rum, i planets östra del slogs ihop och anpassades till utbildningssalar. En mindre del innerväggar har tillkommit under senare tid.

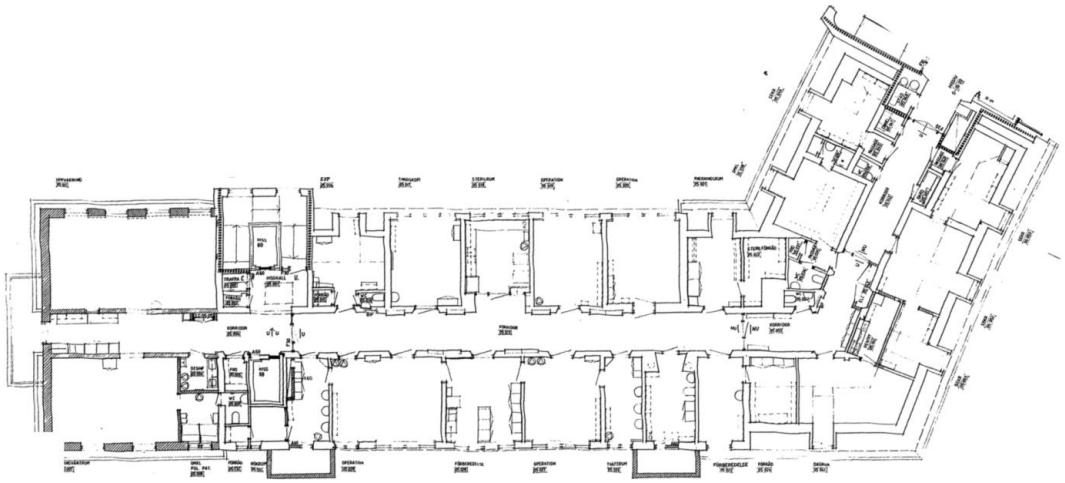

Förändringsritning från 1983.

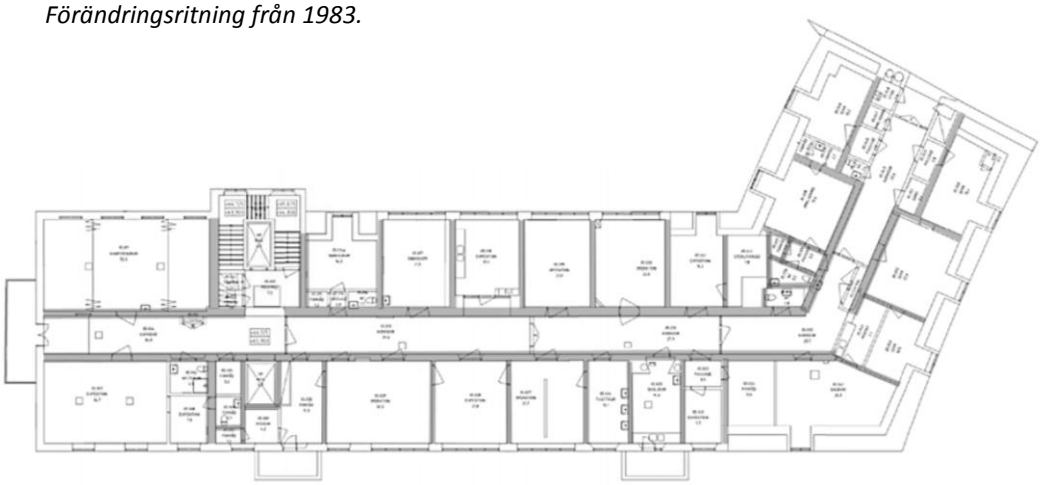

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 05.001-05.032

Rum 05.001-05.032 utgörs av en sammanhängande korridor med rum på vardera sida. Rummen består av undersökningsrum, väntrum, kontor och lab etc.

Planlösningens grundstruktur är bibehållen och det finns bevarade rum med ursprungliga material och detaljer.

Plan 05. Originalväggar är gråmarkerade.

<u>Original/äldre</u>
Rumsindelning
Socklar i originalrum
Dörrar
Fönsterbänkar
Fönster mot väster och norr

Korridor 05.004. Korridor med originalplanlösning. Glasparti i mitten av bilden är troligen från 1950-tatlet. Övriga partier är senare tillkomna.

Rummen mot norr och väster har originalfönster. Fönster och fönsterbänk i kalksten – original.

Glasparti sannolikt från 1950-talet.

Rum 05.018. Rumsindelningen är förändrad och fönstret utbytt.

Kontor 05.021. Rumsindelningen är förändrad, fönstren är utbytta. Fönsterbänk i kalksten är original.

Undersökningsrum 05.028. Rumsindelning, fönster och fönsterbänk är original.

Kontor 05.038. F d rum för avdelningssköterska. Rumsindelningen är original.

Korridor 05.043. Korridor mot tillbyggnaden från 1955. Dörrar och tak sannolikt tillkomna vid samma tid.

Översiktlig teknisk status

Följande bedömning är översiktlig och bygger på observationer som gjorts i samband med fotodokumentation av exteriör och interiör. Redovisningen av skadorna nedan skall ses som exempel på skador som påträffats och inte som någon fullständig skadeinventering.

Stomme

Inga skador har observerats som kan tyda på rörelser i stommen, typ sättningssprickor eller liknande.

Exteriör

I samband med i dokumentationen av exteriören konstaterades att byggnadens underhåll delvis är mycket eftersatt. Fönster mot norr, balkongräcken, takavvattning är i akut behov av underhåll. Balkongerna på den östra gaveln är så skadade att de sannolikt behöver göras om helt. Det finns delvis skador fasad främst fogsläpp, främst i anslutning till bristande takavvattning. Murverket i fasad förefaller dock överlag vara relativt gott skick.

Nedan listas exempel på observerade skador.

Påväxt och saltutfällningar till följd av igensatt/läckande hängränna.

Vittrade fogar i anslutning till takot. Sannolikt skador som uppkommit till följd av läckage från hängränna.

Påväxt i fasaden vid läckande hängränna.

Rostande järn i balkongplatta som spränger i betongen.

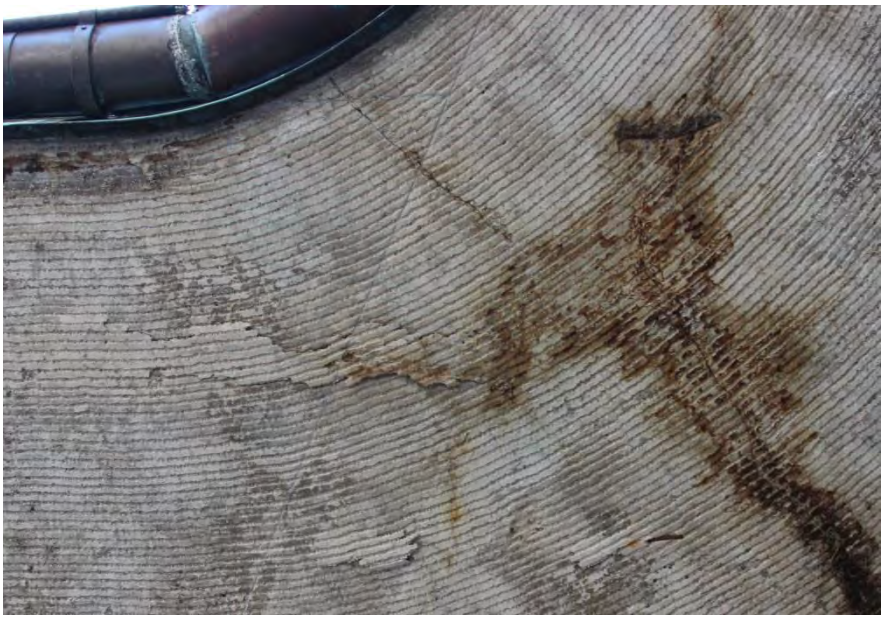

Utfällning av rost vid spricka i betongskärmtak samt frilagda armeringsjärn.

Färg och kittsläpp samt träsprickor förekommer allmänt på originalfönstren.

Räcke med generell ytrost.

Interiör

Interiören har renoverats i olika skeden och skicket är varierande genom våningsplanen. Men överlag är snickerierna slitna och i behov av ommålning. Väggar behöver målas om i delar av byggnaden. Några enstaka fuktgenomslag har påträffats i yttervägg där fogsystemet är bristfälligt, och behöver åtgärdas med utvändiga underhållsåtgärder.

Nedan listas exempel på skador som observerats i samband med fotodokumentationen av interiören. Installationerna är inte bedömda.

Trapphus. Puts och ytskikt reser sig p g a inträngande fukt i ytterväggen.

Byggnadsbeskrivning och antikvarisk bedömning (Byggnad 5101)

Exteriör

Sammanfattning

Det f d bostadshuset för sköterskor utgör en del av de byggnader som bildar norra entrén till sjukhusområdet och är en vinkelbyggnad uppförd i en funktionalistisk stil i traditionell tappning med hantverksmässiga kvaliteter. Tegelfasaderna är släta och avslutas med en lätt utkragande murad takfot. Flertalet av fönstren är kvadratiska eller har liggande format men deras placering betonar byggnadens vertikalitet liksom ögon- och öronklinikens mer klassicistiskt influerade byggnad. Byggnaden präglas i hög grad även av den murade fasadens hantverksmässiga kvaliteter och nyanserna i det rustika teglet.

Byggnadens exteriör är överlag väl bevarad. Mindre förändringar har genomförts som den utanpåliggande entrén vid den f d banklokalen, burspråket har klätts med skivmaterial och huvar har tillkommit på taket. Det finns tecken på eftersatt underhåll och fasaden är delvis i sämre skick. Exteriören är dock till övervägande del i originalutförande och har bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

Original
Byggnadsvolym
Sockel klädd med gnejs
Tegelfasad
Skärmtak
Fönster
Takfot
Takutformning
Enkupigt lertegel
Kopparklädda takkupor

Byggnadens exteriör har genomgått mindre förändringar men är till övervägande del i originalutförande.

Beskrivning

Det f d bostadshuset för sköterskor utgörs av en vinkelformad byggnad i sex våningar med inredd vind. De två byggnadskropparna är ordnade i en öppen vinkel som vänder sig mot öster och en öppen plats. Byggnadens nordöstra gavel är sammanbyggd med intilliggande norra entrén, byggnad 5185.

Sockeln är klädd med skivor av gnejs. Fasaden, som är murad i förband med de bärande ytterväggarna, utgörs av ett rustikt rött tegel med handslagen karaktär. Fönstren är jämnt placerade utmed fasaden och utgörs till största delen av tvåluftsfönster. Trapphusen har höga sexluftsfönster och det förekommer även perspektiv- och treluftsfönster. Fönstren sitter en halvsten innanför fasadlivet och är originalfönster i trä med några få undantag. Taket är klätt med enkupigt lertegel och takkuporna är klädda med koppar. Det finns kopparklädda skorstenar i taknocken som är original. I taket mot tillbyggnaden finns en kopparklädd större ventilationshuv som är ett senare tillskott.

Fasader mot söder och öster.

Fasader mot väster och söder.

Fasad mot norr.

Senare tillbyggt vindfångvid f d post- och banklokal.

Utbytt entrédörr i aluminium och glas.

Utbytt entrédörr i aluminium och glas.

Originaldörr i trä mot källarvåning.

Inåtgående tvåluftsfönster i trä – original.

Treluftsfönster och fönsterpartier med franska balkonger som har ersatt en lång balkong, numera riven.

Trapphus med utåtgående sexluftsfönster i trä – original.

Trappa i granit vid indragen entré på den södra gaveln. Balkong och burspråk fungerar som skärmtak. Samtliga delar i bild är original.

Burspråket har utbytta fönster och en senare plåtbeklädnad. Balkongfronten har utbytt plåt.

Sockeln är klädd med mörkgrå gnejs.

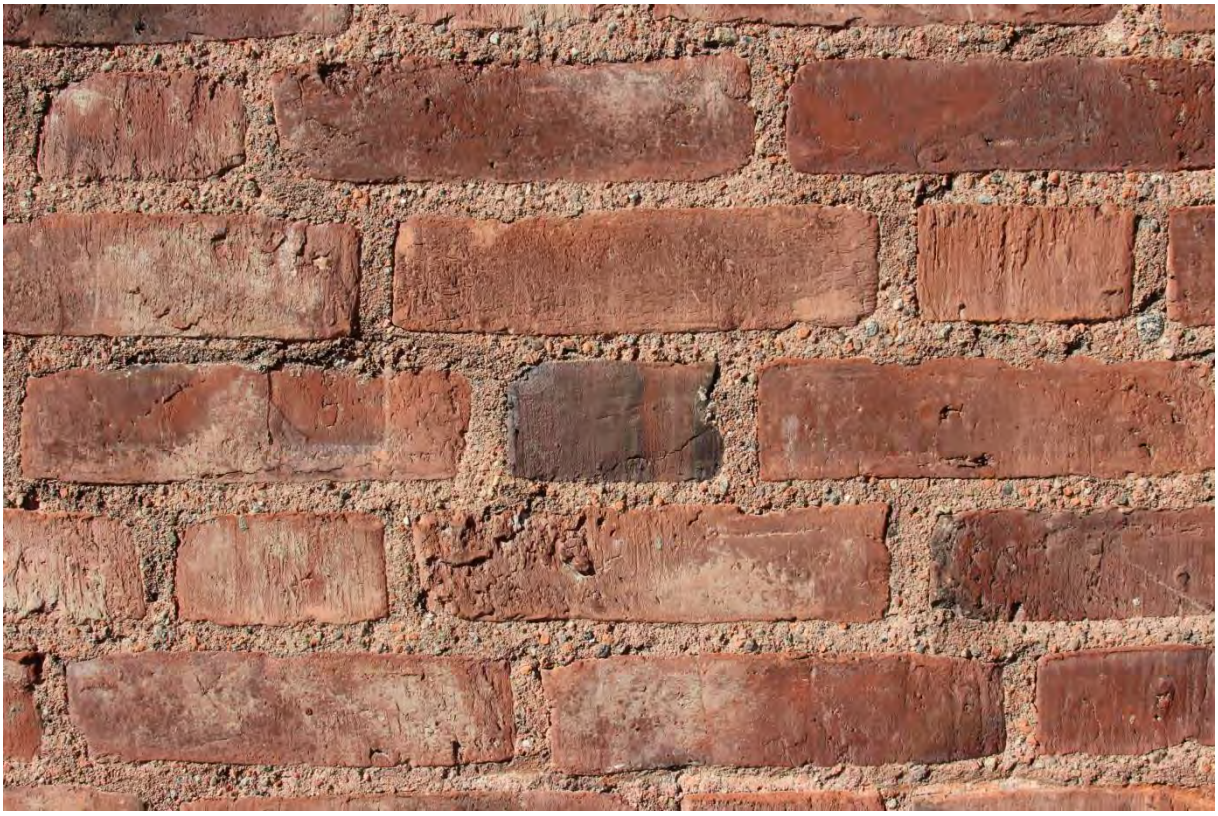

Fasadteglet är rött med handslagen karaktär och är murat i munkförband med ytterväggarnas bärande murverk.

Taket är klätt med enkupigt lertegel. Takkupor, skorstenar och andra plåtarbeten är utförda i kopparplåt. Samtliga delar i bild är original.

Interiör

Sammanfattning

Planlösningens grunddrag med centralt placerad korridor och rum placerade på var sida är bevarad i samtliga våningsplan. Rumsindelningen har förändrats relativt lite över tid. Överlag har tvättställ och garderober rivits i bostadsrummen och de större lägenheterna har byggts om till enrummare. Ursprungliga material och detaljer finns bevarade i anslutning till de ursprungliga väggarna i form av snickeridetaljer och dörrar. I nyare rum och i anslutning till kompletterade väggar finns senare detaljer.

Sammantaget har interiören till övervägande del en bevarad planlösning a som med genomförda anpassningar har använts som vårdavdelningar. Slittåliga och högkvalitativa material i trapphuset är överlag intakta och interiörens karaktär är fortfarande i hög grad präglad av originalutförandet i planlösning, rumsvolymer och delvis även i detaljer.

Korridor på plan 03.

Kontor, f d bostadsrum på plan 03.

Sammanträdesrum sammaslaget av tre f d bostadsrum på plan 04.

Kontor, f d bostadsrum för sjuksköterskor med bevarad planlösning, tvättnisch och garderob på plan 04.

Fönster med fönsterbänk i kalksten på plan 04 – original.

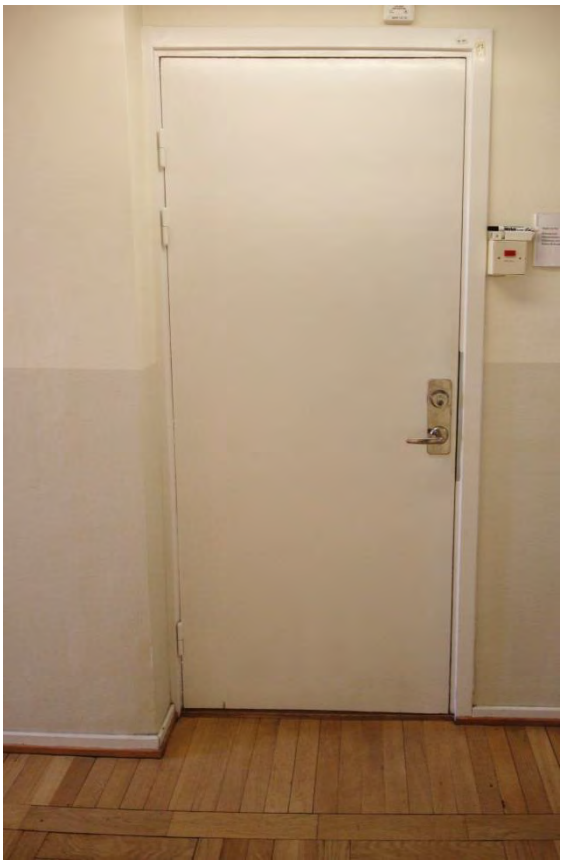

Slät enkeldörr och stavparkett i ek i f d lägenhet på plan 05

Trapphus

Inledning

Byggnaden är försedd med två trapphus som nås från entréer i den östra och sydöstra fasaden. Trapphusen är placerade i anslutning till ytterväggarna inom fasadlivet, med fönster åt ett håll och sträcker sig igenom byggnadens samtliga våningsplan. Trapphuset mot öster har en rundad planform med två svängda trapplopp och ett vilplan mellan våningsplanen. I trappspindeln finns en hiss. Våningsplanen är avskilda från trapphuset med väggar.

Trapphuset mot sydost har en rektangulär planform med ett rundat hörn. Mellan våningsplanen finns två raka trapplopp och ett vilplan. Intill trapphuset finns en hiss som ansluter vid kortsidan på varje våningsplan. Våningsplanen är avskilda från trapphuset med väggar.

Trapphusen har originalplanlösning.

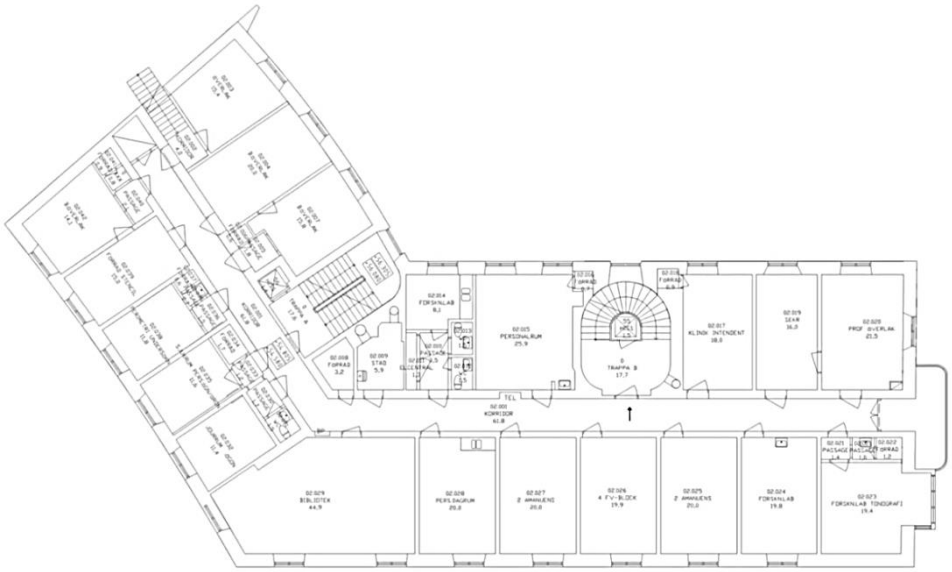

Plan 02. Relationshandling 2010.

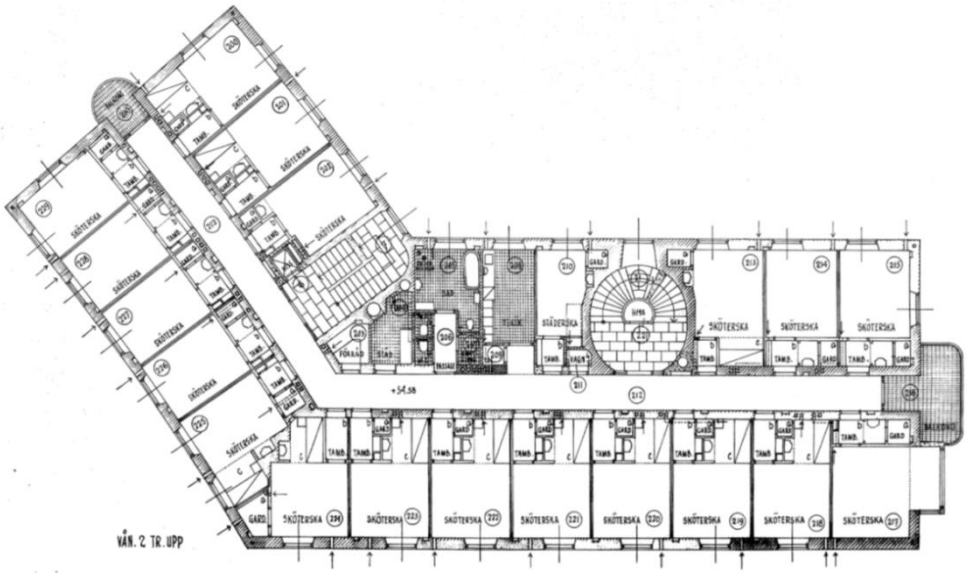

Ursprunglig planlösning 1938.

Plan 0-6

Trapphusen är belägna i anslutning till yttervägg med fönster åt ett håll. Mellan våningsplanen finns två trapplopp och ett vilplan. Det ena trapphuset har en rund planform och en hiss i trappspindeln. Det andra har en kvadratisk planform med en intilliggande hiss.

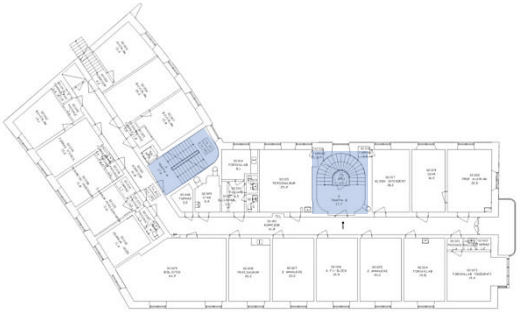

Trapphusen leder från plan 0-6.

Trapphusen är i det närmaste i originalutförande och har bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

Original/äldre
Rumsindelning
Golv i grå kalksten
Sockel i grå kalksten
Trapplopp i grå kalksten
Putsade väggar
Handledare
Räcke
Hisschakt
Fönster

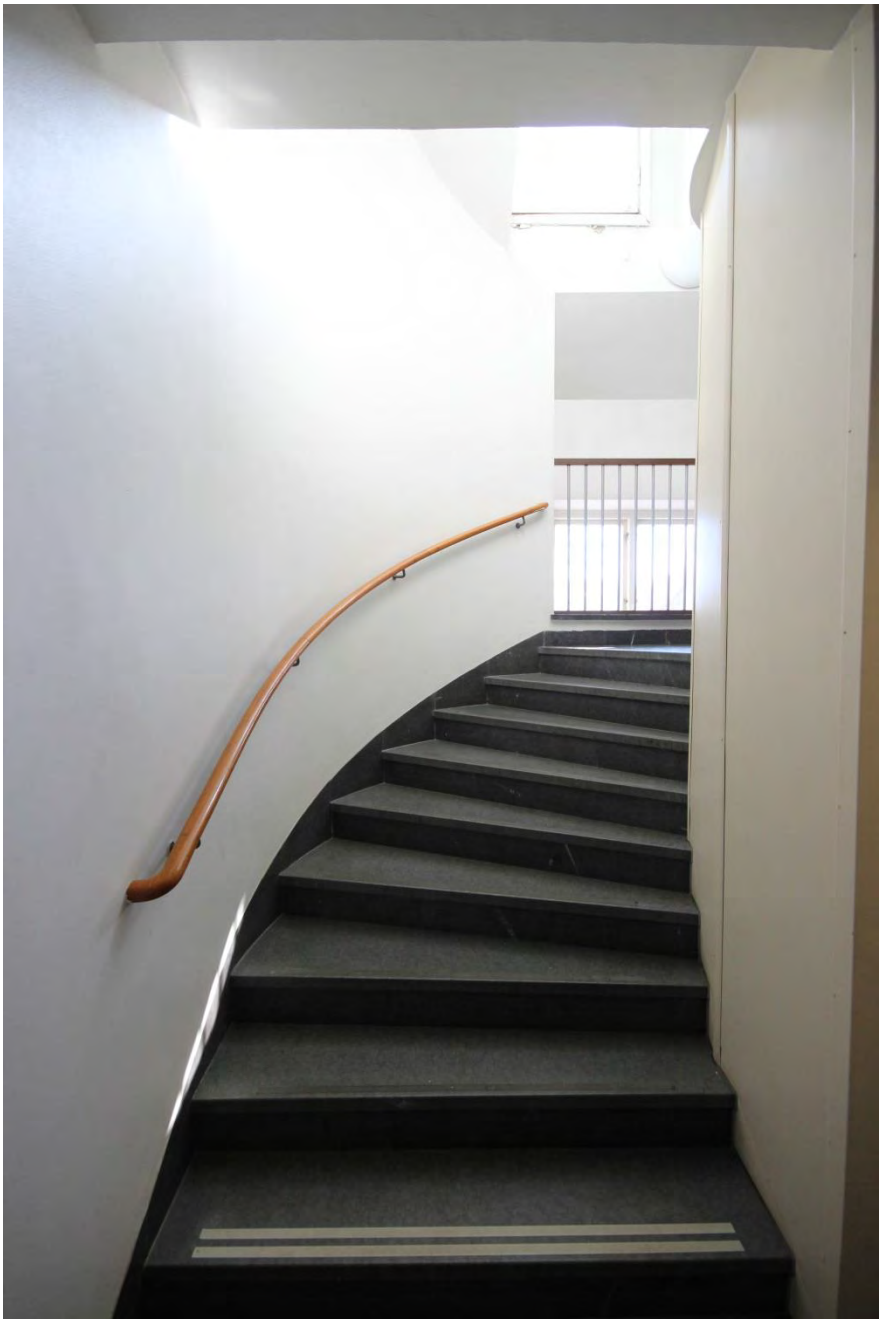

Trapphus mot öster. Rundad trappa klädd med grå kalksten, putsade vitmålade väggar och handledare i trä – original.

Vilplan och trappa klädd med grå kalksten, putsade vitmålade väggar, handledare i trä och räcke samt sexluftsfönster – original.

Fönsternisch med räcke – original.

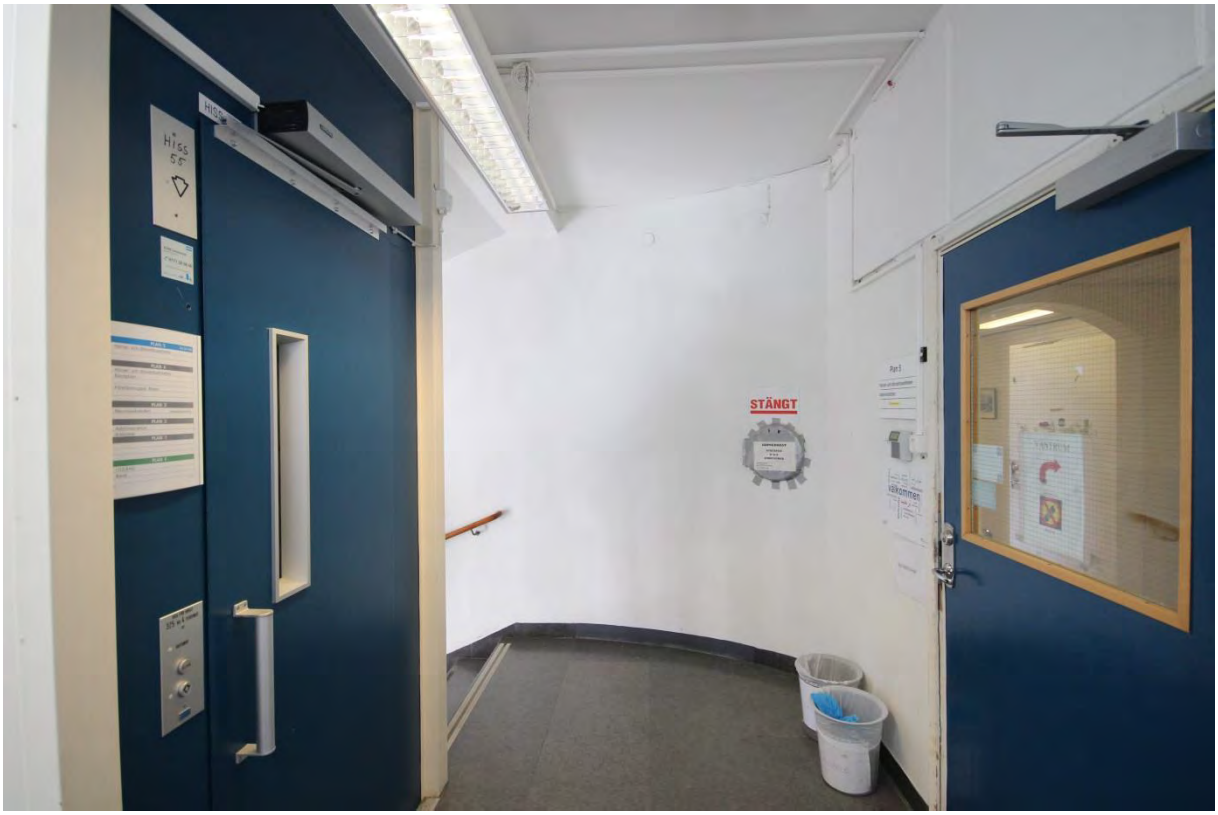

Vilplan med hiss och dörr mot avdelning – utbytta.

Trapphus mot sydöst. Vilplan och trappa klädd med grå kalksten, putsade väggar, spjälräcke med front i plywood och handledare i trä – original.

Vilplan och trappa klädd med grå kalksten, putsade väggar, spjälräcke med front i plywood, handledare i trä och sexluftsfönster – original.

Spjälräcke med front i plywood, överliggare i trä – original.

Plan 00

Inledning

Plan 00 nås via entréer i sydöstra och östra fasade och leder in till trapphusen. Dessa är sammankopplade genom en korridor. Våningsplanet är beläget i suterräng och har fönsterlösa lokaler i den södra gaveln som används som förråd. Där finns också en större lokal som använts som post och banklokal.

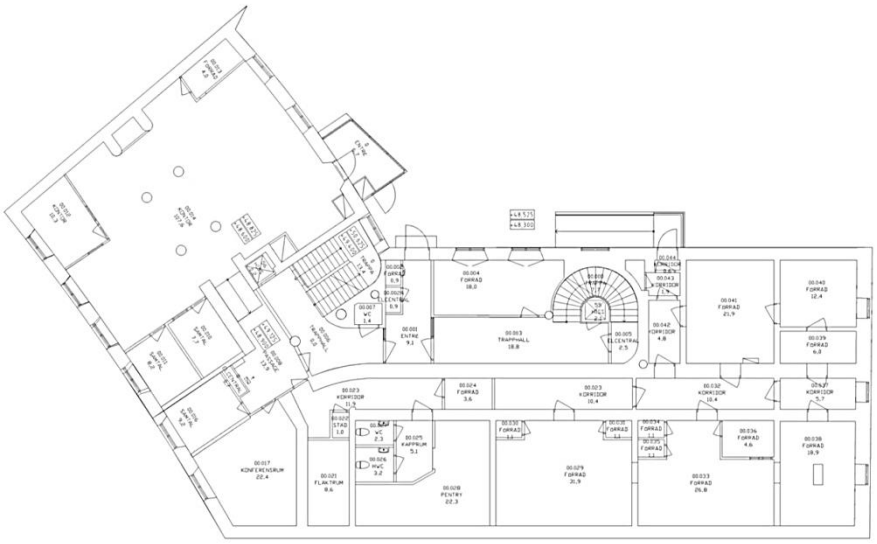

Plan 00. Relationshandling 2010.

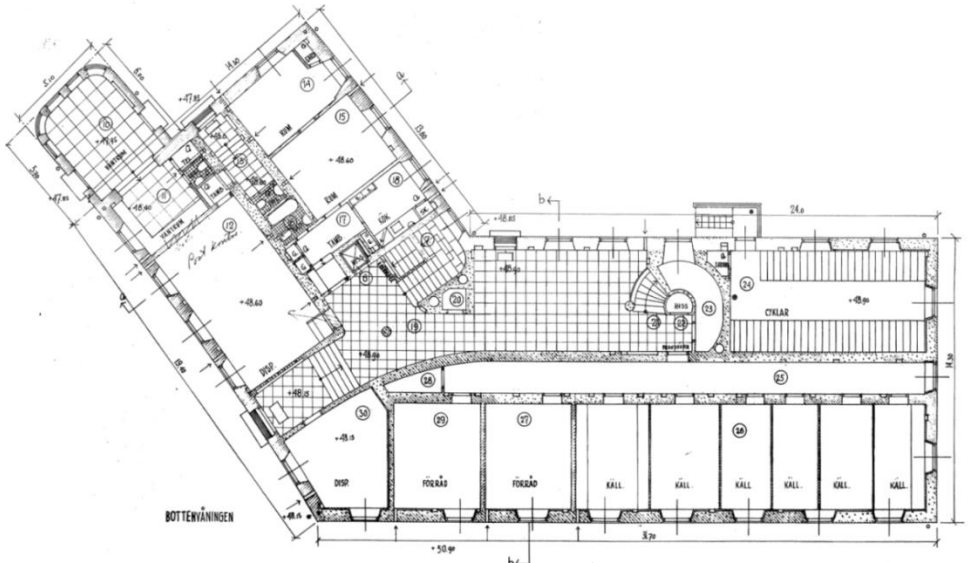

Nybyggnadsritning från 1938.

Ursprungligen var de båda trapphusen sammankopplade genom en stor entréhall samt med den entré som vette mot norr. Planlösningen har justerats i senare tid och nu används våningsplanet främst för förråd.

Rum 00.001-00.044

Rum 00.001-00.044 utgörs av en ombyggd entréhall, förråd samt några enstaka samtalsrum och ett konferensrum med fönster mot norr. I den nordöstra delen finns en öppen f d banklokal.

Rummen har förändrad planlösning och enstaka bevarade ursprungliga material och detaljer.

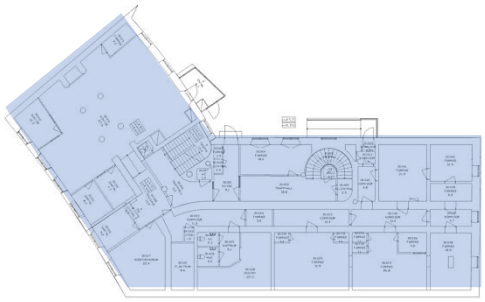

Plan 00. Originalväggar är gråmarkerade.

Större delen av planet har ej inventerats.

Original/äldre
Kalkstensklätt golv i f d entréhall

Trapphall 00.003. Golv och trappa klädda med grå kalksten – original.

Entré 00.001. Golv klätt med grå kalksten – original. Rumsindelningen är förändrad.

Trapphall 00.006. Golv klätt med grå kalksten – original. Rumsindelningen är förändrad.

Plan 01

Inledning

Plan 01 nås via de två trapphusen mot sydöstra och östra fasaden samt från en entré i södra gavelfasaden. Planlösningen utgår från en korridor som löper från gavel till gavel. På var sida om denna finns likartade rum om ca 15 kvm med varsitt fönster. I vinkeln mellan de två byggnadskropparna finns ett större rum med två fönster, på motsatt sida om korridoren finns ett par mindre fönsterlösa rum.

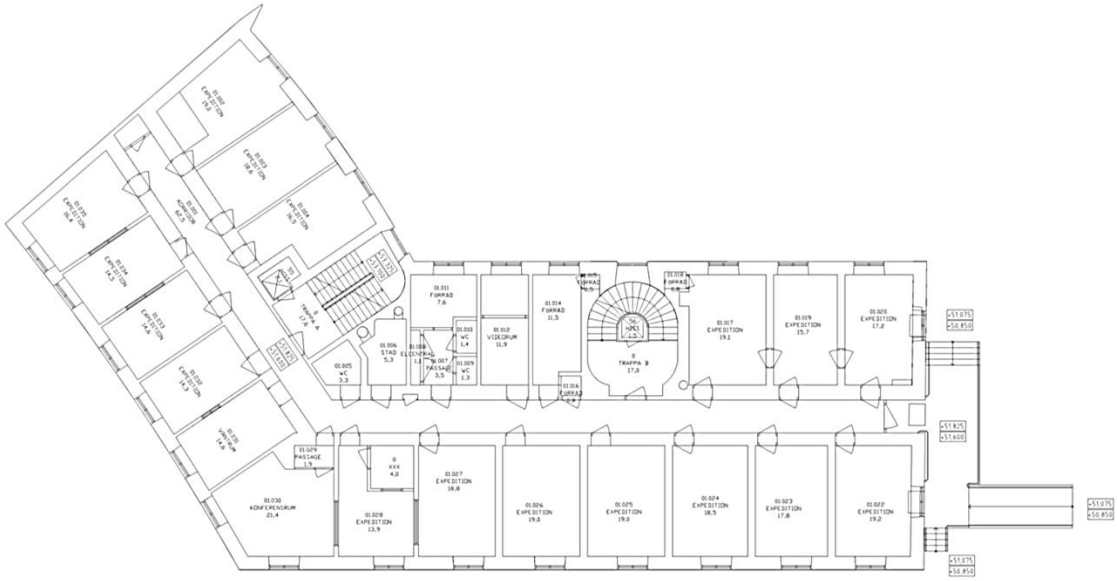

Plan 01. Relationshandling 2010.

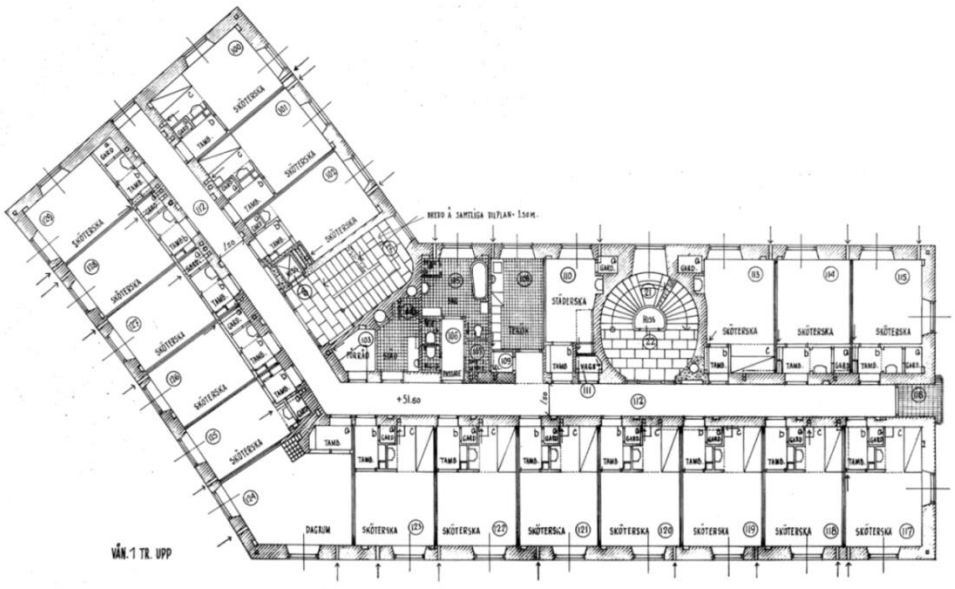

Nybyggnadsritning från 1938.

I rummen, byggda som sköterskebostäder, fanns ursprungligen en liten tambur med tvättställ och garderob. Dessa har rivits i senare tid. I övrigt är planlösningen original.

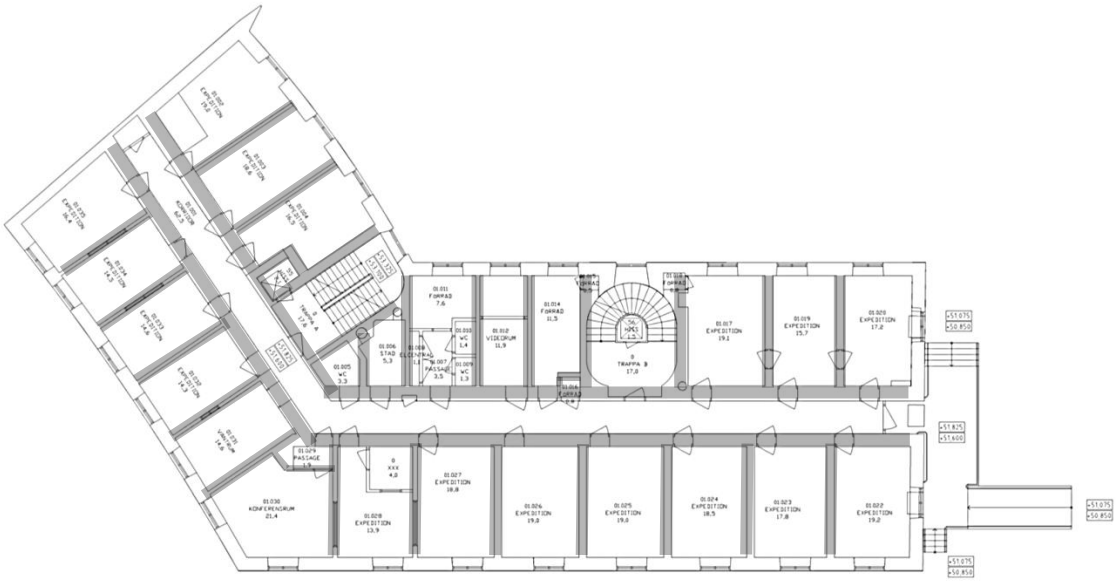

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 01.001-01.035

Plan 01. Originalväggar är gråmarkerade.

Rum 01.001-01.035 utgörs av en korridor med likartade rum på vardera sida. I vinkeln mellan de två byggnadskropparna finns ett större rum med två fönster, på motsatt sida om korridoren finns ett par mindre fönsterlösa rum.

I rummen har tambur och garderob rivits i senare tid. I övrigt har rummen originalplanlösning och delvis bevarade ursprungliga material och detaljer.

Original/äldre
Rumsindelning
Slät låg sockel
Dörrar
Fönster och fönsterbänkar

Rum 01.001. Korridor med ursprunglig planlösning. Släta socklar, dörrar och foder är original.

Rum 01.022. Mottagningsrum, ursprungligen bostadsrum, med fönster åt två håll. Socklar, dörr, fönster och fönsterbänkar är original.

Rum 01.024. Kontor, ursprungligen bostadsrum med ett fönster i likhet med merparten av rummen. Socklar, dörr, fönster och fönsterbänkar är original.

Rum 01.030. Konferens, ursprungligen dagrum. Dörr, fönster och fönsterbänkar är original.

Rummen har i regel dubbla dörrar – original.

Inåtgående tvåluftsfönster och fönsterbänk i grå kalksten – original.

Plan 02

Inledning

Plan 02 nås via de två trapphusen mot sydöstra och östra fasaden samt från intilliggande byggnad 5185 i nordöstra gaveln. Planlösningen utgår från en korridor som löper från gavel till gavel. På var sida om denna finns likartade rum, merparten om ca 15 kvm med varsitt fönster. I vinkeln mellan de två byggnadskropparna finns ett större rum med tre fönster, på motsatt sida om korridoren finns ett par mindre fönsterlösa rum.

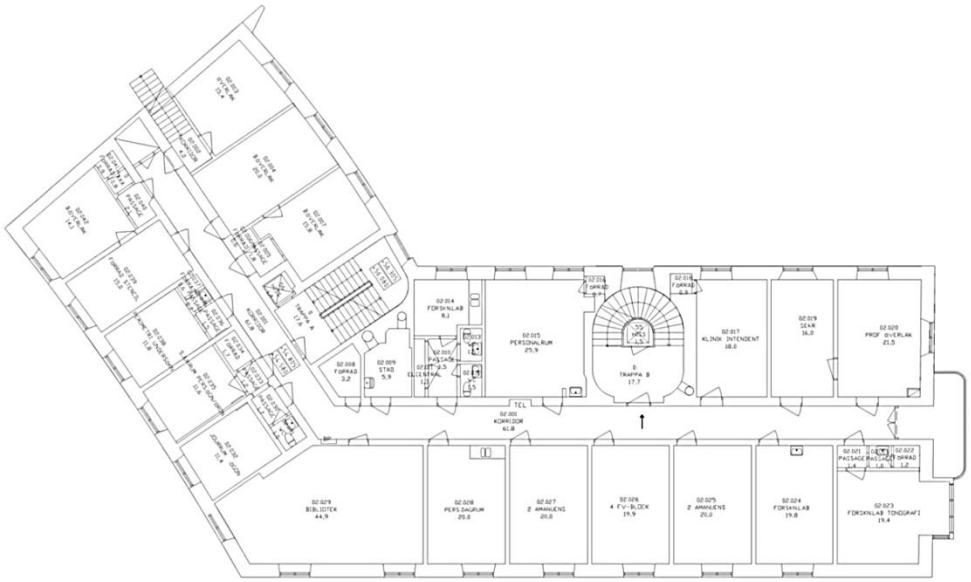

Plan 02. Relationshandling 2010.

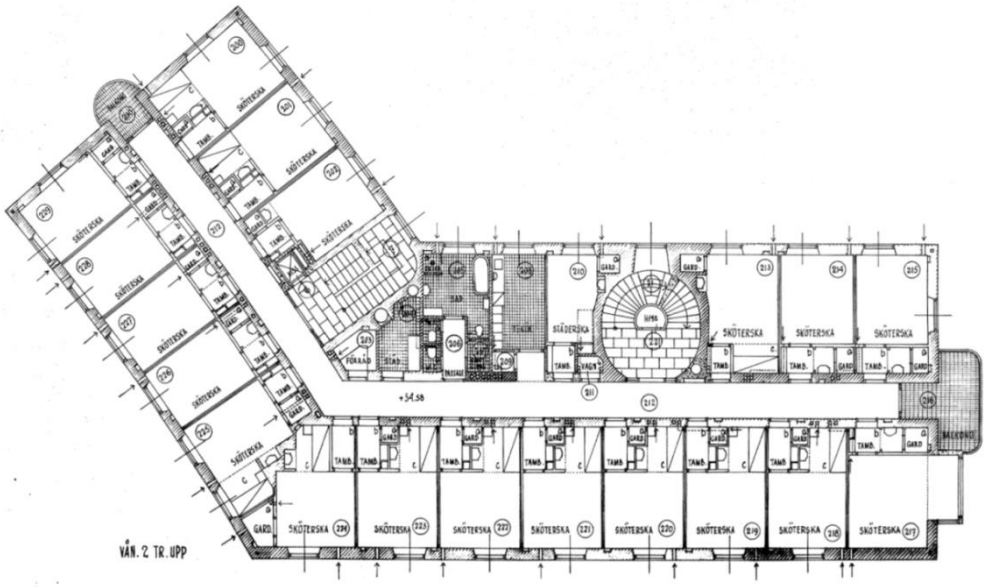

Ursprunglig planlösning 1938.

I rummen, byggda som sköterskebostäder, fanns ursprungligen en liten tambur med tvättställ och garderob. De flesta av dessa har rivits i senare tid, men i fem av rummen finns rumsindelningen kvar. Rummen i hörnet har slagits samman till ett större rum, liksom två mindre rum i anslutning till det runda trapphuset. I övrigt är planlösningen original.

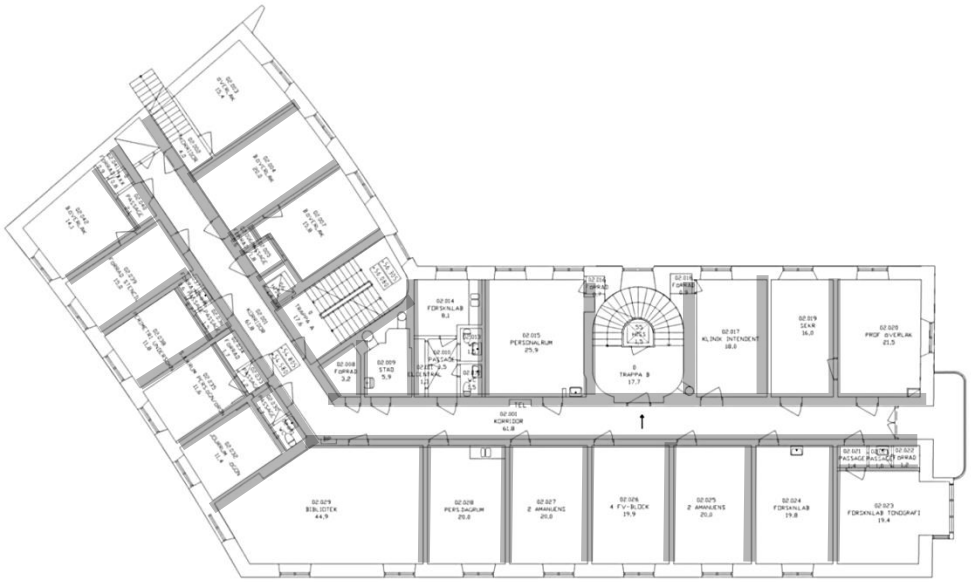

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 02.001-02.042

Rum 02.001-02.042 utgörs av en korridor med likartade rum på vardera sida. I vinkeln mellan de två byggnadskropparna finns ett större rum med tre fönster, på motsatt sida om korridoren finns ett par mindre fönsterlösa rum.

I rummen har tambur och garderob rivits i senare tid. I övrigt har rummen originalplanlösning och delvis bevarade ursprungliga material och detaljer.

Plan 02. Originalväggar är gråmarkerade.

Original/äldre
Rumsindelning
Slät låg sockel
Dörrar
Fönster och fönsterbänkar

Rum 02.001. Korridor med ursprunglig planlösning. Släta socklar, dörrar och foder är original.

Rum 02.004. Kontor, ursprungligen bostadsrum. Rumsindelning, socklar, dörr, fönster och fönsterbänk är original.

Rum 02.015. Personalrum, rum som slagits samman av två mindre rum. Fönster och fönsterbänkar är original.

Rum 02.029. Bibliotek, ursprungligen två bostadsrum för sköterskor. Dörr, fönster och fönsterbänkar är original.

Rum 02.042. Kontor, ursprungligen bostadsrum en sköterska. Rumsindelning, dörr, fönster och fönsterbänkar är original.

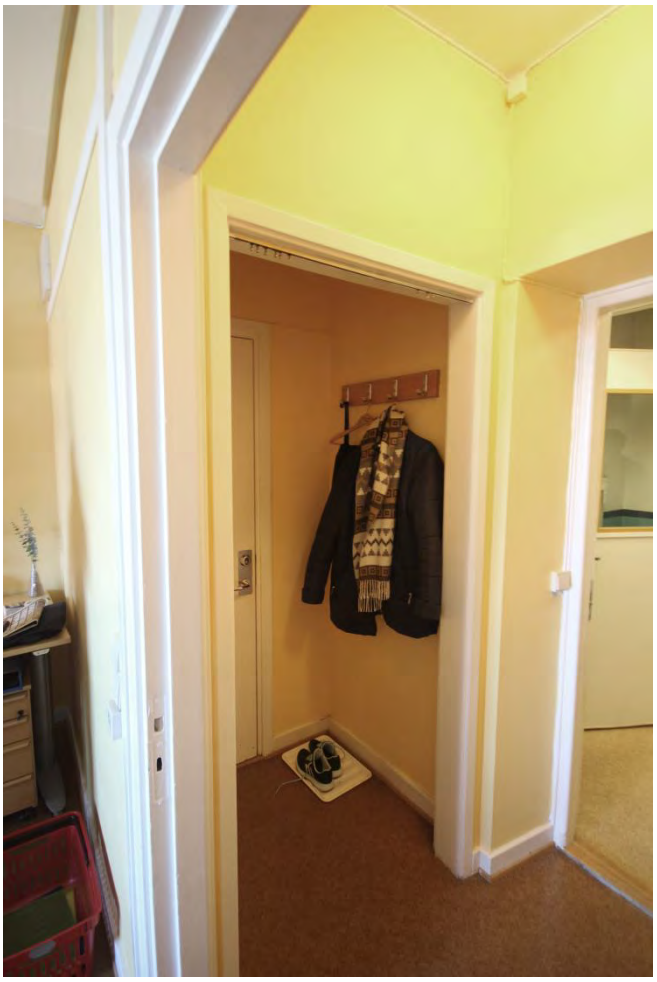

Rum 02.041. Tambur till bostadsrum – original.

Plan 03

Inledning

Plan 03 nås via de två trapphusen mot sydöstra och östra fasaden. Planlösningen utgår från en korridor som löper från gavel till gavel. På var sida om denna finns likartade rum, merparten om ca 15 kvm med varsitt fönster. I vinkeln mellan de två byggnadskropparna finns ett större rum med tre fönster, och på motsatt sida om korridoren finns ett par mindre fönsterlösa rum.

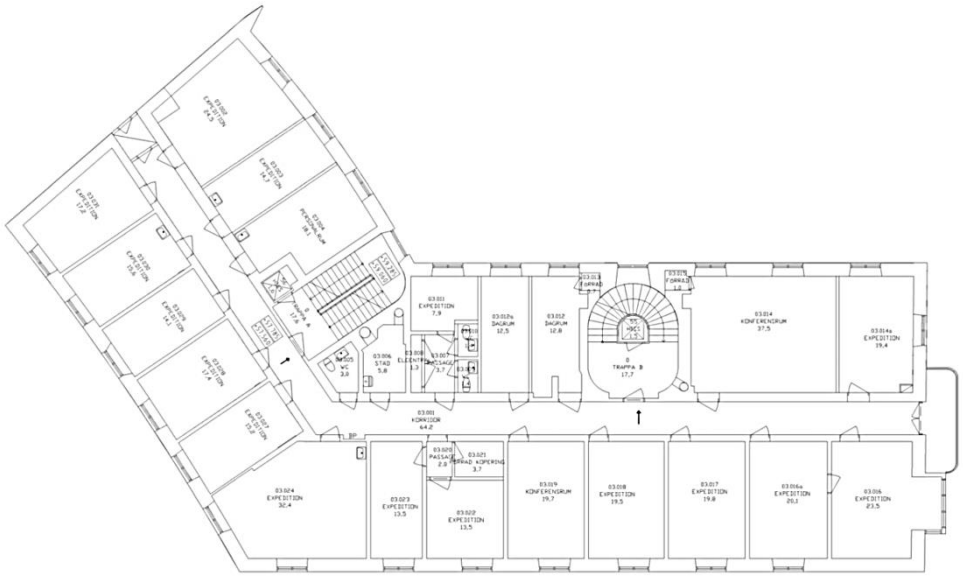

Plan 03. Relationshandling 2010.

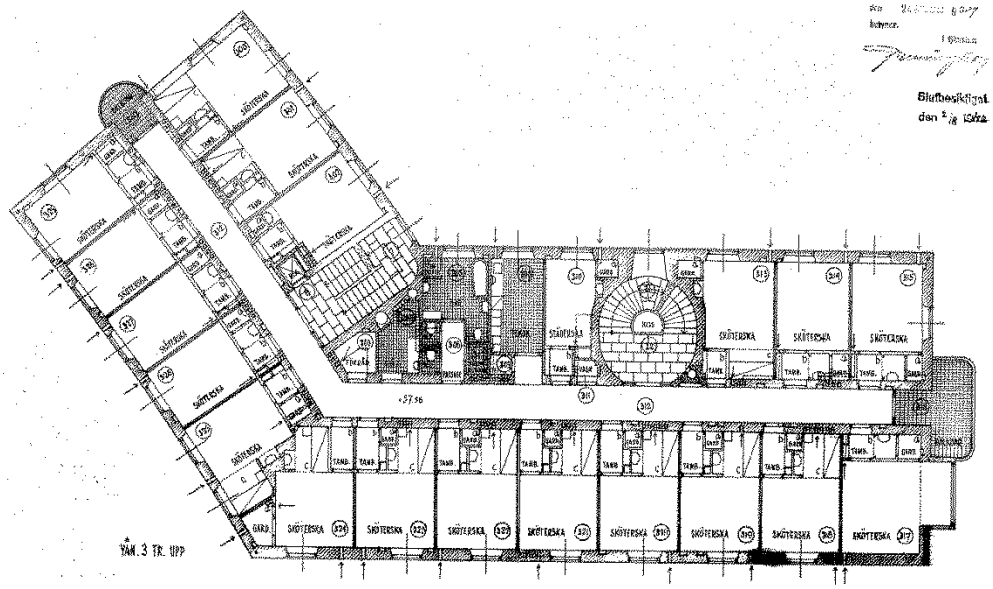

Ursprunglig planlösning 1938.

I rummen, byggda som sköterskebostäder, fanns ursprungligen en liten tambur med tvättställ och garderob. Dessa har rivits i senare tid, men flertalet av bostadsrummen har kvar sin ursprungliga rumsindelning. Rummen i hörnet har slagits samman till ett större rum. Det finns även två större rum med fönster mot sydöstra och östra fasaden som slagits samman av mindre rum. Planlösningens huvuddrag är dock original

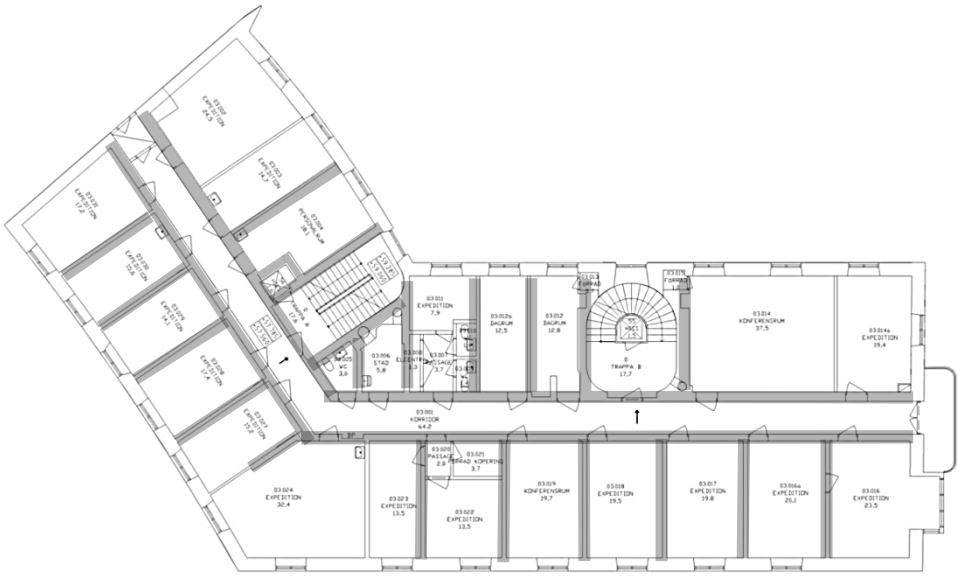

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 03.001-03.031

Rum 03.001-03.031 utgörs av en korridor med till största delen likartade rum på vardera sida. I vinkeln mellan de två byggnadskropparna finns ett större rum med två fönster, på motsatt sida om korridoren finns ett par mindre fönsterlösa rum.

I rummen har tambur och garderob rivits i senare tid och några rum har slagits samman. Planlösningen är till övervägande del original och har delvis bevarade ursprungliga material och detaljer.

Plan 03. Originalväggar är gråmarkerade.

Original/äldre
Rumsindelning
Slät låg sockel
Dörrar
Fönster och fönsterbänkar

Rum 03.001. Korridor med ursprunglig planlösning. Släta socklar, dörrar och foder är original.

Rum 03.001 Fönsterdörrar mot balkong. Dörrarna är original men har flyttats ut i fasadlivet.

Rum 03.014a. Exempel på originalfönster och -fönsterbänk.

Rum 03.016. Kontor, ursprungligen bostadsrum. Rumsindelning, socklar, dörr, ett av fönstren och fönsterbänken är original.

Rum 03.014. Konferensrum som slagits samman av två mindre rum. Fönster och fönsterbänkar är original.

Rum 03.024. Kontor, ursprungligen två bostadsrum för sköterskor. Dörr, fönster och fönsterbänkar är original.

Rum 03.030. Kontor, ursprungligen bostadsrum en sköterska. Rumsindelning, dörr, fönster och fönsterbänkar är original.

Plan 04

Inledning

Plan 04 nås via de två trapphusen mot sydöstra och östra fasaden. Planlösningen utgår från en korridor som löper från gavel till gavel. På var sida om denna finns likartade rum, merparten om ca 15 kvm med varsitt fönster. Det finns några större rum mot östra och västra fasaden. I anslutning till trapphuset, i vinkeln mellan de två byggnadskropparna, finns ett par mindre fönsterlösa rum.

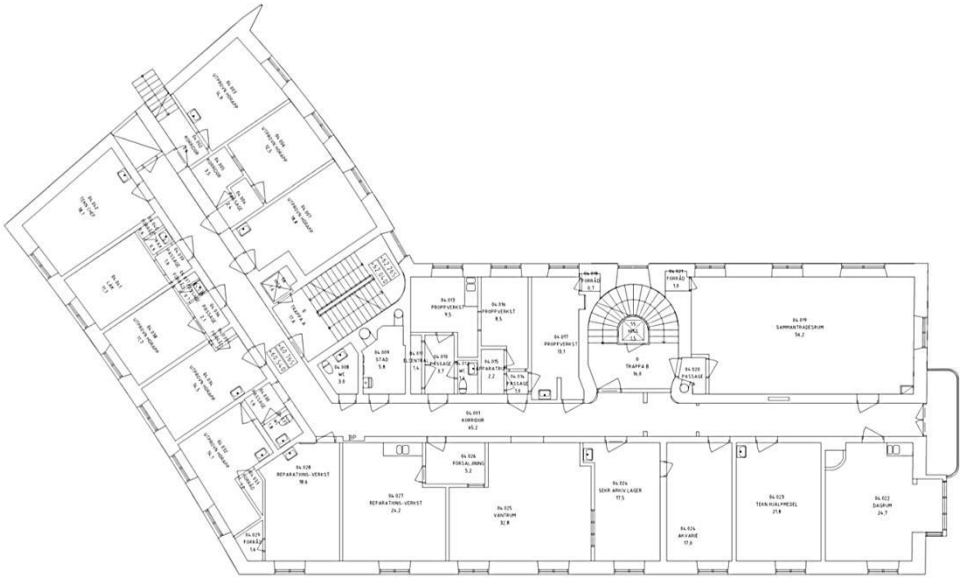

Plan 04. Relationshandling 2010.

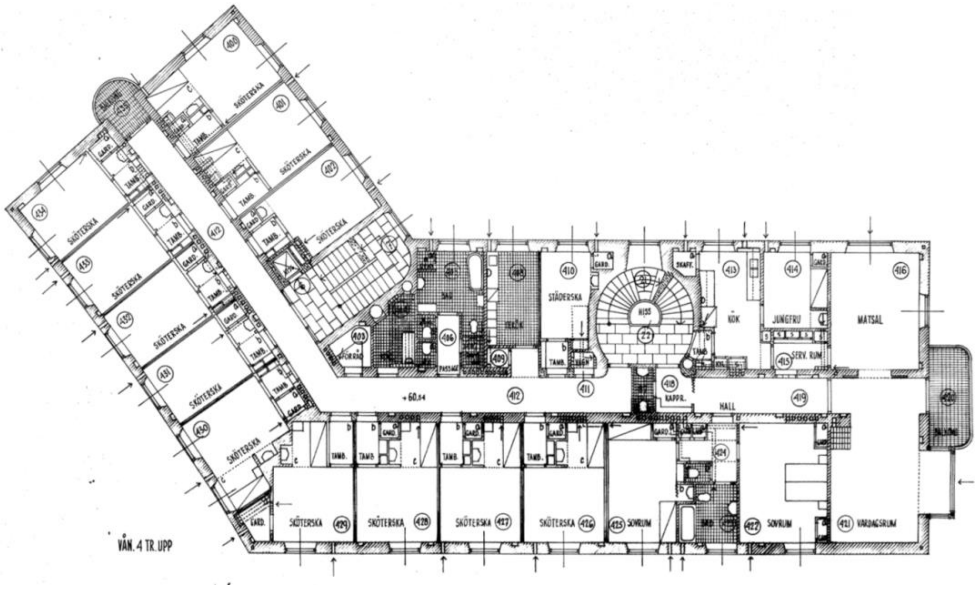

Ursprunglig planlösning 1938.

Våningsplanet rymde ursprungligen 12 sköterskebostäder med en liten tambur med tvättställ och garderob. Dessa finns kvar i ett par rum mot den norra fasaden. I våningsplanets södra gavel fanns en större lägenhet som senare har byggts om till konferensrum och kontor. Planlösningens huvuddrag i den övriga delen av våningsplanet är dock original

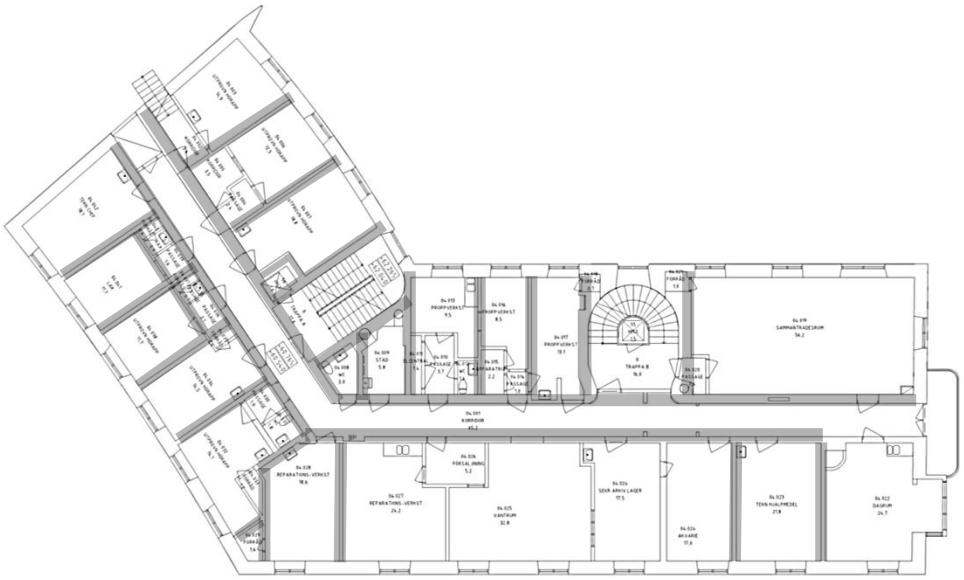

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 04.001-04.042

Rum 04.001-04.042 utgörs av en korridor med till största delen likartade rum på vardera sida. I vinkeln mellan de två byggnadskropparna finns ett större rum med två fönster, på motsatt sida om korridoren finns ett par mindre fönsterlösa rum.

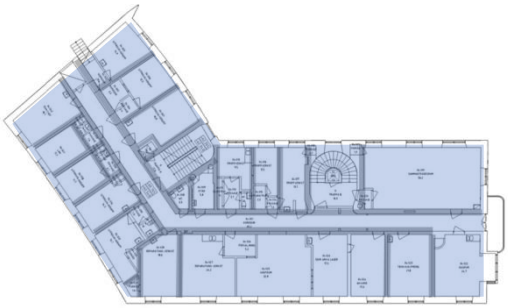

Plan 04. Originalväggar är gråmarkerade.

I rummen har tambur och garderob rivits i senare tid men det finns två rum med bibehållen tambur. I den södra gaveln har en f d lägenhet byggts samman med den övergripande korridorsstrukturen och några rum slagits samman till större. Planlösningen är delvis original och har delvis bevarade ursprungliga material och detaljer.

Original/äldre
Rumsindelning
Slät låg sockel
Öppen spis
Dörrar
Fönster och fönsterbänkar

Rum 04.001. Korridor med delvis ursprunglig planlösning. Släta socklar, dörrar och foder är original.

Rum 04.022 burspråk. Fönstren till vänster i bild är utbytta, medan det rakt fram är original. Fönsterbänk i kalksten – original.

Rum 04.022. Personalrum, ursprungligen vardagsrum med öppen spis – original.

Rum 04.019. Konferensrum som slagits samman av matsal, kök och jungfrukammare. Fönster och fönsterbänkar är original.

Rum 04.026. Kontor med senare rumsindelning. Fönster och fönsterbänk är original.

Rum 04.041. Kontor, ursprungligen bostadsrum en sköterska med bevarad tambur. Rumsindelning, dörr, fönster och fönsterbänkar är original.

Rum 04.041. Nisch med tvättställ och garderob - original.

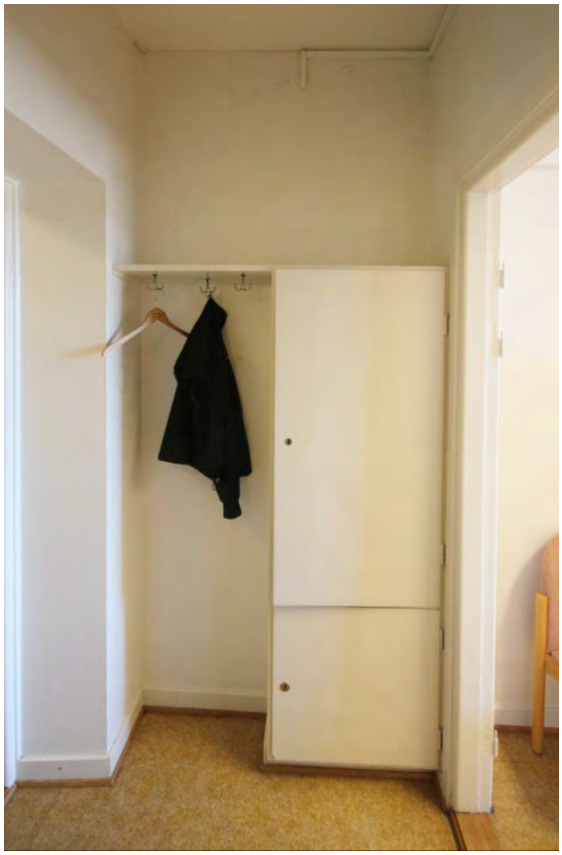

Rum 04.041. Tambur med hatthylla och skåp - original.

Plan 05

Inledning

Plan 05 nås via de två trapphusen mot sydöstra och östra fasaden. Planlösningen utgår från en korridor som löper från gavel till gavel. På var sida om denna finns mindre likartade rum, merparten med varsitt fönster. I anslutning till trapphuset, i vinkeln mellan de två byggnadskropparna, finns ett par mindre fönsterlösa rum.

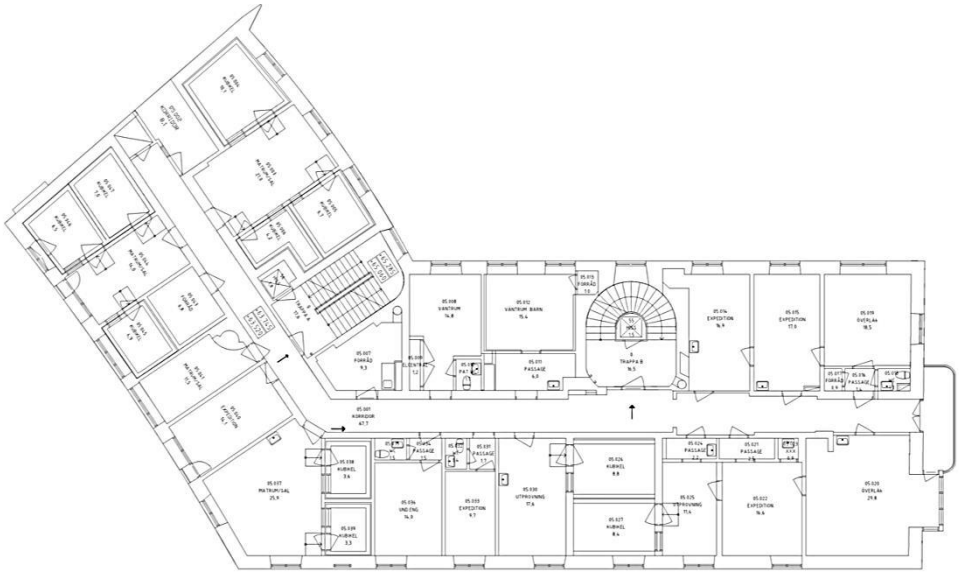

Plan 05. Relationshandling 2010.

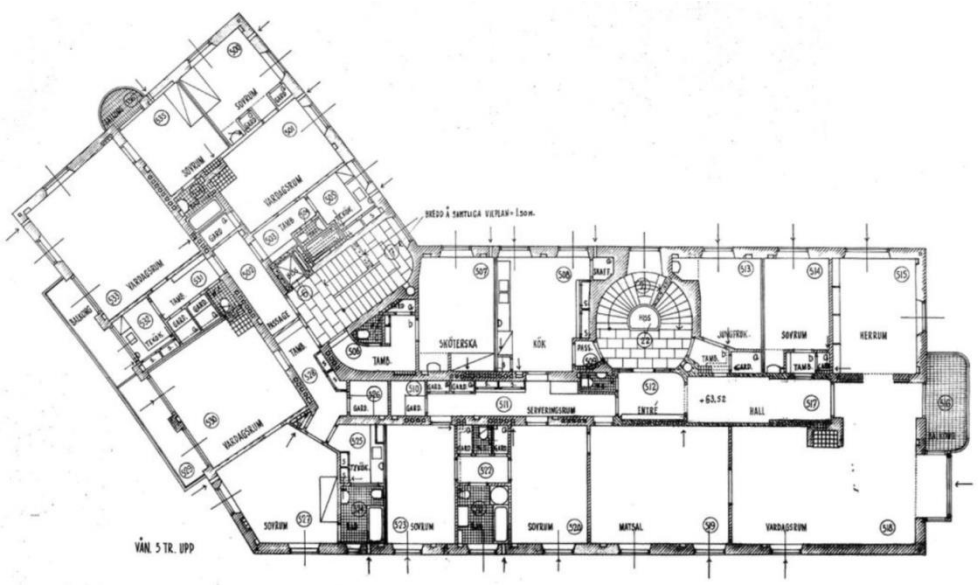

Ursprunglig planlösning 1938.

Våningsplanet rymde ursprungligen en enrumslägenhet med tambur och wc. Den nordöstra delen av våningsplanet upptogs av tre tvårumslägenheter avsedda för föreståndarinnor, innehållande tambur, sovrum, badrum med toalett, kök, vardagsrum och balkong. Nästan hela den södra delen utgjordes av en stor bostadslägenhet, avsedd för kvinnoklinikens överläkare. Till denna lägenhet hörde tre

sovrum, två toaletter, badrum, entré, hall, kök, jungfrukammare, serveringsrum, vardagsrum, herrum och balkong.

I senare tid har lägenheterna byggts samman och den genomgående korridoren öppnats upp lika övriga våningsplan. Planlösningen har till stora delar förändrats.

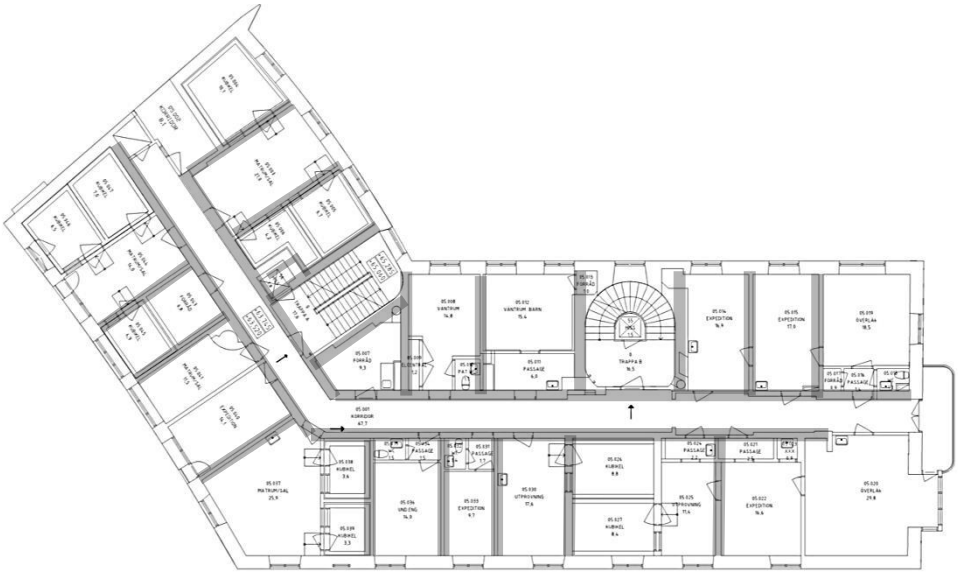

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 05.001-05.047

Rum 05.001-05.047 utgörs av en korridor med till största delen likartade rum på vardera sida.

Våningsplanet har tidigare bestått av en stor lägenhet mot den södra gaveln och ett par mindre lägenheter i andra delen av planet. Dessa har senare byggts om och kopplats samman med den genomgående korridorsstrukturen. Planlösningens grundstruktur är delvis bibehållen och det finns delvis bevarade ursprungliga material och detaljer.

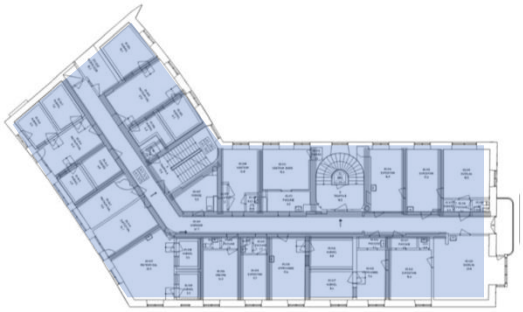

Plan 05. Originalväggar är gråmarkerade.

Original/äldre
Rumsindelning
Parkettgolv
Slät låg sockel
Dörrar
Öppen spis
Fönster och fönsterbänkar

Rum 05.001. Korridor som öppnats upp mellan de ursprungliga lägenheterna. Det förekommer dörrar och foder som är original.

Rum 05.001. Parkettgolv – original.

Rum 05.020. Kontor, ƒ d vardagsrum med burspråk, öppen spis och parkettgolv – original.

Rum 05.020. Personalrum, ursprungligen vardagsrum med öppen spis – original.

Rum 05.020. Burspråk med fönsterbänk i kalksten – original.

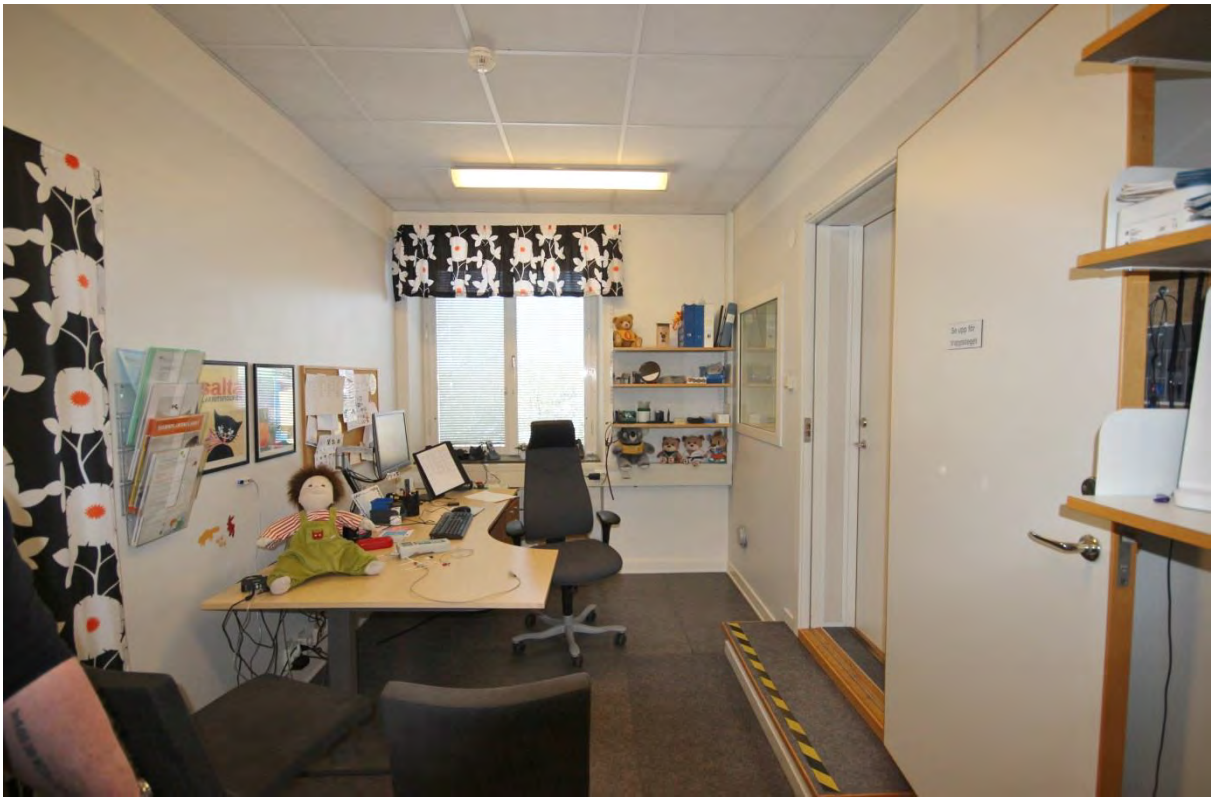

Rum 05.025. Undersökningsrum med intilliggande hörsellab. Senare rumsindelning.

Rum 05.012. Väntrum för barn. Fönster och fönsterbänk är original.

Rum 05.041. Kontor, del av f d vardagsrum med bevarad eldstad. Fönster och fönsterbänkar samt öppen spis är original.

Plan 06

Inledning

Plan 06 nås via de två trapphusen mot sydöstra och östra fasaden. Planlösningen utgår från en korridor som löper från gavel till gavel. På var sida om denna finns mindre rum och förråd utan fönster.

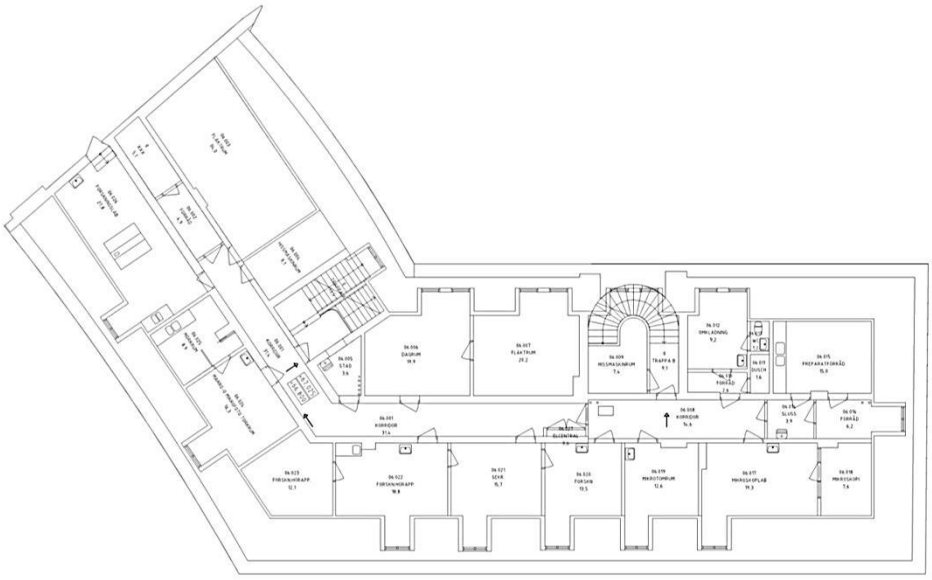

Plan 05. Relationshandling 2010.

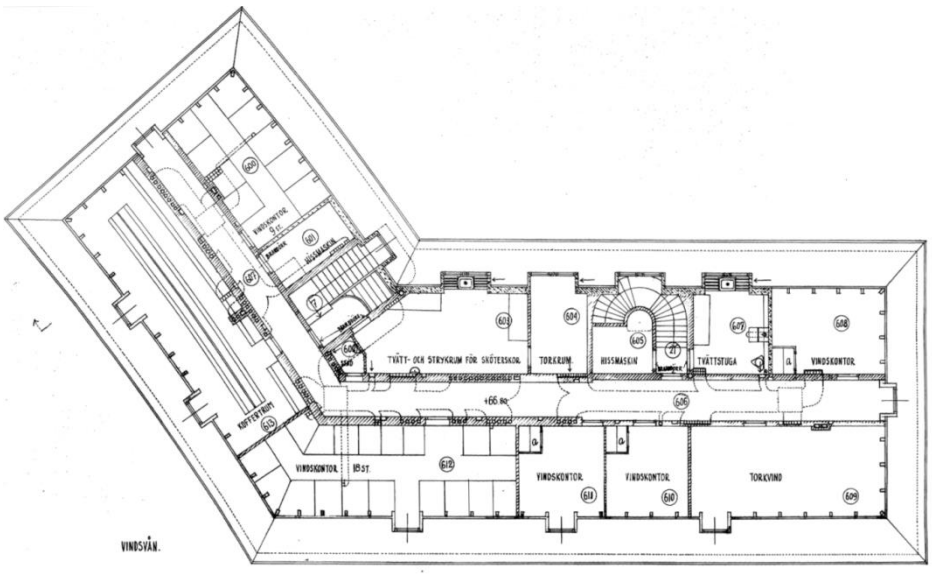

Ursprunglig planlösning 1938.

På vindsplanet fanns ursprungligen vindsförråd, tvätt stuga och torkvind. I senare tid har vindsplanet använts för kontor och forskningslab. Planlösningen har till stora delar förändrats.

Rum 06.001-06.047

Rum 06.001-06.026 utgörs av en korridor med kontor och forskningslab på vardera sida. Det finns även förrådslokaler.

Planlösningens grundstruktur är delvis bibehållen.

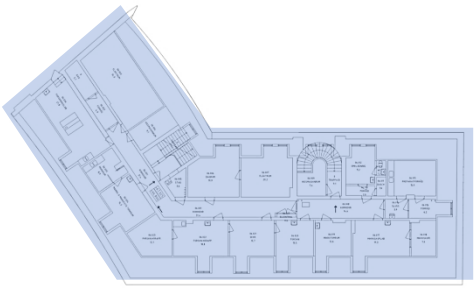

Plan 06 – vindsvåning.

<u>Original/äldre</u>

-

Rum 06.026. Forskningslab.

Rum 06.017. Kontor.

Översiktlig teknisk status

Följande bedömning är översiktlig och bygger på observationer som gjorts i samband med fotodokumentation av exteriör och interiör. Redovisningen av skadorna nedan skall ses som exempel på skador som påträffats och inte som någon fullständig skadeinventering.

Stomme

Inga skador har observerats som kan tyda på rörelser i stommen, typ sättningssprickor eller liknande.

Exteriör

I samband med i dokumentationen av exteriören konstaterades att byggnadens underhåll delvis är eftersatt. Murverket i fasad förefaller dock överlag vara relativt gott skick. Fönstren är i behov av underhåll, främst mot söder och väster. Balkongfronter och räcken är i behov av ommålning och balkongplattor i behov av renovering.

Nedan listas exempel på observerade skador.

Fönster med färgsläpp i karm- och bågbotten.

Utbytt treluftsfönster med rötskador i poster och bågar.

Färgsläpp på undersida balkong, troligen till följd av fukt genom balkongplattan.

Utbytt lackerad trapetskorrugerad plåtfront med färgsläpp från sekundär bemålning.

Rostande handledare.

Interiör

Interiören har renoverats i olika skeden och skicket är varierande genom våningsplanen. Men överlag är snickerierna slitna och i behov av ommålning. Mattor är delvis slitna och behöver sannolikt bytas. Väggar behöver målas om i delar av byggnaden. Huvudtrapphuset har enstaka skador i kakelbröstningen och är även i behov av ommålning.

Några enstaka fuktgenomslag har påträffats i ytterväggar, i trapphusen där fogsystemet är bristfälligt, och behöver åtgärdas med utvändiga underhållsåtgärder.

Nedan listas exempel på skador som observerats i samband med fotodokumentationen av interiören. Installationerna är inte bedömda.

Puts- och färgsläpp i trapphusens översta våning till följd av inträngande fukt i anslutning till taket.

Byggnadsbeskrivning och antikvarisk bedömning (Byggnad 5185)

Exteriör

Sammanfattning

Entrébyggnaden utgör den centrala delen av de byggnader som bildar norra entrén till sjukhusområdet och är en högrest byggnad uppförd i senfunktionalistisk stil. Huvudfasaden mot norr har en markerad sockelvåning klädd med ljus gnejs, tegelfasaderna är släta och avslutas med en lätt utkragande murad takfot och ett avtrappat platt kopparklätt tak. Merparten av fönstren är pivåhängda enluftsfönster med omfattning i gnejs grupperade mot fasadens mitt. I anslutning till intilliggande byggnader finns en fönsteraxel med T-postfönster och murpelaren emellan betonar byggnadens vertikalitet liksom ögon- och öronklinikens mer klassicistiskt influerade byggnad. Entrébyggnaden präglas i hög grad av den murade fasadens hantverksmässiga kvaliteter och nyanserna i det rustika teglet.

Byggnadens exteriör är överlag väl bevarad. Mindre förändringar har genomförts som fönsterbyte i trapphuset och ombyggnad av bottenvåningen. Det finns tecken på eftersatt underhåll i anslutning till taket. Exteriören är dock till övervägande del i originalutförande och har bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

Original
Byggnadsvolym
Sockel klädd med gnejs
Tegelfasad
Port/genomfart
Fönster
Fönsteromfattning i sten eller puts
Takfot
Kopparklätt tak

Byggnadens exteriör har genomgått mindre förändringar men är till övervägande del i originalutförande.

Beskrivning

Entrébyggnaden har en rektangulär planform med sex våningar med inredd vind. Byggnaden har en central placering och är något högre än de sammanbyggda intilliggande vinkelbyggnaderna 5101 och 5102. Byggnaderna är tillsammans ordnade i en öppen vinkel som vänder sig mot öster och en öppen plats.

Sockeln är klädd med skivor av gnejs. Fasaden, som är murad i förband med de bärande ytterväggarna, utgörs av ett rustikt rött tegel med handslagen karaktär. Mot norr är den centrala delen av fasadlivet utskjutande i förhållande till de intilliggande byggnaderna och markerar entrébyggnadens läge. Hela sockelvåningen är på denna sida klädd med gnejs. Merparten av fönstren utgörs av enluftsfönster som är grupperade mot fasadens mitt. I anslutning till de intilliggande byggnaderna finns en fönsteraxel med T-postfönster och mönstermurade fönsterbröstningar i mer traditionell stil. Taket är platt och trappar av mot mitten. I taket finns en fönsterrad med små enluftsfönster med spetsig överbåge.

Fasad mot öster.

Fasaden mot söder har också ett fasadliv som skjuter ut från de intilliggande byggnaderna. Här är finns endast en låg sockel klädd med gnejs, liksom fönsteromfattningarna och portgången i bottenvåningen. Även på denna sida är fönstren enluftsfönster med omfattningar som påminner om dem på norra sidan, men är här utförda i grå puts. Mitt på fasaden finns ett blindfönster med en murad omfattning. I den östra delen av byggnaden finns en fönsterslits från entréplanet upp till takfoten. Taket är platt och kopparklätt, men på den södra sidan finns en takterrass.

Fasad mot sydost.

Ursprungligen tre entréer till vänthallen. Numera är två igensatta med fasta fönsterpartier och den tredje har försetts med ett nytt entréparti i aluminium och glas med gröna fyllningar.

Genomfart för biltrafik markerad med en stenomfattning – original.

Portgång för gångtrafik med stenomfattning – original.

Ny armatur som ersatt original. Skivor i ljusgrå gnejs – original.

Portgång för gångtrafik avgränsad med pelare klädda med gnejsskivor. Tidigare fanns där också stänger eller kedjor som avgränsade biltrafiken.

Igensatta fönster mot väntrummet. Sockel och pilastrar i gnejs, övrig fasad i tegel – original.

Pivåhängda enluftsfönster i trä med putsade omfattningar som efterliknar naturstensomfattningarna på norrsidan. Blindfönster med murad omfattning. Samtliga delar i bild är original.

Detaljbild putsad omfattning – original.

Fönsterslits mot trapphus i fasad mot söder. Fönstren är utbytta.

Fasad mot norr – Norra porten. Det f d väntrummet har utbytta fasta partier i aluminium och glas samt gröna fyllningar.

Sockel klädd med gnejs samt en stengesims mellan tegel- och stenfasad – original.

Mönstermurad fönsterbröstning och t-postfönster i anslutning till intilliggande byggnad – original.

Enluftsfönster med stenomfattning, koppartak med små tätt sittande fönster – original.

Terrass mot söder – original.

Interiör

Planlösningens grunddrag med central korridor och rum placerade på var sida är bevarad i samtliga våningsplan. Rumsindelningen har däremot förändrats över tid. Mindre rum har slagits samman till större och vice versa. Hela entréplanet är dock förändrat och har ny planlösning. Ursprungliga material och detaljer finns bevarade i anslutning till de ursprungliga väggarna i form av snickeridetaljer och dörrar. I nyare rum och i anslutning till kompletterade väggar finns senare detaljer.

Sammantaget har interiören till övervägande del en bevarad planlösning av institutionskaraktär som med genomförda anpassningar har använts som vårdavdelningar. Slittåliga och högkvalitativa material i trapphuset är överlag intakta och interiörens karaktär är fortfarande i hög grad präglad av originalutförandet i planlösning, rumsvolymer och delvis även i detaljer.

Entré f d kapprum på plan 00.

Föreläsningssal på plan 01.

Undersökningsrum på plan 04.

Fönster med fönsterbänk i kalksten– original.

Slät fanerad enkeldörr på plan 03– original.

Exempel på bevarat originaldörrparti, här på plan 03.

Trapphus

Inledning

Byggnaden är försedd med ett trapphus som nås från bottenvåningen där ett stort väntrum tidigare var lokaliserat. Trapphuset är placerat i anslutning till ytterväggen inom fasadlivet, med fönster åt ett håll och sträcker sig igenom byggnadens samtliga våningsplan.

Trapphuset har en rektangulär planform och är något asymmetriskt. Mellan våningsplanen finns två raka trapplopp och ett vilplan. Intill trapphuset finns en hiss som ansluter vid kortsidan på varje våningsplan. Våningsplanen är avskilda från trapphuset med glaspartier

Trapphuset har originalplanlösning.

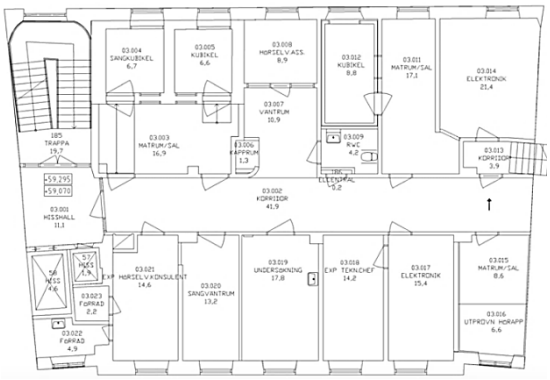

Plan 3. Relationshandling från 2010.

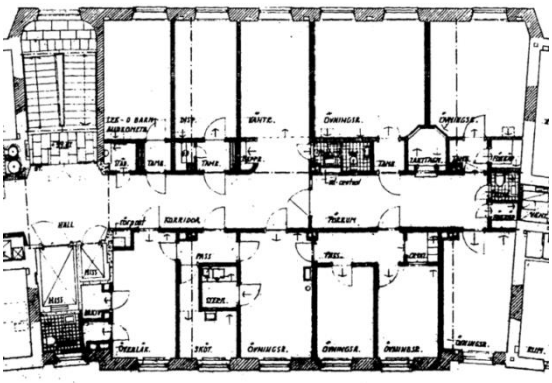

Ursprunglig planlösning från 1955.

Plan 0-6

Trapphuset är beläget i anslutning till yttervägg med ett håll. Mellan våningsplanen finns två trapplopp och ett vilplan.

Trapphusen är i det närmaste i originalutförande och har bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

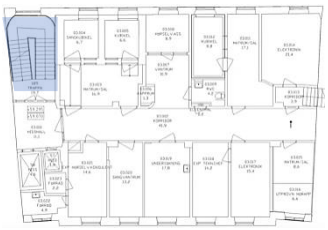

Trapphuset leder från plan 0-6.

Original/äldre
Rumsindelning
Golv i grå kalksten
Trapplopp i grå kalksten
Putsade väggar
Handledare
Räcke
Hisschakt

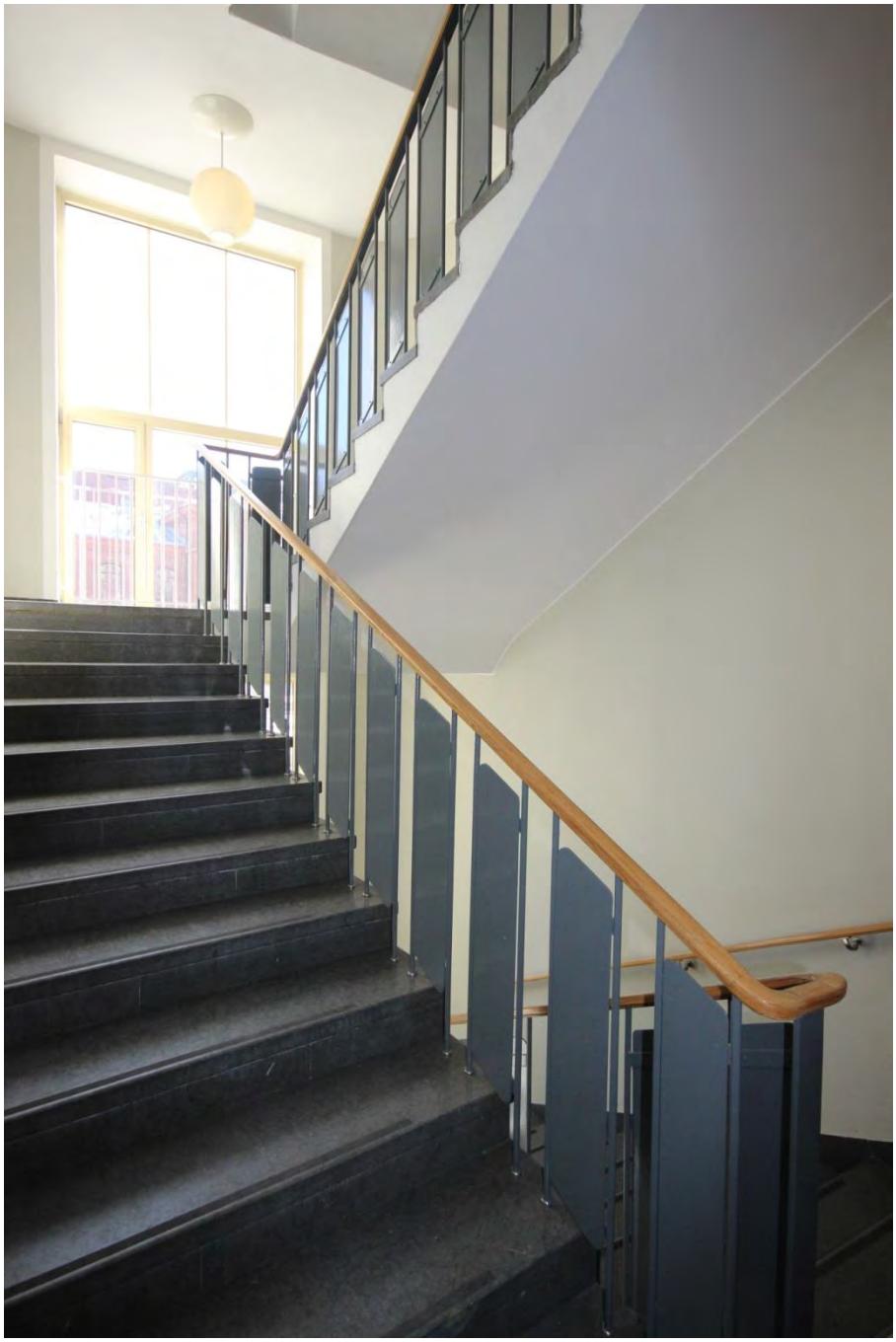

Raka trapplopp klädda med grå kalksten, putsade vitmålade väggar och räcke med överliggare i trä samt handledare i trä – original.

Vilplan mot ytterväggens fönsterslits, putsade vitmålade väggar och vitlackerat spjälräcke – original.

Våningsplan 2 med stålparti – original.

Detalj av handledare – original.

Plan 00

Inledning

Tillbyggnadens bottenplan nås från en entré i gatuplan som leder vidare upp till ett rum fördelat i två nivåer, eller från samma plan i den sammanbyggda ögon- och öronklinikens ursprungliga byggnad. Från den övre nivån i rummet nås flera mindre rum. Från väntrummet nås även trapphuset och de två hissarna.

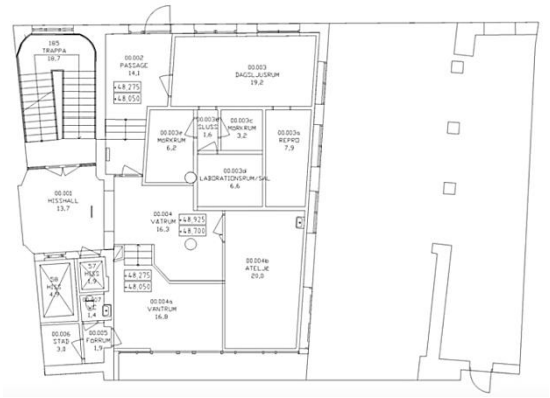

Plan 0. Relationshandling från 2010.

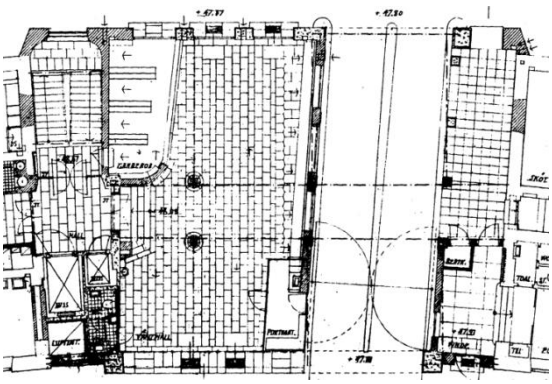

Ursprunglig planlösning från 1955.

1993 fick planet sin nuvarande utformning då vänthallen, garderoben samt den tidigare entrén med portvaktsrum, placerad i fordonspassagen byggdes om till fotoavdelning. Den tidigare garderoben blev entré och ytan i den öppna vänthallen fördelades på flera mindre rum.

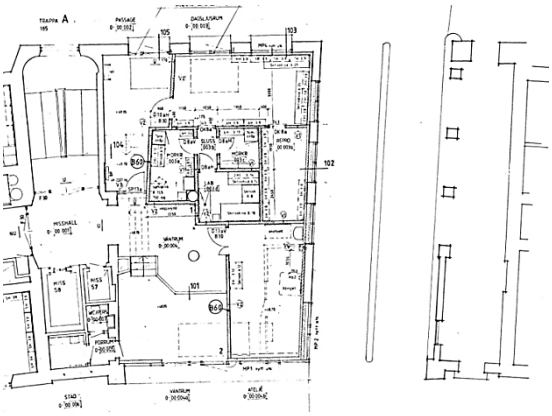

Förändringsritning från 1993.

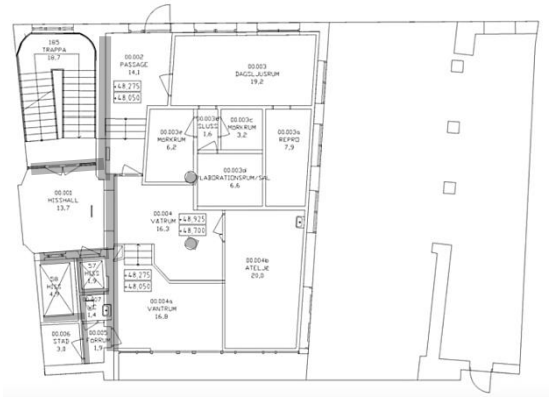

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 00.001-00.04b

Rum 00.001-00.04b utgörs av en ombyggd vänthall som delats in i mindre rum som används som väntrum, fotoateljé etc.

Rummen har förändrad planlösning och enstaka bevarade ursprungliga material och detaljer.

Plan 00. Originalväggar är gråmarkerade.

Original/äldre
Kalkstensklätt golv
Tegelvägg
Kalkstensomfattning
Väggarmaturer

Entré 00.002. Kalkstensgolv och tegelvägg är original, i övrigt är planlösningen senare tillkommen.

Rum 00.002. Tegelvägg och väggarmatur – original.

Rum 00.004. Tegelvägg, kalkstensomfattning samt kalkstensgolv i rum 00.001– original.

Plan 01

Inledning

Plan 1 nås från trapphuset, via någon av de två hissarna eller trappan. Den nås även från samma plan i den sammanbyggda ögon- och öronklinikens ursprungliga byggnad. Planlösningen är utformad med en centralt placerad korridor med rum på vardera sida, antingen med fönster åt sydost eller nordväst. En mindre korridor försedd med trappa, placerad i slutet av huvudkorridoren leder upp till intilliggande byggnadskropp; det tidigare bostadshuset för sköterskor.

Plan 1. Relationshandling från 2010.

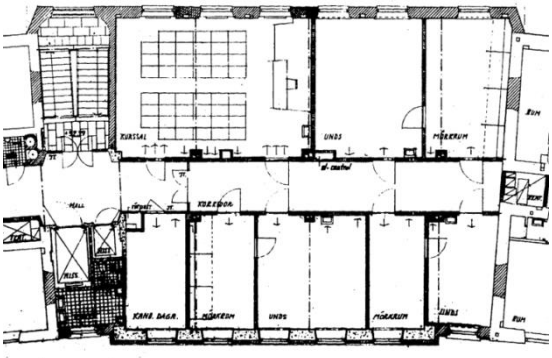

Ursprunglig planlösning från 1955.

Vid renoveringen och ombyggnaden 1983 genomfördes inga större förändringar av planlösningen förutom att ett av rummen delades av för att skapa länken in till det tidigare bostadshuset för sköterskor.

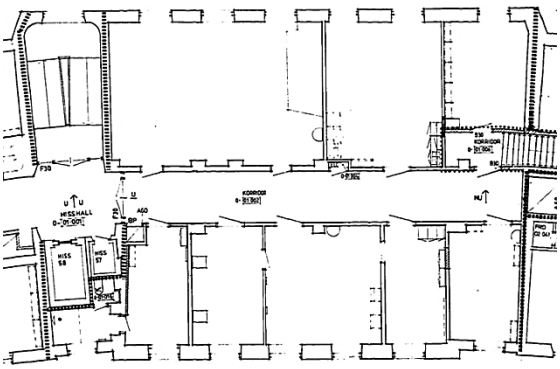

Förändringsritning från 1983.

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 01.001-01.012

Rum 01.001-01.012 utgörs av en korridor med rum på vardera sida. Rummen är fördelade på en större föreläsningssal samt mindre väntrum, undersökningsrum etc.

Planet har i det närmaste originalplanlösning och delvis bevarade ursprungliga material och detaljer.

Plan 01. Originalväggar är gråmarkerade.

Original/äldre
Rumsindelning
Slät låg sockel
Dörrar
Fönster och fönsterbänkar
Träpanel i föreläsningssal

Rum 01.002. Korridor med ursprunglig planlösning. Släta socklar, dörrar och foder är original.

Rum 01.003. Föreläsningssal. Rumsindelning, träpanel, parkettgolv, fönster och fönsterbänkar är original.

Rum 01.003. Detalj av väggpanel – original.

Rum 01.003. Detalj av parkett – original.

Rum 01.009. Undersökningsrum. Rumsindelning, sockel, fönster och fönsterbänkar är original.

Pivåhängt fönster och grå kalkstensbänk – original.

Inåtgående treluftsfönster och fönsterbänk i grå kalksten – original.

Plan 02

Inledning

Plan 2 nås från trapphuset, via någon av de två hissarna eller trappan. Den nås även från samma plan i den sammanbyggda ögon- och öronklinikens ursprungliga byggnad. Planlösningen utgår ifrån en centralt placerad korridor som leder vidare till rummen på vardera sida, antingen med fönster åt sydöst eller åt nordväst.

Plan 2. Relationshandling från 2010.

Ursprunglig planlösning från 1955.

Vid renoveringen och ombyggnaden 1983 genomfördes mindre förändringar av planlösningen. Rumsfördelningen för planets badrum och WC gjordes om men fortsatte att ha samma funktion. Men under senare tid har de övergått till att ha funktionen som förråd.

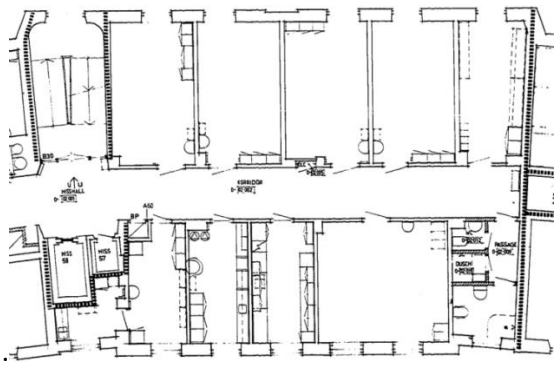

Förändringsritning från 1983.

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 02.001-02.016

Rum 02.001-02.016 utgörs av en korridor med rum på vardera sida. Planlösningen utgörs av mindre rum med varsitt fönster samt ett större rum med två fönster.

Planet har i det närmaste originalplanlösning och delvis bevarade ursprungliga material och detaljer.

Plan 02. Originalväggar är gråmarkerade.

Original/äldre
Rumsindelning
Slät låg sockel
Dörrar
Fönster och fönsterbänkar

Rum 02.002. Korridor med ursprunglig planlösning. Släta socklar, dörrar och foder är original.

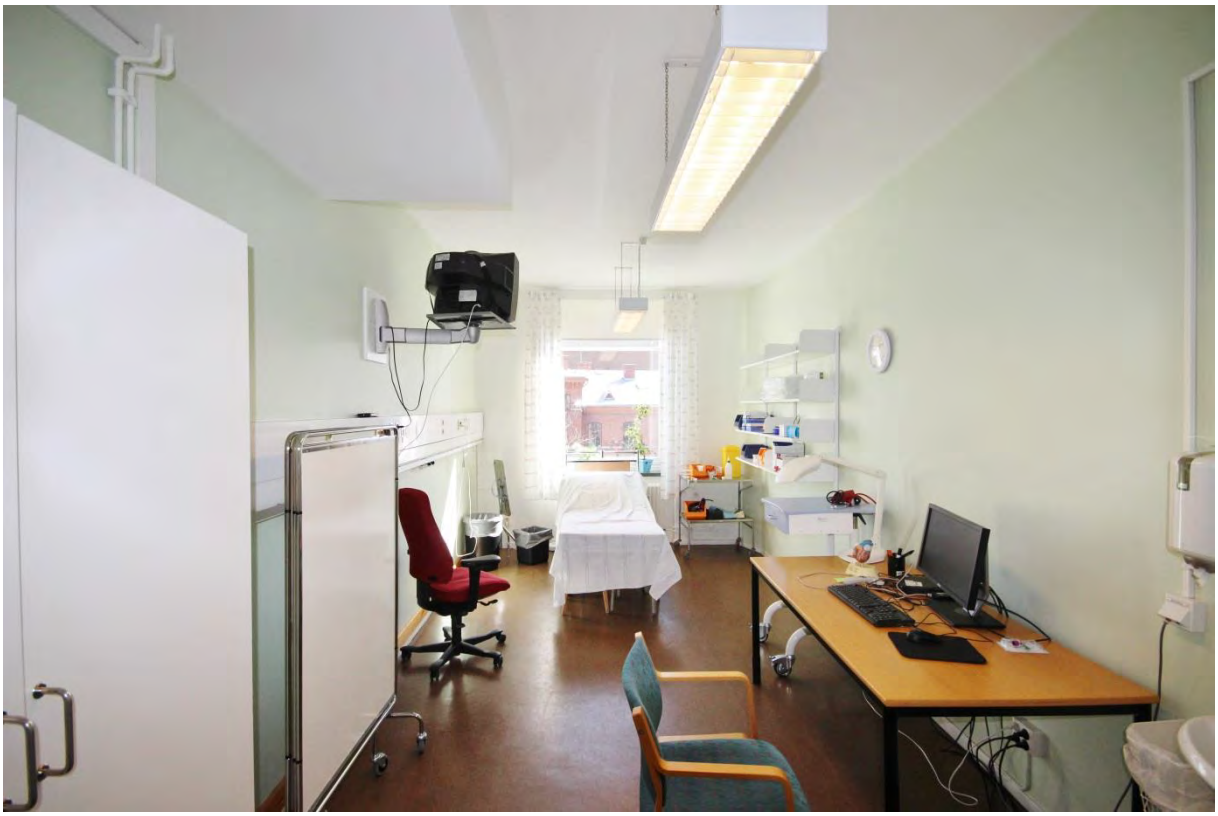

Rum 02.008. Undersökningsrum. Rumsindelning, sockel, fönster och fönsterbänk är original.

Rum 02.013. Kontor. Rumsindelning, träpanel, parkettgolv, fönster och fönsterbänkar är original.

Plan 03

Inledning

Plan 3 nås från trapphuset, via någon av de två hissarna eller trappan. Den nås även från samma plan i den sammanbyggda ögon- och öronklinikens ursprungliga byggnad. Planlösningen utgår ifrån en centralt placerad korridor som leder vidare till rum på vardera sida, antingen åt sydost eller nordväst. I detta plan leder flera av rummen vidare in till ytterligare rum. En mindre korridor med trappa, placerad i slutet av huvudkorridoren leder upp till det tidigare bostadshuset för sköterskor.

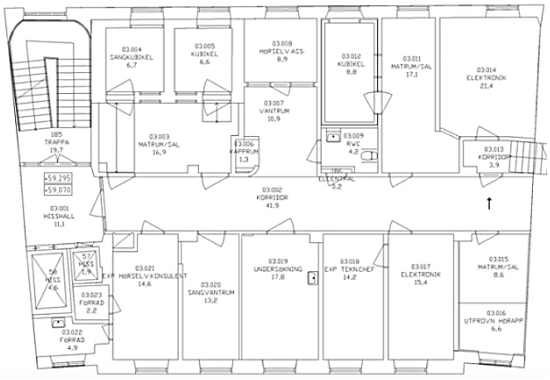

Plan 3. Relationshandling från 2010.

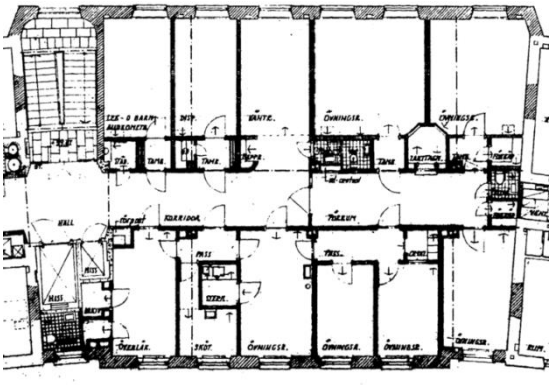

Ursprunglig planlösning från 1955.

Vid renoveringen 1983 genomfördes vissa förändringar av planlösningen. De rum som vetter mot sydost delades av i mindre rum. Toaletten längs bort i korridoren, ett mindre steriliseringsrum samt en mindre, till huvudkorridoren parallellt placerad korridor togs bort. Dessutom anlades länken in till det tidigare bostadshuset för sköterskor.

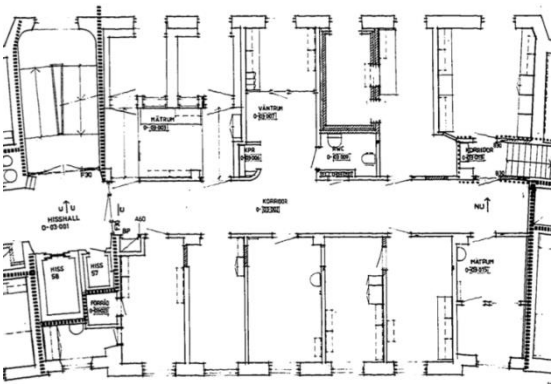

Förändringsritning från 1983.

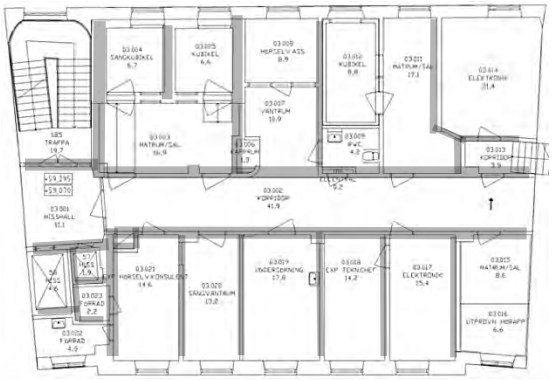

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 03.001-03.021

Rum 03.001-03.021 utgörs av en korridor med rum på vardera sida. Mot söder är rummen avdelade i mindre utrymmen och mot norr är rummen likartade med varsitt fönster.

Planlösningen är delvis förändrad och det finns delvis bevarade ursprungliga material och detaljer.

Plan 03. Originalväggar är gråmarkerade.

Original/äldre
Rumsindelning
Slät låg sockel
Dörrar
Fönster och fönsterbänkar

Rum 03.002. Korridor med ursprunglig planlösning. Släta socklar, dörrar och foder är original.

Rum 03.017. Kontor. Rumsindelning, sockel, fönster och fönsterbänk är original.

Rum 03.002. Korridor med ursprunglig planlösning. Dörrar, glasparti och tak är sannolikt original.

Plan 04

Inledning

Plan 4 nås från trapphuset, via någon av de två hissarna eller trappan. Den nås även från samma plan i den sammanbyggda ögon- och öronklinikens ursprungliga byggnad. Planlösningen utgår även här ifrån den centralt placerad korridoren men som i detta plan gör ett avsteg åt sidan för att ge plats åt den stora laborationssalen med fönster åt nordväst. Korridoren leder sedan vidare in till ytterligare rum åt sydöst samt upp till det tidigare bostadshuset för sköterskor.

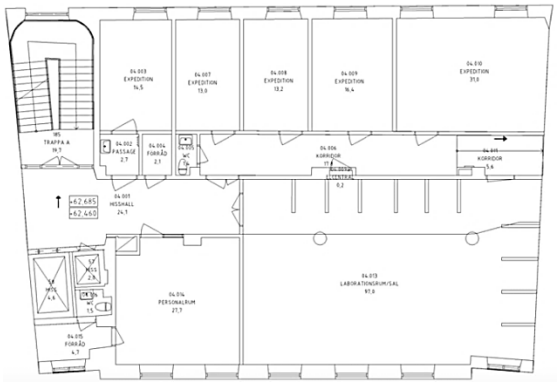

Plan 4. Relationshandling från 2010.

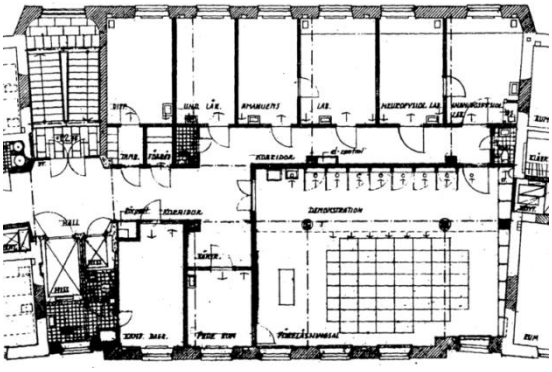

Ursprunglig planlösning från 1955.

1983 genomfördes mindre förändringar av planlösningen. Tre innerväggar revs och en WC togs bort till förmån för länken in till tidigare byggnaden för sköterskor. Utöver detta byttes demonstrationsbåsen i laborationssalen ut.

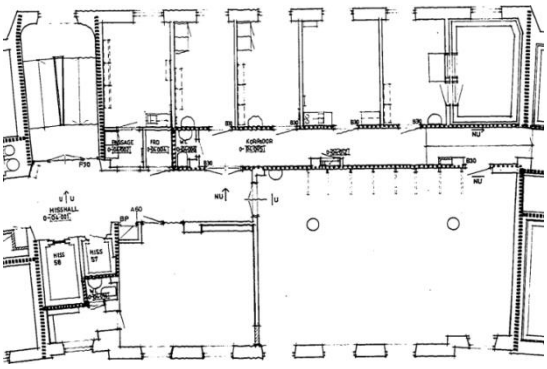

Förändringsritning från 1983.

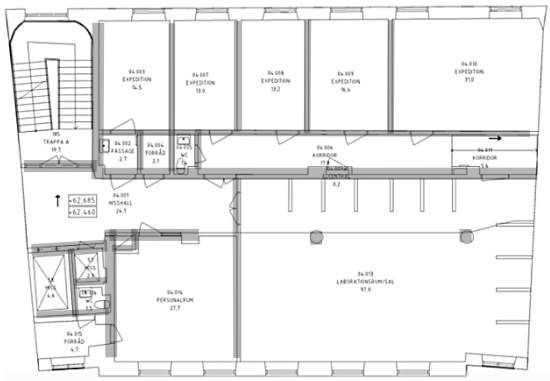

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 04.001-04.014

Rum 04.001-04.014 utgörs av en korridor med rum på vardera sida. Planet domineras av en stor föreläsningssal och intill denna finns en sekundär korridor med rum mot söder-

Planlösningen i det närmaste original och det finns delvis bevarade ursprungliga material och detaljer.

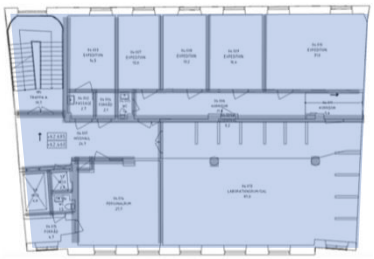

Plan 04. Originalväggar är gråmarkerade.

Original/äldre
Rumsindelning
Slät låg sockel
Dörrar
Fönster och fönsterbänkar

Rum 04.013. Föreläsningssal. Planlösning, parkettgolv, fönster och fönsterbänkar är original.

Rum 04.007. Personalrum. Rumsindelning, sockel, fönster och fönsterbänk är original.

Rum 04.006. Korridor med ursprunglig planlösning. Dörrar, socklar och foder är original. Korridoren är sammanlänkad med intilliggande byggnad, 5101, genom en ramp.

Plan 05

Inledning

Plan 5 nås från trapphuset, via någon av de två hissarna eller trappan. Den nås även från samma plan i den sammanbyggda ögon- och öronklinikens ursprungliga byggnad. Planlösningen utgår även här ifrån den centralt placerade korridoren som leder vidare in till rum på vardera sida. En mindre korridor, placerad parallellt med huvudkorridoren i drygt halva byggnadslängden leder vidare in till ytterligare rum som vetter mot nordväst samt upp till det tidigare bostadshuset för sköterskor.

Plan 5. Relationshandling från 2010.

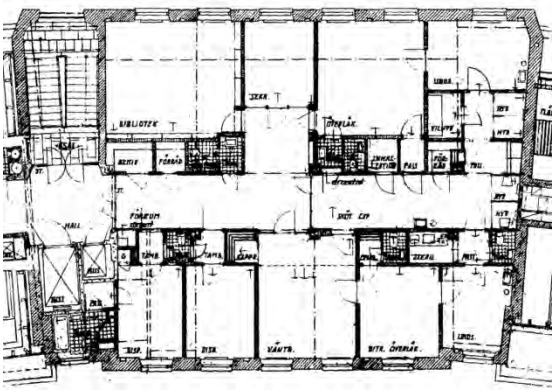

Ursprunglig planlösning från 1955.

Planet har i huvudsak bibehållit sin ursprungliga planlösning. Den förändring som genomfördes vid renoveringen och ombyggnaden 1983 var att den mindre, parallella korridoren som nu leder in i den intilliggande byggnaden tillkom på den plats som tidigare utgjordes av en mindre del av väntrummet, två WC samt ett mindre pentry.

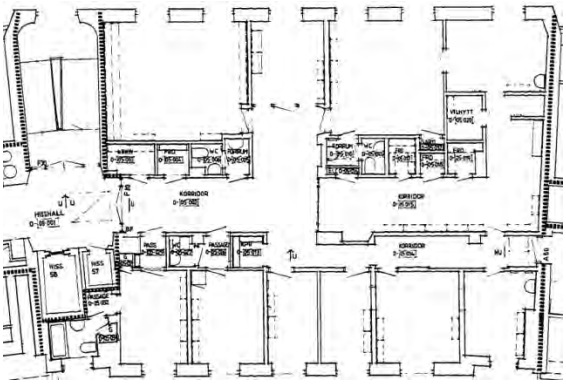

Förändringsritning från 1983.

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 05.001-05.030

Rum 05.001-05.030 utgörs av en korridor med rum på vardera sida. Närmast korridoren finns mindre utrymmen för förråd och wc. Mot söder ligger två större och två mindre rum. Mot norr finns en sekundär korridor och rum med likartad storlek med varsitt fönster.

Planlösningen i det närmaste original och det finns delvis bevarade ursprungliga material och detaljer.

Plan 05. Originalväggar är gråmarkerade.

<u>Original/äldre</u>
Rumsindelning
Slät låg sockel
Dörrar
Fönster och fönsterbänkar

Rum 05.001. Hisshall. Planlösning, glasparti och tak är original.

Rum 05.002. Korridor. Rumsindelning, sockel och dörrar är original.

Rum 05.009. Kontor. Rumsindelning, socklar, fönster och fönsterbänkar är original.

Plan 06

Inledning

Plan 6 nås enbart från trapphuset, via trappan. Planlösningen utgår även i denna våning från den centralt placerad korridoren som leder vidare in till rum på vardera sida. I detta plan finns ingen länk in till tidigare byggnaden för sköterskor och planets sydöstra del tas upp av en längsgående balkong.

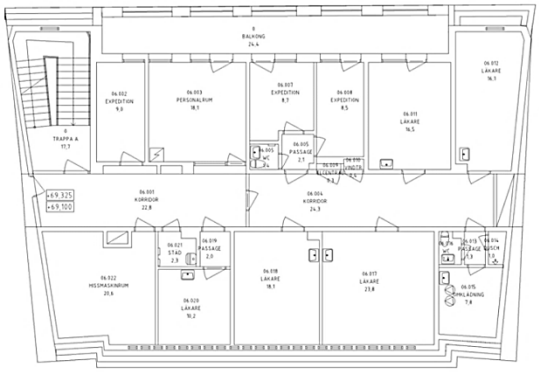

Plan 6. Relationshandling från 2010.

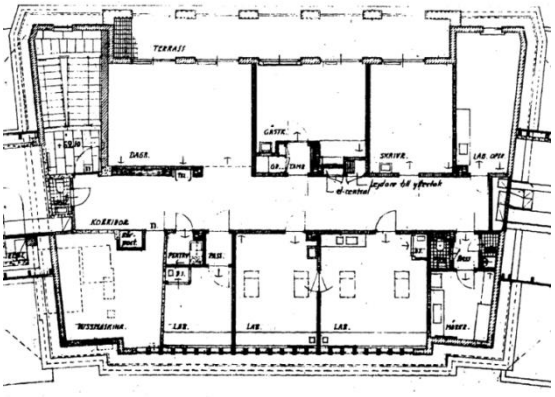

Ursprunglig planlösning från 1955.

Under renoveringen och ombyggnaden 1983 delades två av rummen som vetter ut mot balkongen. I övrigt är planlösningen densamma som vid byggnadens uppförande.

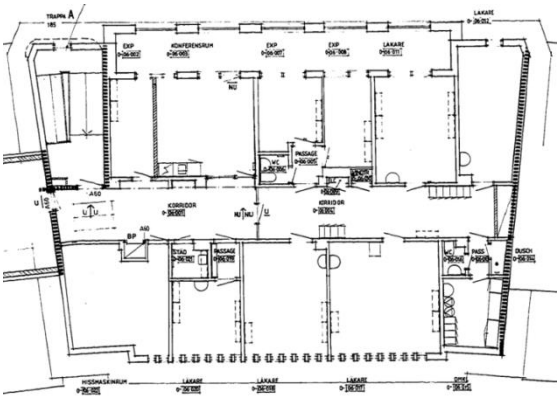

Förändringsritning från 1983.

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 06.001-06.022

Rum 06.001-06.022utgörs av en korridor med rum på vardera sida. Närmast korridoren finns mindre utrymmen för förråd och wc. Övriga rum har relativt jämn rumsstorlek med ett eller två fönster per rum.

Planlösningen i det närmaste original och det finns delvis bevarade ursprungliga material och detaljer.

Plan 06. Originalväggar är gråmarkerade.

<u>Original/äldre</u>
Rumsindelning
låg sockel
Dörrar
Fönster och fönsterbänkar

Slät

Rum 06.001. Korridor. Planlösning, dörrar och tak är original.

Rum 06.011. Kontor. Rumsindelning, sockel och fönster är original.

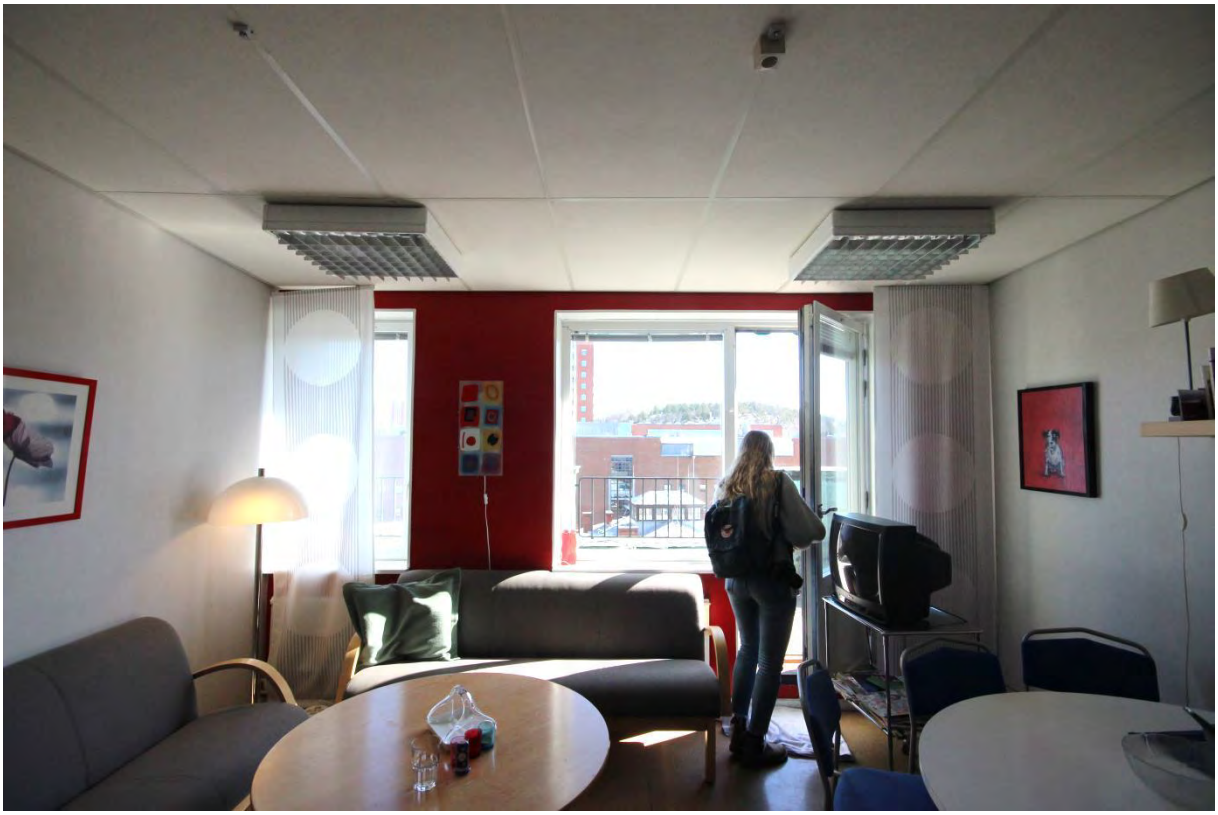

Rum 06.003. Personalrum. Rumsindelning, socklar, fönster och fönsterbänkar är original. Fönsterdörren leder till en terrass.

Översiktlig teknisk status

Följande bedömning är översiktlig och bygger på observationer som gjorts i samband med fotodokumentation av exteriör och interiör. Redovisningen av skadorna nedan skall ses som exempel på skador som påträffats och inte som någon fullständig skadeinventering.

Stomme

Inga skador har observerats som kan tyda på rörelser i stommen, typ sättningssprickor eller liknande.

Exteriör

I samband med i dokumentationen av exteriören konstaterades att det finns problem med läckage i anslutning till takfoten, både vid den norra och södra fasaden.

Nedan listas exempel på observerade skador.

Saltutfällningar som indikerar problem med fukt i murverket till följd av otätt tak och/eller bristande avvattning.

Interiör

Interiören har renoverats i olika skeden och skicket är varierande genom våningsplanen. Men överlag är snickerierna slitna och i behov av ommålning. Mattor är delvis slitna och behöver sannolikt bytas. Väggar behöver målas om i delar av byggnaden. Huvudtrapphuset har enstaka skador i kakelbröstningen och är även i behov av ommålning.

Några enstaka fuktgenomslag har påträffats i ytterväggar, sannolikt i lägen där fogsystemet är bristfälligt, och behöver åtgärdas med utvändiga underhållsåtgärder.

Nedan listas exempel på skador som observerats i samband med fotodokumentationen av interiören. Installationerna är inte bedömda.

Putsskador i anslutning till tak mot norr.

Kulturhistorisk värdering

Området

Området kring Medicinareberget och nuvarande Sahlgrenska har sedan 1880-talet byggts ut och anpassats efter skiftande behov. Stråket utmed Per Dubbsgatan präglas i hög grad av de stora friliggande institutioner som etablerades här under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Sahlgrenska sjukhusområde har en mer sammansatt karaktär som utgår ifrån den första sjukhusanläggningens huvudstråk, men där nya byggnader har adderats efter hand och idag utgör en tät struktur med många förbindelsepunkter byggnaderna emellan.

Den successiva utbyggnaden har resulterat i en sammansatt byggnadsmiljö med representanter från olika skeden i sjukhusområdets utveckling. De äldre byggnaderna är välbevarade och de flesta används fortfarande för sjukvård av olika slag.

Byggnaderna representerar synen på god vård under olika tider och speglar samtidigt välfärdssamhällets framväxt där sjukvården byggts ut och utvecklats från filantropiskt finansierade satsningar till allmän sjukvård som en rättighet för alla. Sammantaget ger området, som kulturmiljö betraktat, en bild av sjukvårdens framväxt och de stora materiella och mänskliga insatser som gjorts på det medicinska fältet under de senaste 125 åren.

Ögon- och öronkliniken samt bostadshus för sköterskor (5102, 5101)

Kulturhistoriskt sammanhang

1933 fattades beslut om ett omfattande utbyggnadsprogram av Sahlgrenska sjukhuset för att lösa det lokalbehov som funnits sedan åtminstone två decennier tillbaka. 1935-1940 uppfördes omkring två byggnader per år, både för vård och personalbostäder.

1930-talets utbyggnad medförde en tydligare uppdelning mellan de olika funktionerna på sjukhuset. Klinikerna fördelades på separata byggnader och bostäder inrymdes inte som då sjukhuset anlades, i anslutning till vårdlokaler, utan även dessa uppfördes som separata enheter. Byggnaderna utmärkte sig också genom en ökad byggnadshöjd om 4-6 våningar mot den ursprungliga anläggningens tvåvåningshus.

Ögon- och öronkliniken placerades i anslutning till den etablerade huvudentrén och utgjorde, tillsammans med det två år senare uppförda bostadshuset, sjukhusområdets nya entré med reception och grind.

Byggnad och arkitektur

Ögon- och öronkliniken och bostadshuset för sköterskor utformades för att bilda en ny entré till området och leda besökare in till den befintliga huvudentrén i Per Dubbshuset. Byggnadskropparna vinklades för att förstärka den öppna plats som redan var etablerad i anslutning till huvudentrén, och med dessa två tillskott bildades ett slutet rum av mer stadsmässig karaktär.

Ögon och öronkliniken uppfördes med höga ambitioner både avseende gestaltning och material. Den höga materialkvaliteten speglar de två äldre byggnaderna på andra sidan Per Dubbsgatan,

vanföranstalten och ortopediska kliniken, ritade av samma arkitekt. Ögon- och öronkliniken är utformad i en lätt klassicistisk stil med influenser från funktionalism och med en material- och detaljhantering i hög grad bibehållen sedan 1900-talets första decennier. Exteriören präglas av de murade ytterväggarna, med rustikt fasadtegel i olika nyanser, där hantverksskickligheten utgör en väsentlig del av det arkitektoniska uttrycket. Exteriören är delvis mycket välbevarad, inte minst på grund av den höga kvaliteten på material och utförande.

Interiören har en rationell utformning med korridorsstruktur, vård- och mottagningsrum med breda dörrar, släta snickerier och generösa ljusinsläpp. Byggnaden som har huserat vårdverksamhet i åttio år har en relativt välbevarad exteriör och en välbevarad interiör avseende planlösning och struktur. Även detaljer som dörrar och snickerier finns delvis bevarade.

Bostadshuset för sköterskor är även denna en byggnad som influerats av funktionalismens intåg men som i hög grad präglas av ett kvardröjande förhållningssätt från seklets början som värdesatte de äkta materialen. I likhet med öron- och ögonkliniken har bostadshusets fasader hantverksmässiga kvaliteter och präglas av nyanserna i det rustika teglet. Här har dock arkitekten drivit funktionalismens ideal ytterligare ett steg och infört tidstypiska perspektivfönster och tvåluftsfönster utan spröjs. De rundade balkongerna är också formmässigt hemmahörande i funktionalismen.

Interiören är en spegel av levnadsvillkoren för 1940-talets sjuksköterskor som förväntades bo på sjukhusområdet och vara ogifta. Byggnaden innehöll 73 enkelrum med tambur, garderob och tvättställ. På varje våningsplan, utom de översta, fanns 17 sjuksköterskerum samt ett badrum och ett kök. Därutöver fanns tre tvårummare för föreståndarinnor och två stora lägenheter på de översta våningsplanen, den ena för sjukhusets syssloman, och den andra för kvinnoklinikens överläkare. Bostadshusets interiör ger möjlighet till inblick i en historisk social ordning där sjuksköterskeyrket ansågs vara ett kall och ett livsval som inte gärna kombinerades med familjebildning. Det ger även en tydlig fingervisning om de förmåner som förbehölls läkare med hög position eller sjukhusets ekonomiansvarige, sysslomannen. Interiören är förändrad och ombyggd för kontor och vårdverksamhet i senare tid men har delvis bibehållen originalplanlösning samt detaljer som dörrar och fönster.

Entrébyggnaden (5185)

Kulturhistoriskt sammanhang

På 1950-talet behövde ögon- och öronkliniken större lokaler och utrymmet mellan denna och intilliggande byggnad togs i anspråk för en tillbyggnad. Platsen hade då en funktion som entré till området och till huvudentrén i administrationsbyggnaden.

Byggnad och arkitektur

Tillbyggnaden placerades i den etablerade axeln med huvudentré och -korridor. Den nya byggnaden ersatte de tidigare portvakts-/receptionsbyggnaderna och gavs därför en utformning som entrébyggnad med genomfart i bottenplanet.

Entrébyggnaden uppfördes med utgångspunkt i intilliggandebyggnadsvolymer men med ytterligare ett våningsplan och ett platt tak, samt framskjutande fasadliv. Byggnaden utformades med

utgångspunkt i intilliggande byggnader och uppfördes med samma materialkvaliteter som vad etablerade på platsen vid tiden – natursten, tegel och koppar.

Arkitektoniskt fanns en ambition att låta tillbyggnaden annonsera funktionen entré vilket genomfördes genom att låta den bryta igenom den etablerade takfotshöjden och skjuta ut ifrån de intilliggande byggnadernas fasadliv. Även fasadutformningen gjordes mer distinkt med en tydligt markerad sockelvåning klädd med gnejs och fönsteromfattningar som accentuerade entrébyggnaden i förhållande till de intilliggande byggnaderna.

Sammanfattande värdering

Ögon- och öronkliniken samt bostadshuset för sköterskor har kulturhistoriskt värde som en del av den omfattande utbyggnadssatsning som påbörjades 1933 och som inledde en ny epok i Sahlgrenskas historia, där det alltmer otidsenliga paviljongsjukhuset ersattes av friliggande funktionsseparerade och för sin tid rationella byggnader. Ögon- och öronklinikens interiöra struktur har, med små förändringar, därefter tjänat som vårdlokaler i 80 år.

Bostadshuset är dessutom intressant så det ger en möjlighet till inblick i en tid då vårdpersonal förväntades bo på sjukhusområdet, och sjuksköterskeyrket sågs som ett kall som inte lätt kombinerades med familjebildning.

Tillbyggnaden, genom sin utformning som entrébyggnad, har ett kulturhistoriskt värde i egenskap att den bygger vidare på den etablerade axel som anlades i det ursprungliga paviljongsjukhuset.

De ovanstående byggnaderna har dessutom ett kulturhistoriskt värde som representanter för en generation byggnader uppförda under en tid med en oerhört driven och hantverksskicklig byggnadskultur. Dessa hantverksmässigt uppförda byggnader har genom sin höga kvalitet bibehållits i ett delvis mycket välbevarat skick trots bristande underhåll.

Som bebyggelsemiljö betraktat har samtliga byggnader med platsen framför ett högt kulturhistoriskt värde då den ger möjlighet till inblick i en historisk epok då vårdmiljöer utformades med höga ambitioner även avseende utemiljön, och då parker och grönytor ingick som en del i sjukhusupplevelsen. Sammanfattningsvis är platsen en spegel av sin tid då både vård och boende fanns på sjukhusområdet där människor tillbringade en stor del av sin tid, och att det därmed var viktigt att utforma miljön med kvaliteter utöver de rent funktionsmässiga.

Platsen innanför norra porten är en medvetet gestaltad plats.

Käll- och bildförteckning

Otryckta källor och arkiv

Arkitektregistret Arkitekturmuseum (Ernst Torulf)

Carlotta – databas för museisamlingar (Vanföreanstalten i Helsingborg)
http://carl.kulturen.com/medi/web/object/31752

Helsingborgs stadslexikon (Tegelbruk)
https://stadslexikon.helsingborg.se/tegelbruk-2/

Holme, Lotta, Konsten att göra barn raka. Ortopediskt magasin (1997)
http://www.old.ortopedisktmagasin.se/407/rakabarn/rakabarn.html

Kulturmiljöunderlag Sahlgrenska sjukhuset & Medicinareberget mm, Göteborgs Stadsmuseum Kulturmiljörapport 2013:01

Medicinhistoriska museet i Göteborg
Vogel, Anna, *En återblick på 50-årig verksamhet inom Föreningen för bistånd åt vanföra i Göteborg 1885-1935* (1935)

NE (handikapprörelsen, nationalromantik, polio, stenhuggeri, tuberkulos)

Norrbacka och Eugeniahemmets vänner http://www.norrbacka-eh.se/

Rapport från Riksantikvarieämbetet – Plattform Kulturhistorisk värdering och urval 2015-01-19.

Stadsbyggnadskontoret i Göteborg, arkivet (SBK)
Bygglovshandlingar, Änggården 718:40

Stockholms läns landsting (Rivning av Norrbackainstitutet)
http://www.nyakarolinskasolna.se/sv/Byggprojektet/Bygginformation/Rivning-av-S1-flygeln-Norrbackainstitutet/

Västfastigheter
Ritningar mm för byggnad 5470

Tryckta källor

Ahlberg, Sven Olof, *Bevara betongen* (2012)

Danielsson, Hilmer J. & Jacobsson, Mejse, Byggnadssätt och byggnadskostnader i Stockholm 1883-1939 (1948)

Hjertberg, Per, *Från ”Bracka” till Posthus* (1992)

Holme, Lotta, *Konsten att göra barn raka – Ortopedi och vanförevård i Sverige till 1920* (1996)

Linde Bjur, Gunilla & Engström, Krister, *Arkitekter och fasader Göteborg 1850-1920* (2013)

Lindgren, Jack & Moeschlin, Jan, *Tegel: tillverkning, konstruktion, gestaltning* (1985)

Lönnroth, Gudrun (red.) *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, del I – Ett program för bevarande*, Stadsbyggnadskontoret och Stadsmuseet (1999)

Moderna Göteborg – Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, del III (2015)

Törnqvist, Lars & A:son Palmqvist, Lena (red.), *Svenskt bygge: teknikens förändringar och arbetets villkor vid dagens och gårdagens byggande* (1988)

Vanföreanstalterna och Eugeniahemmet, 1951 års vanförevårdsutredning SOU 1954:28

Fotografier och illustrationer

Källor till äldre fotografier och illustrationer finns angivna i bildtexterna.

Övriga fotografier är tagna av Lindholm Restaurering 2018.

Byggnad 5102 – F d ögon- och öronkliniken

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 00

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

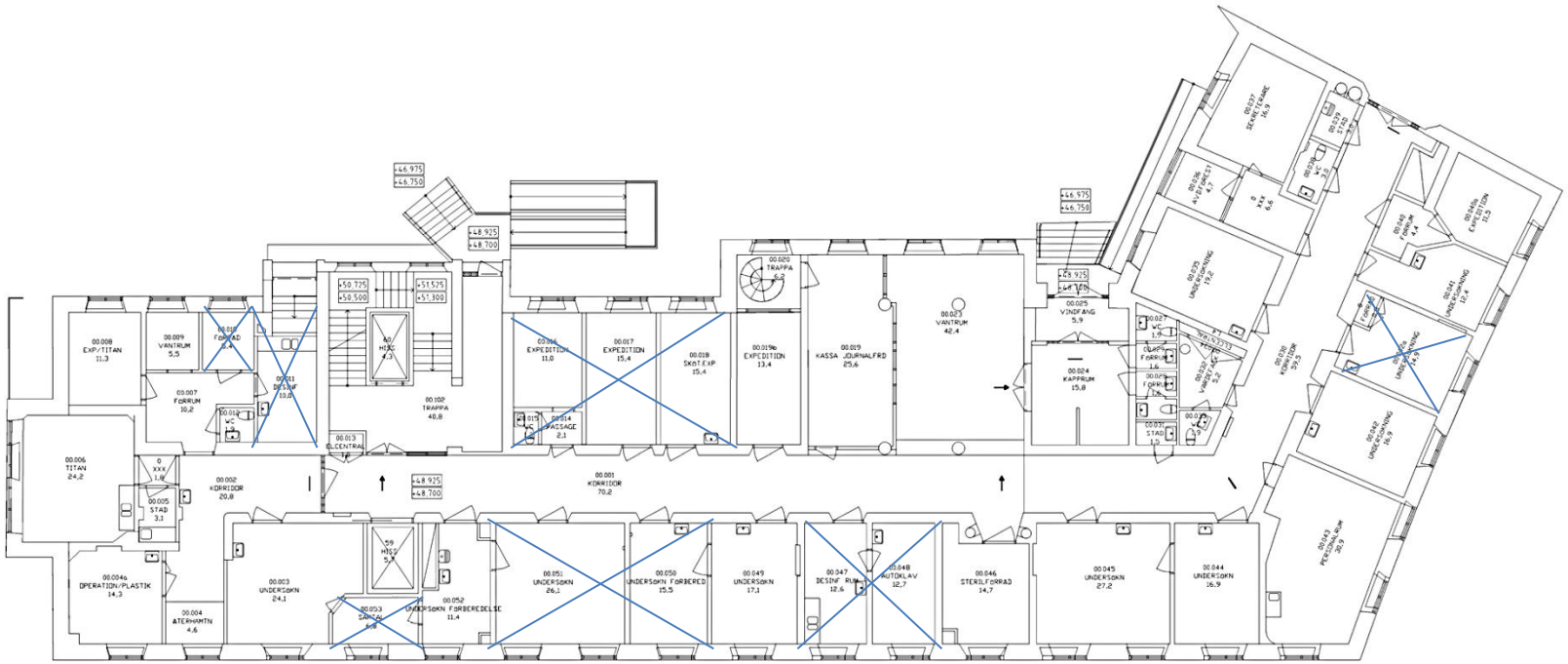

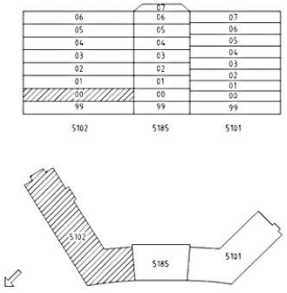

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM
				DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT	FASTIGHET	BYGGNAD	PLAN	DEL
GÖTEBORG	SAHLGRENSKA			
5000	5102	00		

DISC.	KONSULT
A	

UPPDRAG NR	RITAD AV	HANDLÄGGARE

DATUM	ANSVARIG
2010-02-01	

Plan 00

SKALA	NUMMER	BET
A1 = 1:100 A3 = 1:200	5102A-40-1-00	

Byggnad 5102 – F d ögon- och öronkliniken

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 01

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

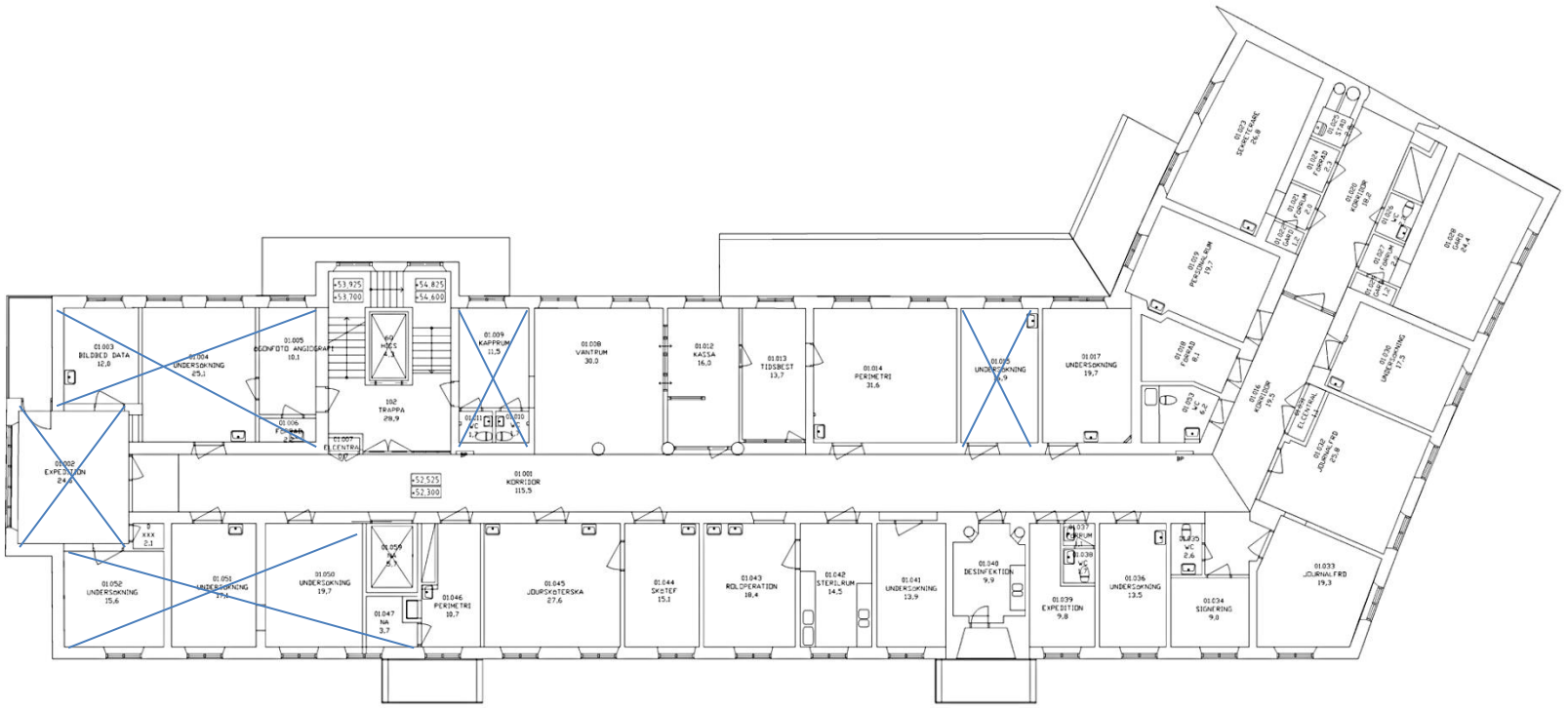

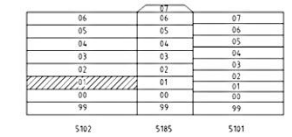

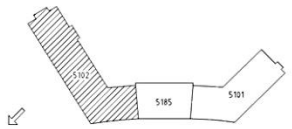

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM
				DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT	FASTIGHET
GÖTEBORG	SAHLGRENSKA

FASTIGHET	BYGGNAD	PLAN	DEL
5000	5102	01	

DISC.	KONSULT
A	

UPPDRAG NR	RITAD AV	HANDLÄGGARE

DATUM	ANSVARIG
2010-02-01	

Plan 01

SKALA	NUMMER	BET
A1 = 1:100 A3 = 1:200	5102A-40-1-01	

Byggnad 5102 – F d ögon- och öronkliniken

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 02

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

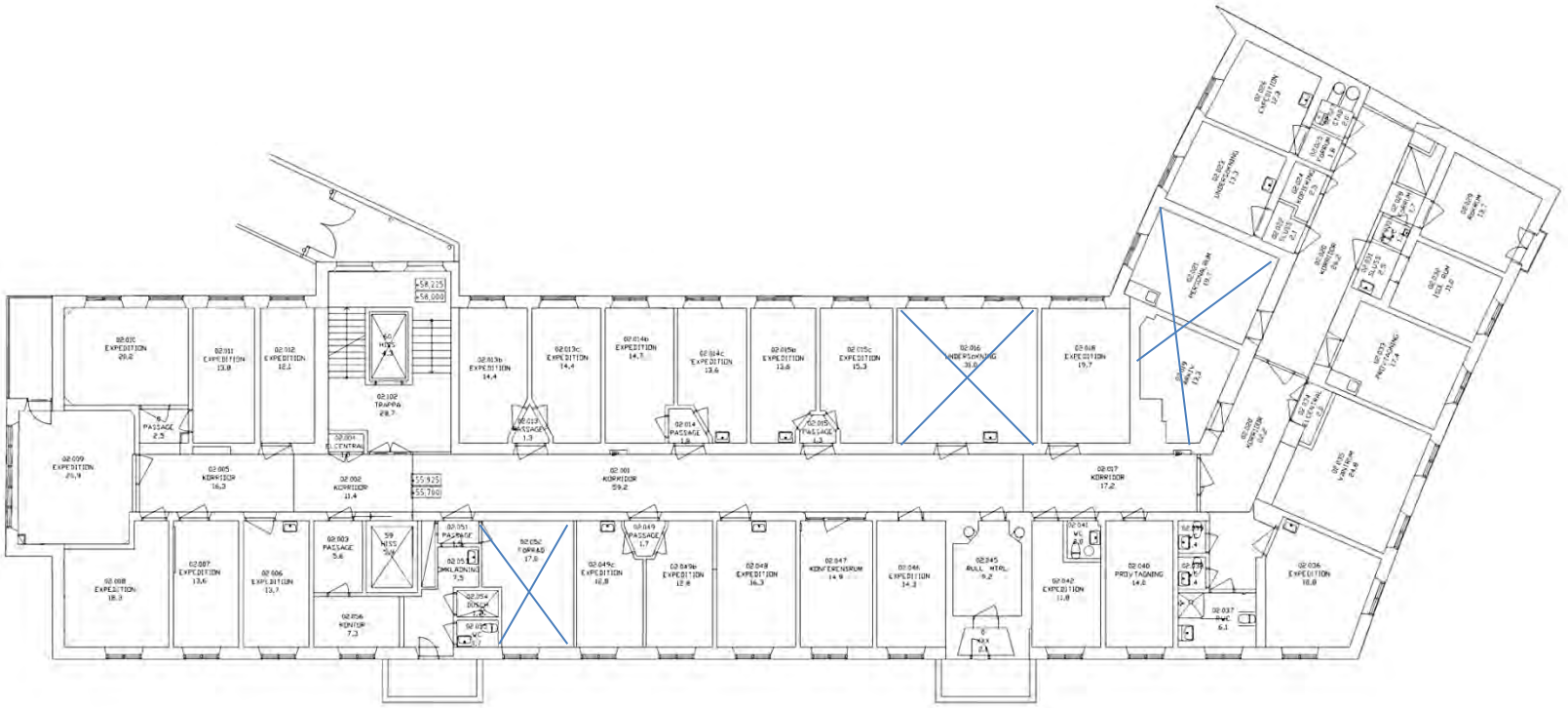

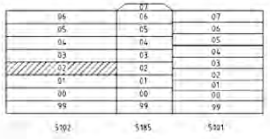

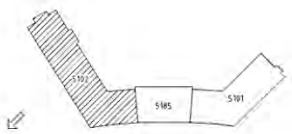

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT: GÖTEBORG | FASTIGHET: SAHLGRENSKA
5000 | 5102 | 02

DISC: A | KONSULT

UPPDRAG NR | RITAD AV | HANDLÄGGARE

DATUM: 2010-02-01 | ANSVARIG

Plan 02

A1: 1:100
A3: 1:200

NUMMER: 5102A-40-1-02

Byggnad 5102 – F d ögon- och öronkliniken

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 03

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

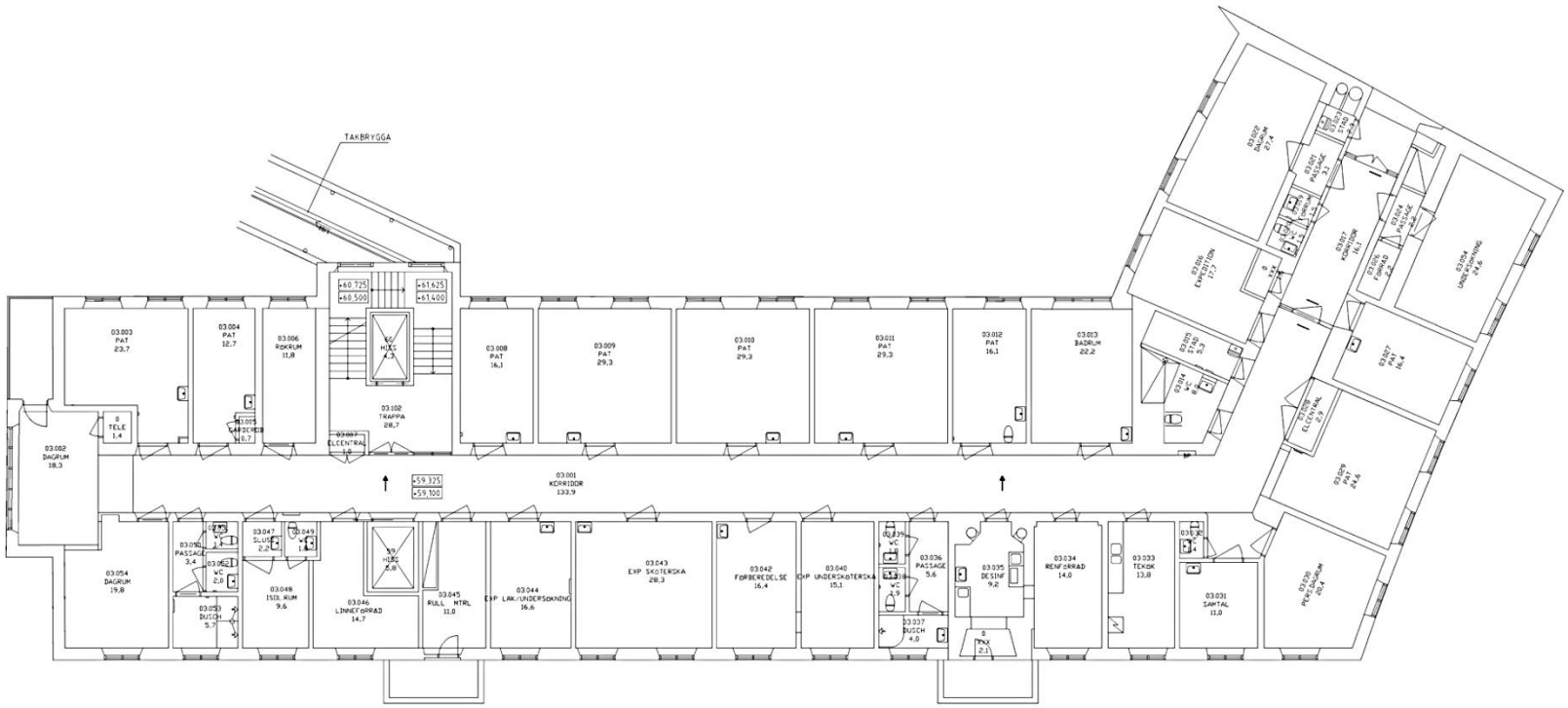

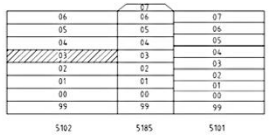

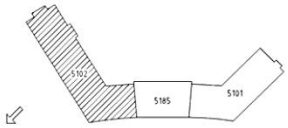

0 5 10 m

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM
				DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT GÖTEBORG | FASTIGHET SAHLGRENSKA
FASTIGHET 5000 | BYGGNAD 5102 | PLAN 03 | DEL

DISC. A | KONSULT

UPPDRAG NR | RITAD AV | HANDLÄGGARE

DATUM 2010-02-01 | ANSVARIG

Plan 03

SKALA A1 = 1:100 A3 = 1:200 | NUMMER 5102A-40-1-03 | BET

Byggnad 5102 – F d ögon- och öronkliniken

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 04

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

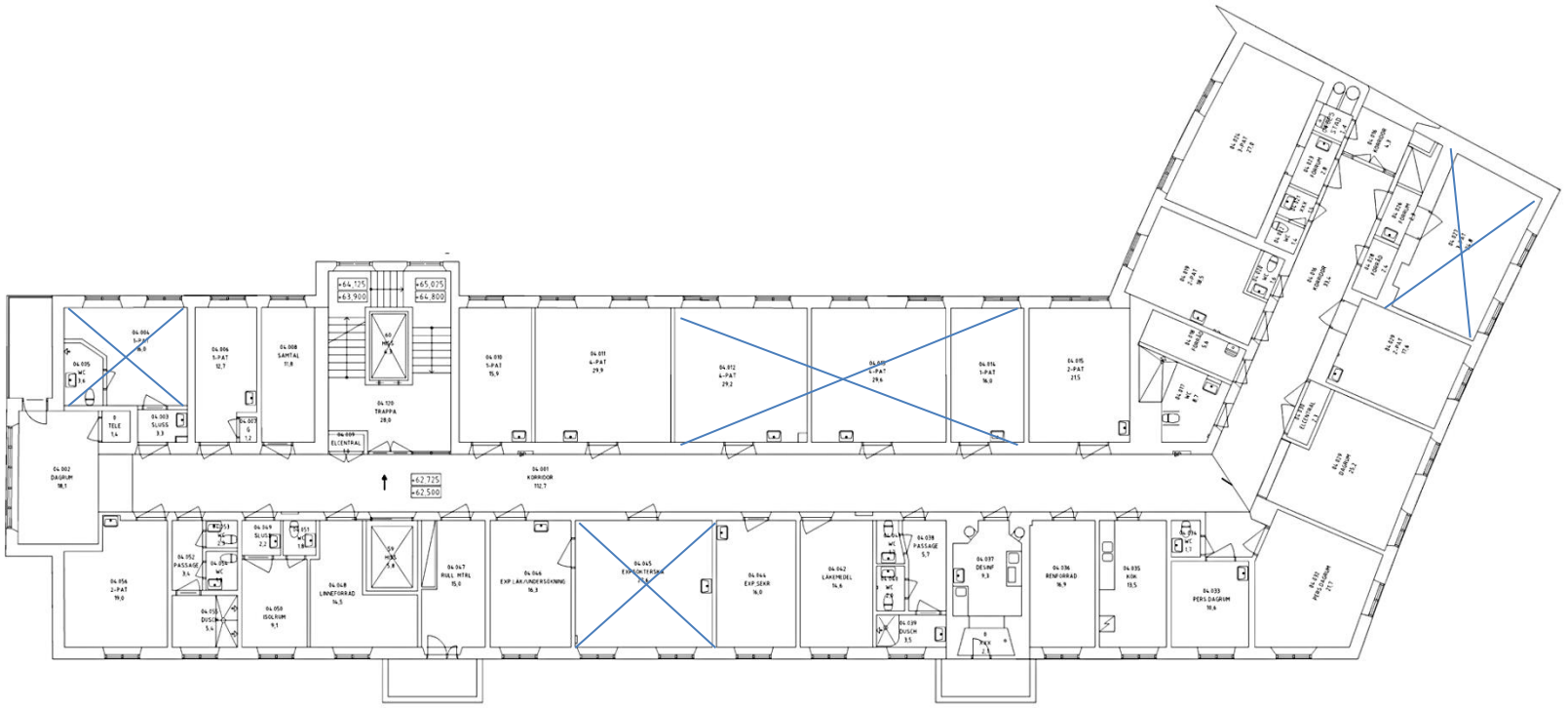

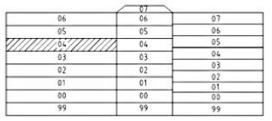

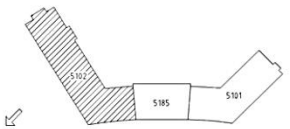

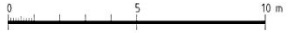

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM
				DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTTASTIGHETER

DISTRIKT	FASTIGHET
GÖTEBORG	SAHLGRENSKA

FASTIGHET	BYGGNAD	PLAN	DEL
5000	5102	04	

DISC.	KONSULT
A	

UPPDRAG NR	RITAD AV	HANDLÄGGARE

DATUM	ANSVARIG
2010-02-01	

Plan 04

SKALA	NUMMER	BET
A1 = 1:100 A3 = 1:200	5102A-40-1-04	

Byggnad 5102 – F d ögon- och öronkliniken

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 05

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

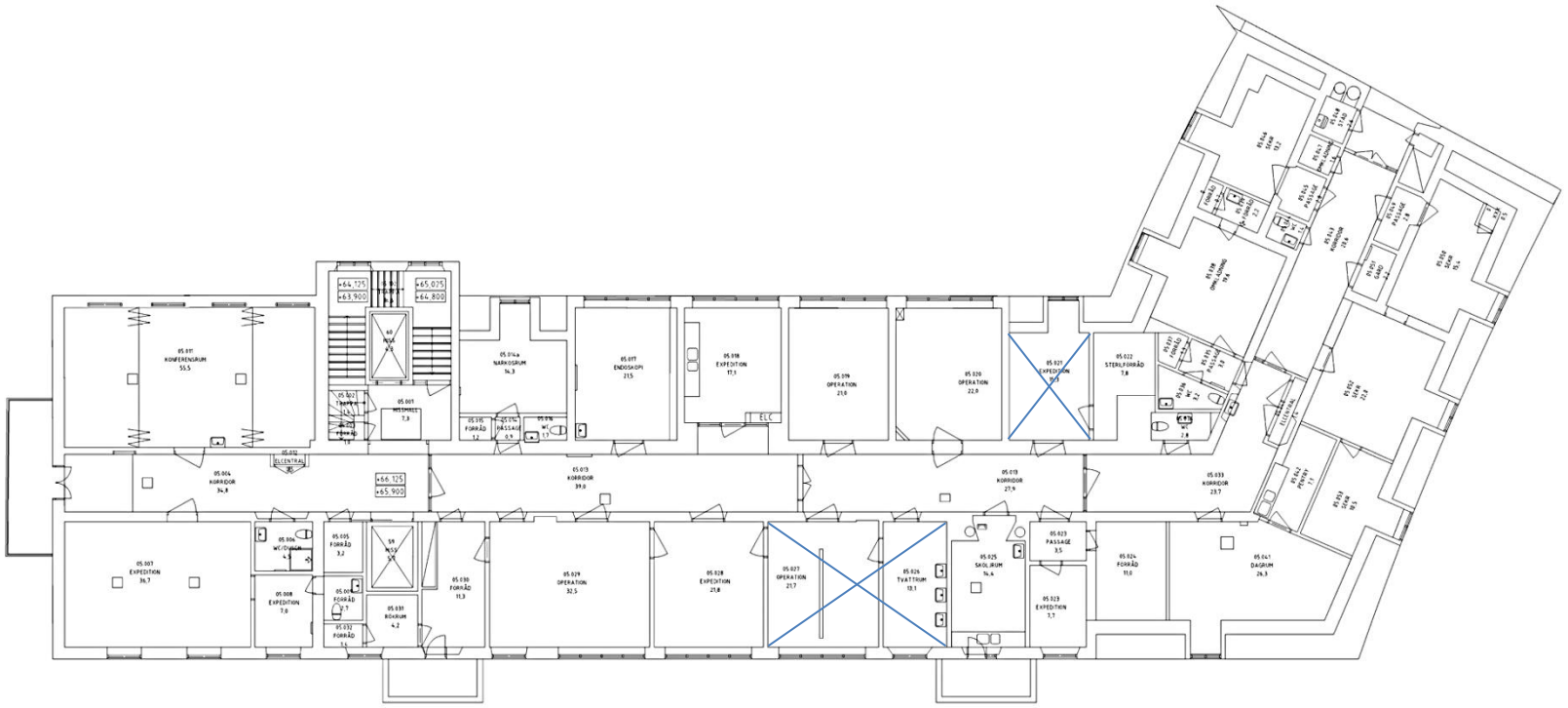

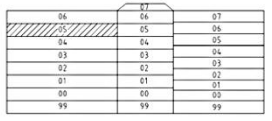

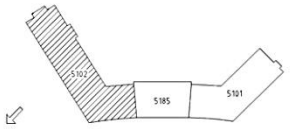

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM
				DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT	FASTIGHET
GÖTEBORG	SAHLGRENSKA

FASTIGHET	BYGGNAD	PLAN	DEL
5000	5102	05	

DISC.	KONSULT
A	

UPPDRAG NR	RITAD AV	HANDLÄGGARE

DATUM	ANSVARIG
2010-02-01	

Plan 05

SKALA	NUMMER	BET
A1 = 1:100 A3 = 1:200	5102A-40-1-05	

Byggnad 5101 – F d bostadshus för sköterskor

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 00

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

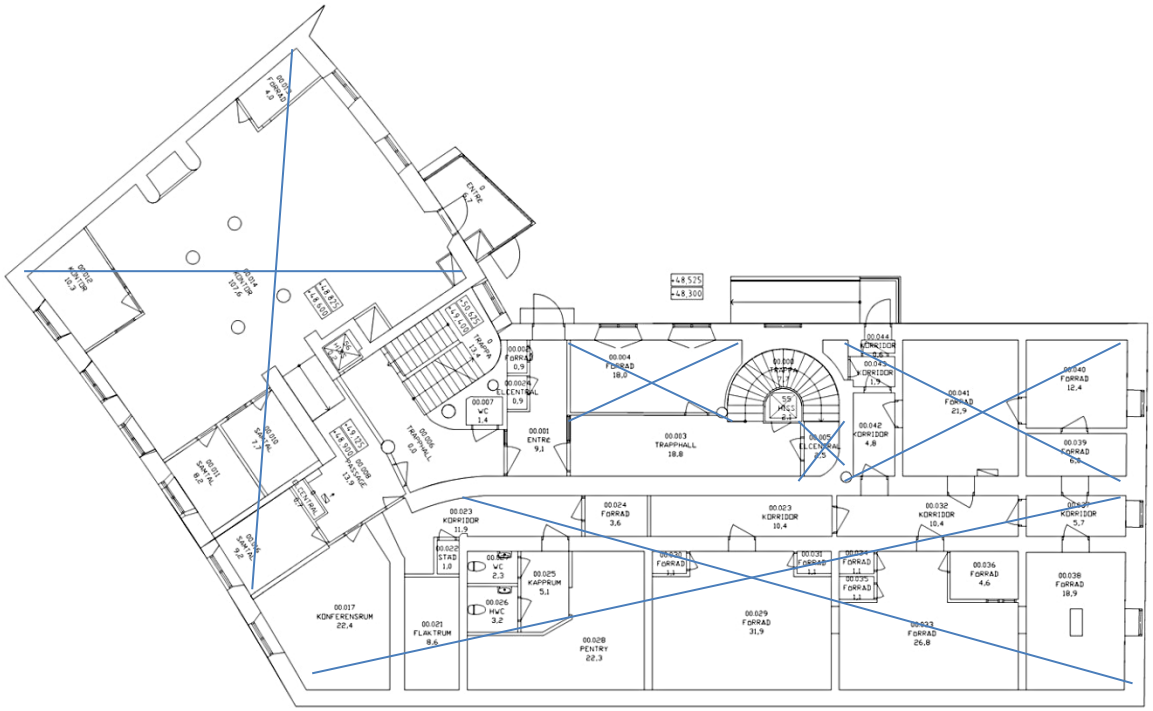

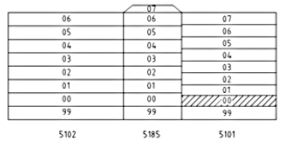

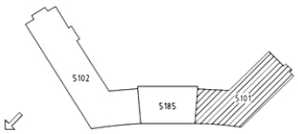

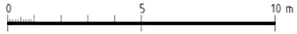

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM
				DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT	FASTIGHETSORT
GÖTEBORG	SAHLGRENSKA

FASTIGHET	BYGGNAD	PLAN	DEL
5000	5101	00	

DISC.	KONSULT
A	

UPPDRAG NR	RITAD AV	HANDLÄGGARE

DATUM	ANSVARIG
2010-02-01	

Plan 00

SKALA	NUMMER	BET
A1 = 1:100 A3 = 1:200	5101A-40-1-00	

Byggnad 5101 – F d bostadshus för sköterskor

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 01

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

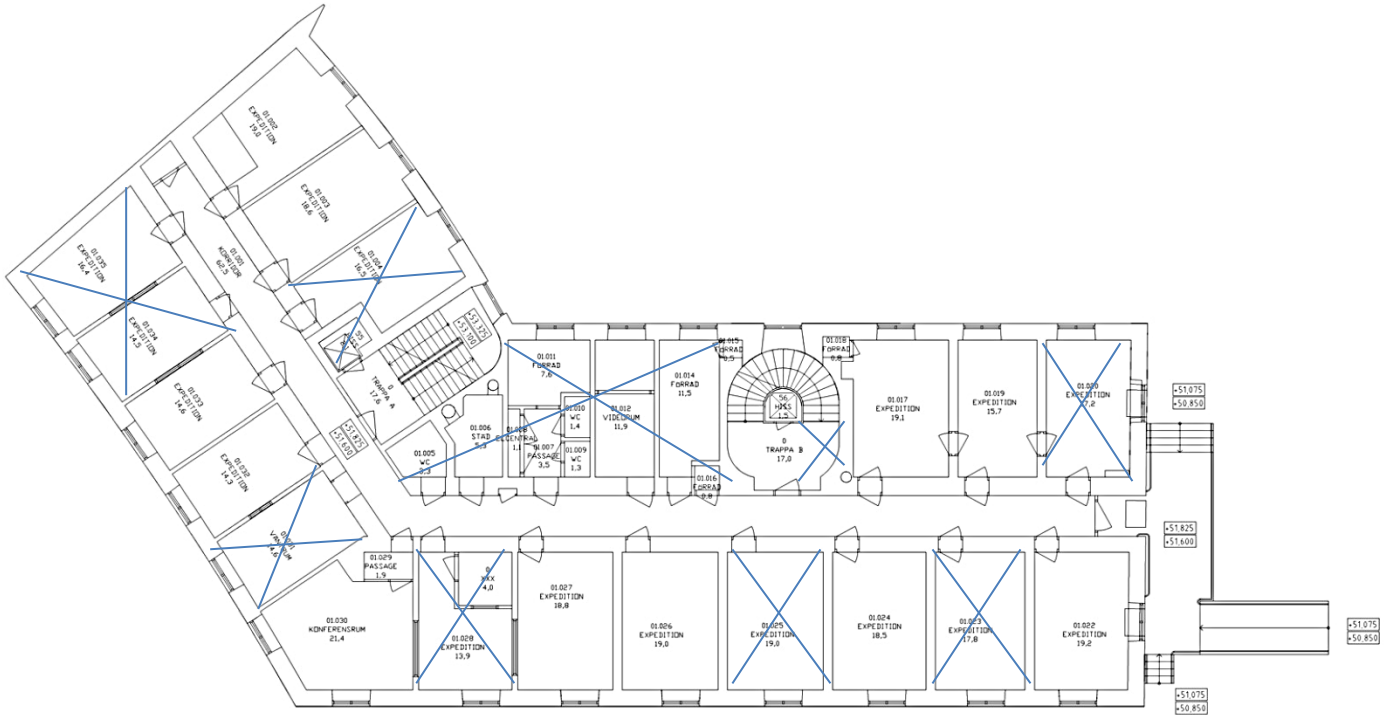

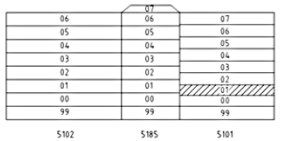

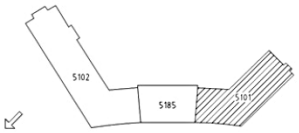

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM
				DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT	FASTIGHET
GÖTEBORG	SAHLGRENSKA

FASTIGHET	BYGGNAD	PLAN	DEL
5000	5101	01	

DISC.	KONSULT
A	

UPPDRAG NR	RITAD AV	HANDLÄGGARE

DATUM	ANSVARIG
2010-02-01	

Plan 01

SKALA	NUMMER	BET
A1 = 1:100 A3 = 1:200	5101A-40-1-01	

Byggnad 5101 – F d bostadshus för sköterskor

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 02

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

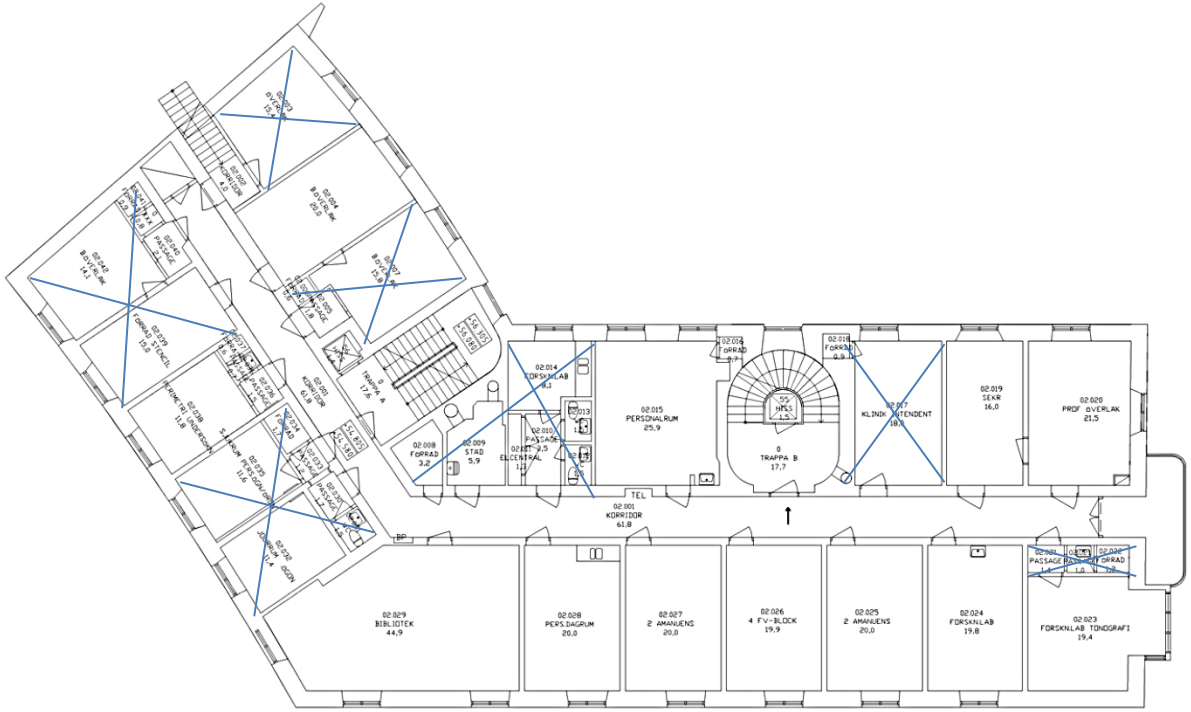

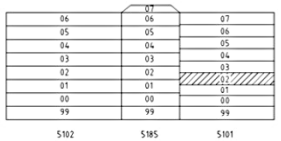

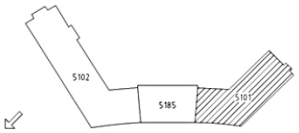

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM
				DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VASTFASTIGHETER

DISTRIKT	FASTIGHET
GÖTEBORG	SAHLGRENSKA

FASTIGHET	REGIONID	PLAN	DEL
5000	5101	02	

DISC.	KONSULT
A	

UPPDRAG NR	RITAD AV	HANDLÄGGARE

DATUM	ANSVARIG
2010-02-01	

Plan 02

SKALA	NUMMER	BET
A1 = 1:100 A3 = 1:200	5101A-40-1-02	

Byggnad 5101 – F d bostadshus för sköterskor

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 03

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

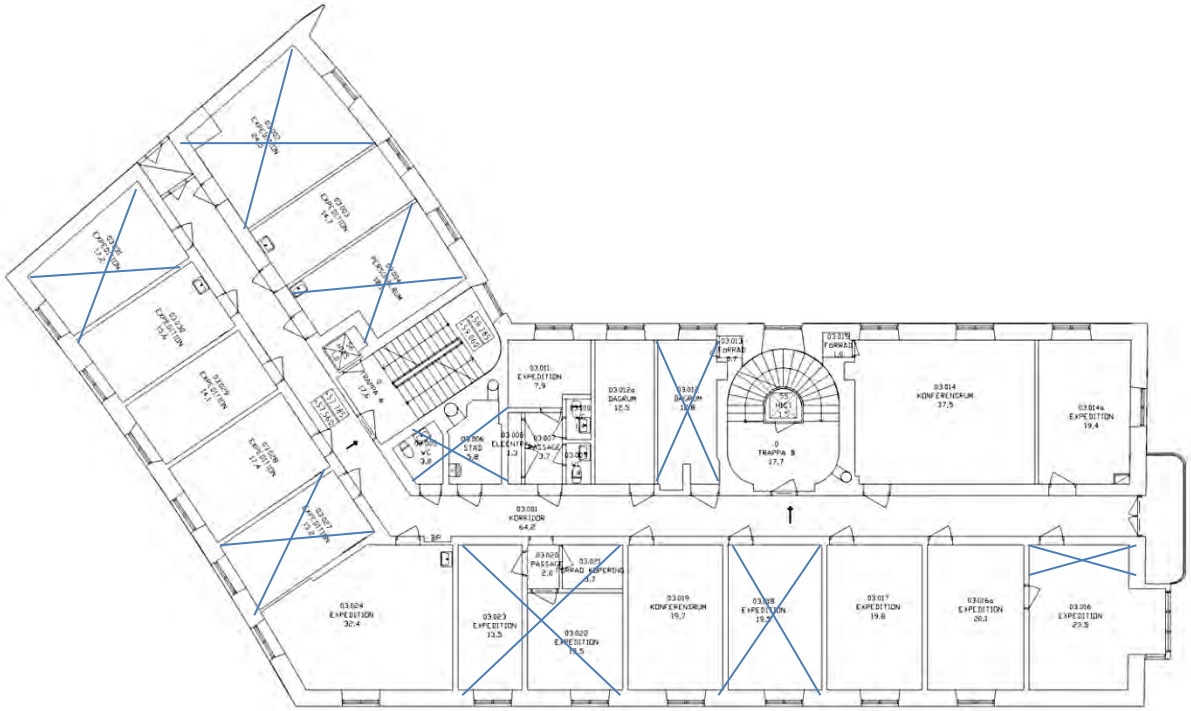

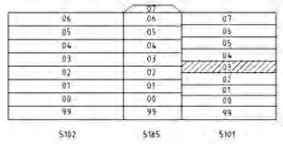

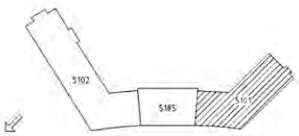

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT GÖTEBORG | FASTBESKR SAHLGRENSKA
FASTIGHET 5000 | BYGGNAD 5101 | PLAN 03 | DEL

DISC. A | KONSULT
UPPDRAG NR | RITAD AV | HANDLÄGGARE
DATUM 2010-02-01 | ANSVARIG
Plan 03
SKALA A1 = 1:100 A3 = 1:200 | NUMMER 5101A-40-1-03 | BET

Byggnad 5101 – F d bostadshus för sköterskor

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 04

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

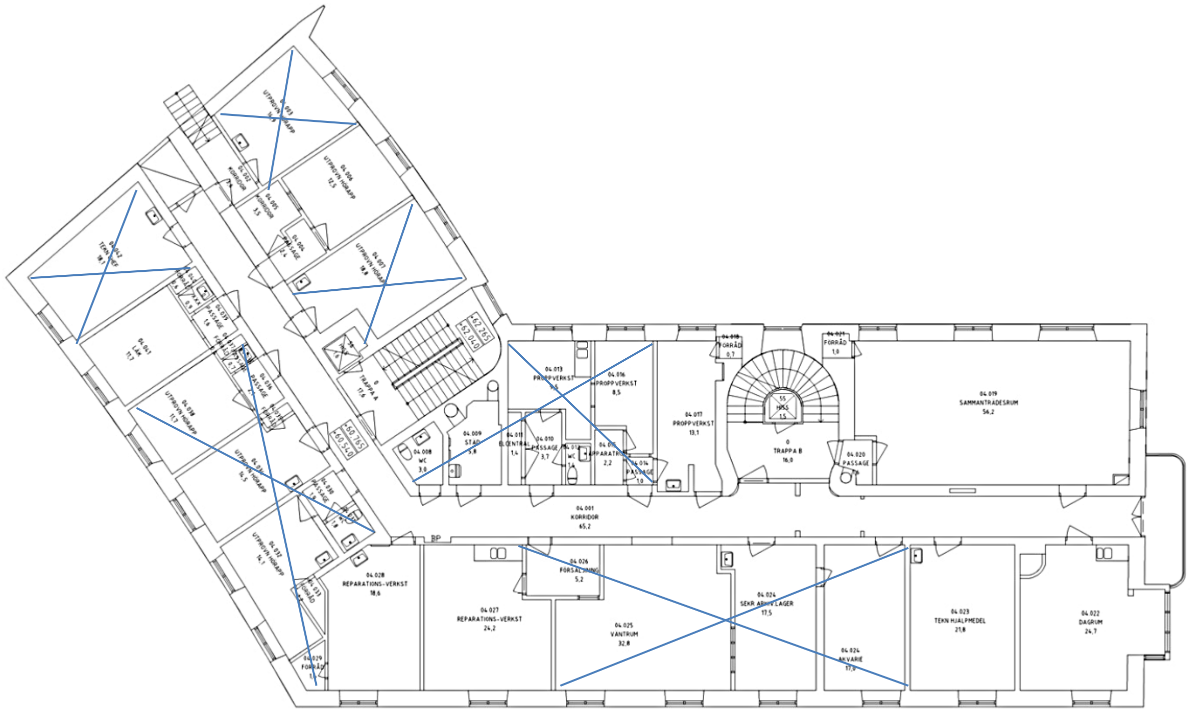

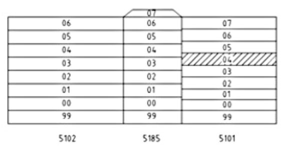

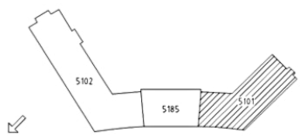

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT GÖTEBORG
FASTBESKR SAHLGRENSKA
FASTIGHET 5000
BYGGNAD 5101
PLAN 04

DISC. A
KONSULT
UPPDRAG NR
RITAD AV
HANDLÄGGARE
DATUM 2010-02-01
ANSVARIG
Plan 04

SKALA A1 = 1:100 A3 = 1:200
NUMMER 5101A-40-1-04
BET

Byggnad 5101 – F d bostadshus för sköterskor

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 05

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

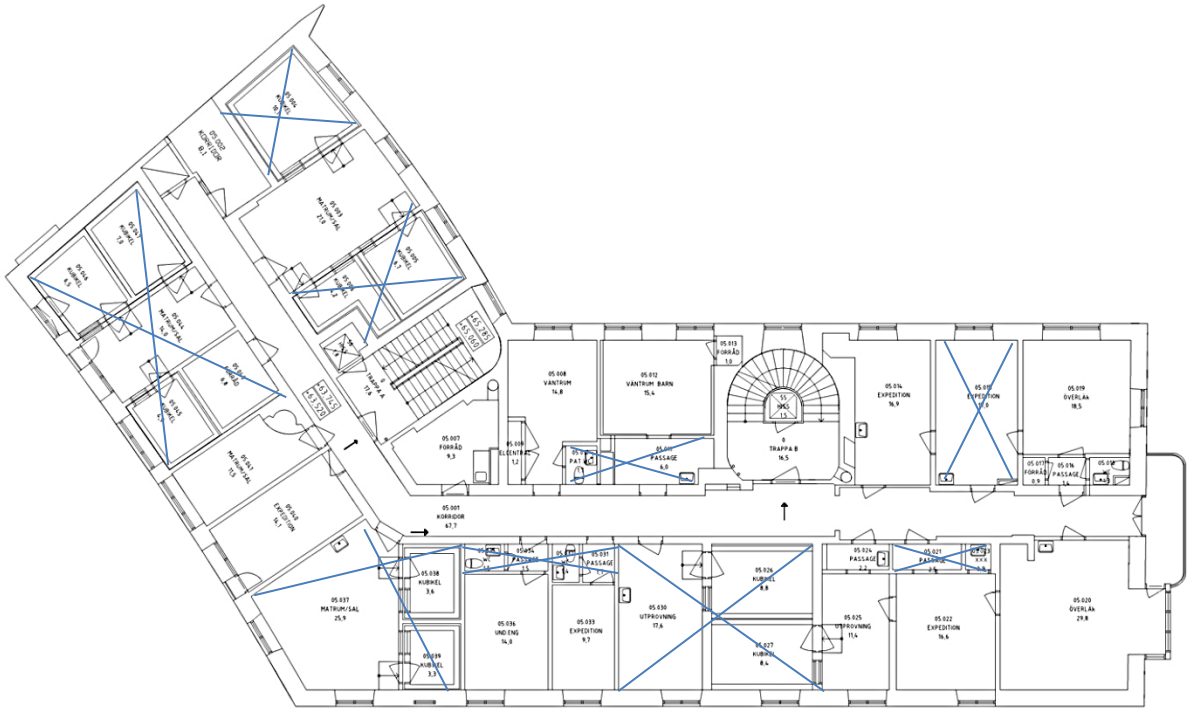

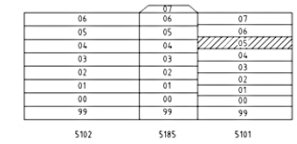

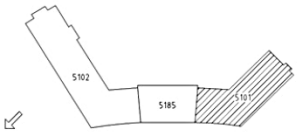

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM
				DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT	FASTIGHET
GÖTEBORG	SAHLGRENSKA

FASTIGHET	BYGGNAD	PLAN	TKL
5000	5101	05	

DISC.	KONSULT
A	

UPPDRAG NR	RITAD AV	HANDLÄGGARE

DATUM	ANSVARIG
2010-02-01	

Plan 05

SKALA	NUMMER	BET
A1 = 1:100 A3 = 1:200	5101A-40-1-05	

Byggnad 5101 – F d bostadshus för sköterskor

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 06

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

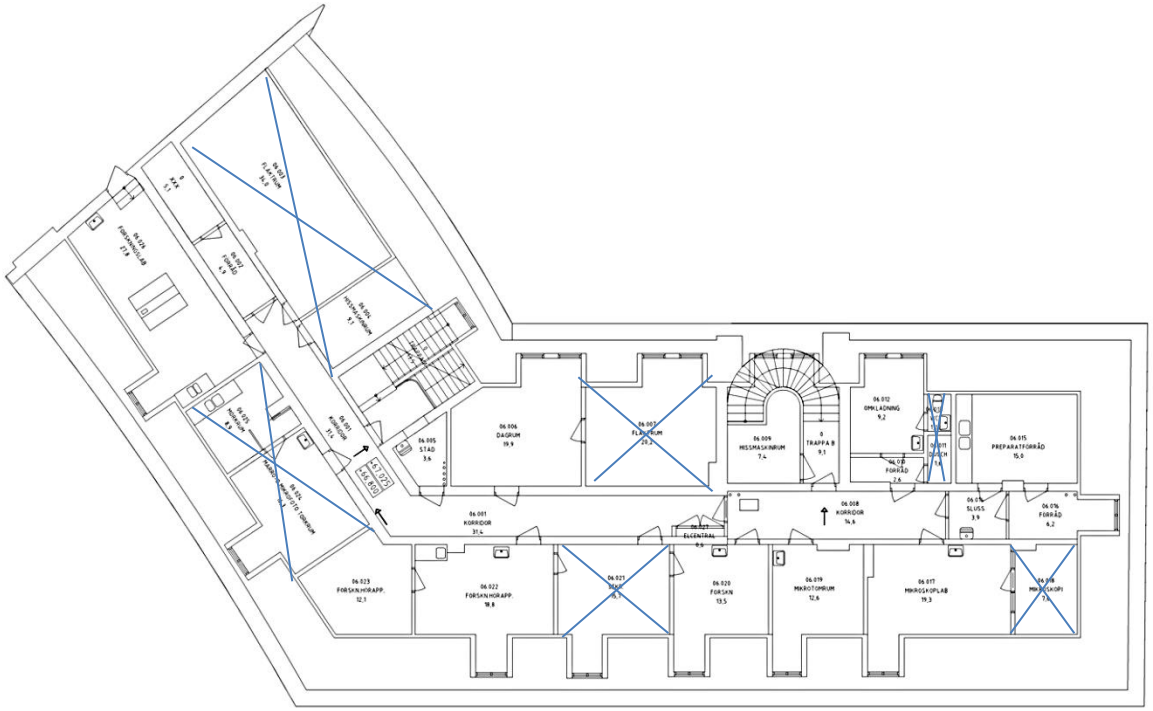

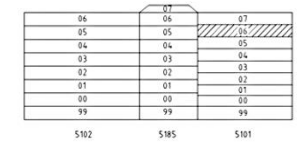

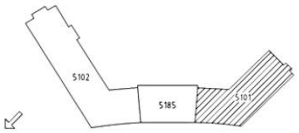

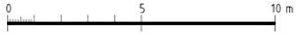

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM
				DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VASTFASTIGHETER

DISTRIKT		FASTIGHET	
GÖTEBORG		SAHLGRENSKA	
FASTIGHET	BYGGNAD	PLAN	DEL
5000	5101	06	

DISC.	KONSULT		
A			
UPPDRAG NR		RITAD AV	HANDLÄGGARE
DATUM	ANSVARIG		
2010-02-01			

Plan 06

SKALA		NUMMER	BET
A1 =	1:100	5101A-40-1-06	
A3 =	1:200		

Byggnad 5185 – Tillbyggnad

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 00

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

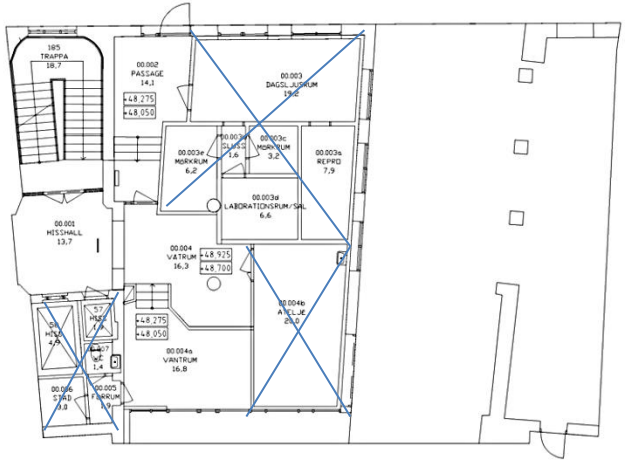

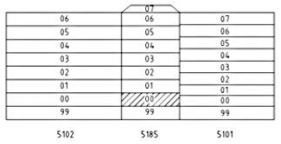

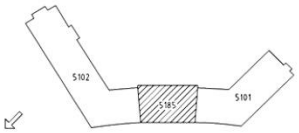

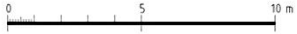

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM
				DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VASTFASTIGHETER

DISTRIKT	FASTIGHETSNR	
GÖTEBORG	SAHLGRENSKA	
FASTIGHET	BYGGNAD	PLAN / DEL
5000	5185	00

DISC.	KONSULT
A	

UPPDRAG NR	RITAD AV	HANDLÄGGARE

DATUM	ANSVARIG
2010-02-01	

Plan 00

SKALA	NUMMER	BET
A1 = 1:100 A3 = 1:200	5185A-40-1-00	

Byggnad 5185 – Tillbyggnad

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 01

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

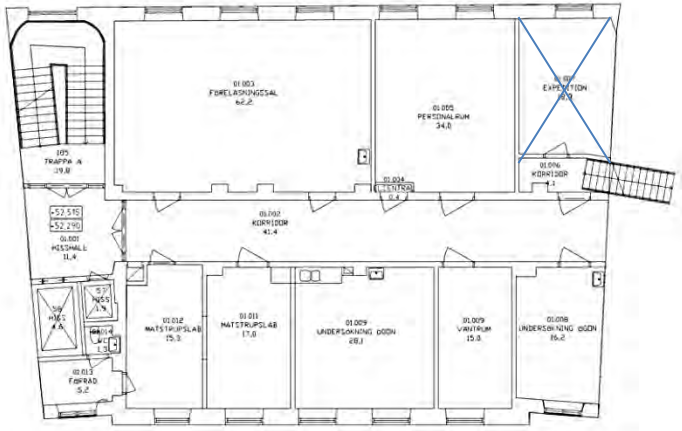

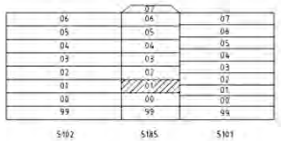

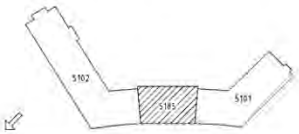

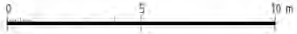

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM
				DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT: GÖTEBORG		FASTIGHET: SAHLGRENSKA	
FASTNR: 5000	BYGGNAD: 5185	PLAN: 01	TKL

DISC.	KONSULT
A	

UPPDRAG NR	RITAD AV	HANDLÄGGARE
	ANSVARIG	

DATUM: 2010-02-01

Plan 01

SKALA	NUMMER	BET
A1 = 1:100 A3 = 1:200	5185A-40-1-01	

Byggnad 5185 – Tillbyggnad

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 02

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

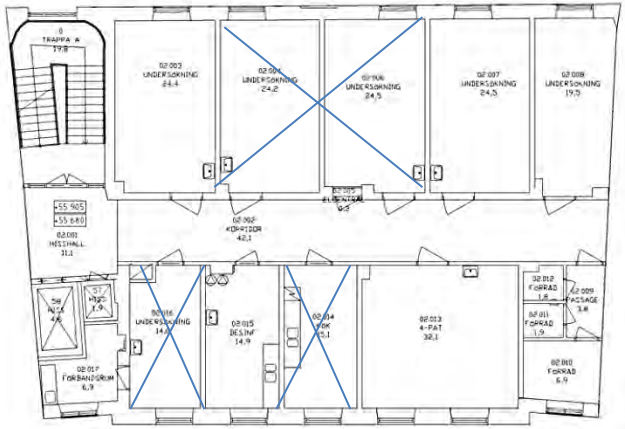

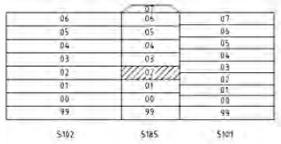

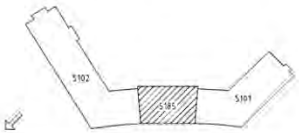

BET	ÄNT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VASTFASTIGHETER

DISTRIKT	FASTIGHET		
GÖTEBORG	SAHLGRENSKA		
FASTNR	BYGGNR	PLAN	TILL
5000	5185	02	

DISC.	KONSULT
A	

UPPDRAG NR	RITAD AV	HANDLÄGGARE

DATUM	ANSVARIG
2010-02-01	

Plan 02

SKALA	NUMMER	BET
A1 = 1:100 A3 = 1:200	5185A-40-1-02	

Byggnad 5185 – Tillbyggnad

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 03

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

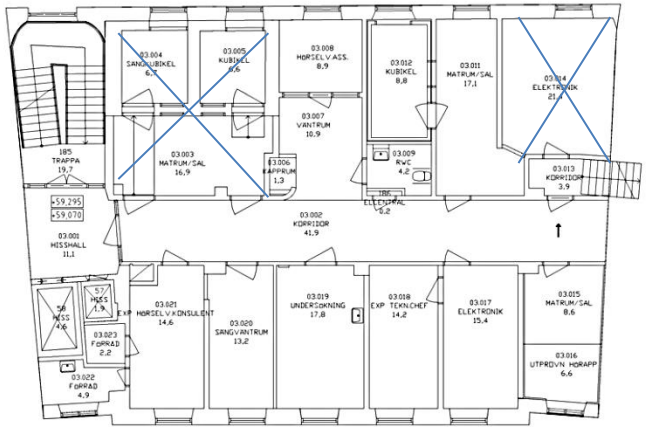

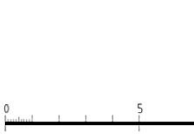

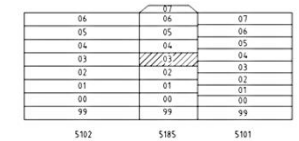

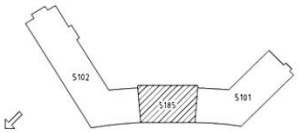

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM
				DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT	FASTIGHET	TKL
GÖTEBORG	SÄHLGRENSKA	

FASTIGHET	BYGGNAD	PLAN
5000	5185	03

DISC.	KONSULT
A	

UPPDRAG NR	RITAD AV	HANDLÄGGARE

DATUM	ANSVARIG
2010-02-01	

Plan 03

SKALA	NUMMER	BET
A1 = 1:100 A3 = 1:200	5185A-40-1-03	

Byggnad 5185 – Tillbyggnad

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 04

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

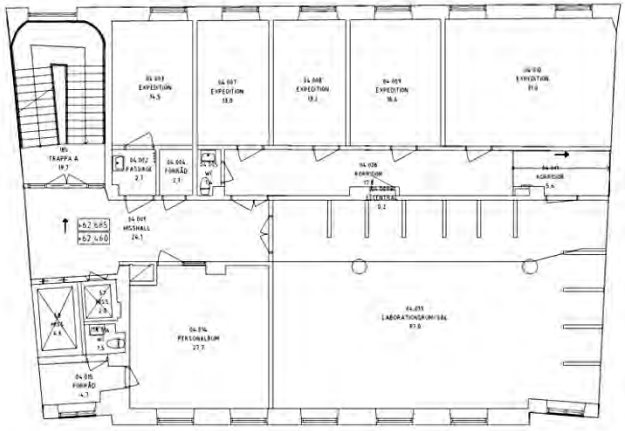

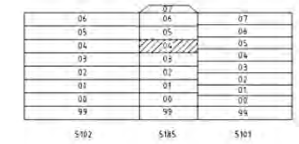

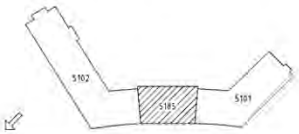

0 5 10 m

BET	ÄNR	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM
				DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT GÖTEBORG		FASTIGHET SAHLGRENSKA	
PROJEKT 5000	BYGGNAD 5185	PLAN 04	TILL

DISC. A	KONSULT	
UPPDRAG NR	RITAD AV	HANDLÄGGARE
DATUM 2010-02-01	ANSVARIG	
Plan 04		
SKALA A1 = 1:100 A3 = 1:200	NUMMER 5185A-40-1-04	BET

Byggnad 5185 – Tillbyggnad

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 05

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

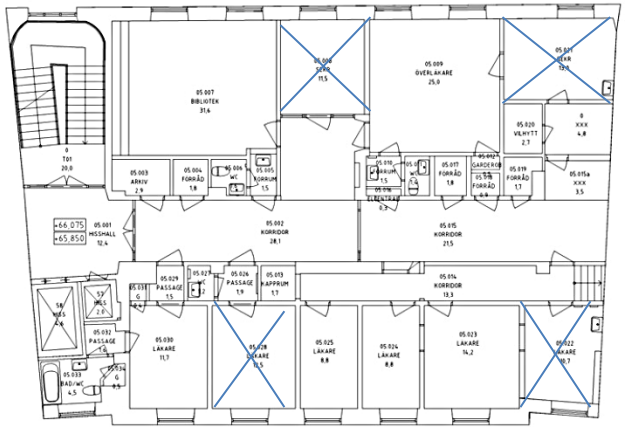

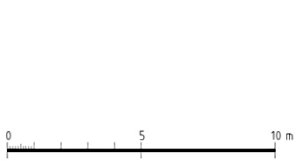

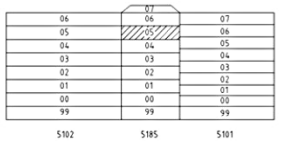

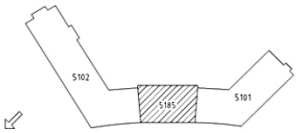

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM
				DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT	FASTIGHETSNR
GÖTEBORG	SAHLGRENSKA

FASTIGHET	REGIONID	PLAN	TKL
5000	5185	05	

DISC.	KONSULT
A	

UPPDRAG NR	RITAD AV	HANDLÄGGARE

DATUM	ANSVARIG
2010-02-01	

Plan 05

SKALA	NUMMER	BET
A1 = 1:100 A3 = 1:200	5185A-40-1-05	

Byggnad 5185 – Tillbyggnad

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 01

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

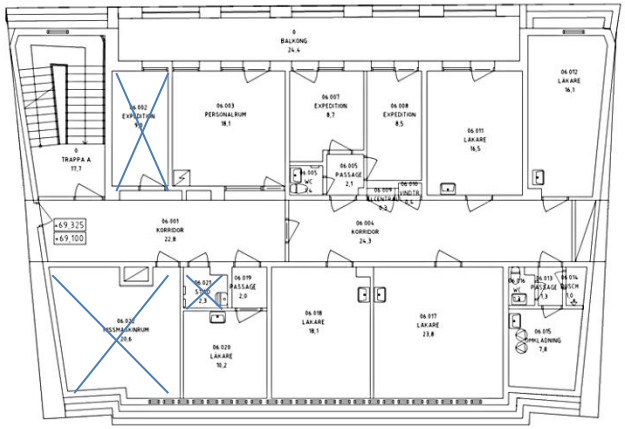

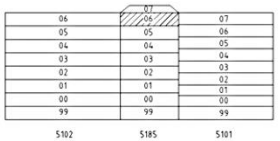

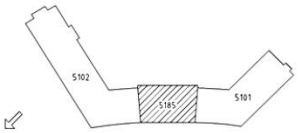

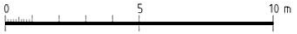

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM
				DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT	FASTIGHETSNR	
GÖTEBORG	SÄHLGRENSKA	
FASTIGHET	BYGGNAD	PLAN / TKL
5000	5185	06

DISC.	KONSULT	
A		
UPPDRAG NR	RITAD AV	HANDLÄGGARE
DATUM	ANSVARIG	
2010-02-01		

Plan 06

SKALA	NUMMER	BET
A1 = 1:100 A3 = 1:200	5185A-40-1-06	